

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЁСИЙ
ЖУРНАЛ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,
Эркин АЪЗАМОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖҲРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Хайриддин СУЛТОНОВ
(масъул секретарь),
Худойберди ТҲХТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмамбет ХҲЖАНАЗАРОВ,
Урие ЭДЕМОВА,
Ўткир ҲОШИМОВ.

4

1983
ЙИЛ,
АПРЕЛЬ

ТОШКЕНТ
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

НАСР

Уткир ҲОШИМОВ. Квазарлар. Кичик қисса	5
Мурод ХИДИР. Кумуш кўнғироқлар. Иншолар.	17
Ориф ФАРМОНОВ. Бошга тушганда. Ҳажвий ҳикоя.	23
Темур ПУЛАТОВ. Шинаванда. Қисса.	31

НАЗМ

Гулчеҳра РАҲИМОВА	4
Анвар ОБИДЖОН.	16
Тоҳир ҚАҲҲОР.	21
Чўлпон ЭРГАШ.	29
ТУЛҚИН	45
Шукур ДАДАШ.	46
Исмоил МАҲМУД.	54
Гулруҳсор САФИЕВА.	55
Нафиса СУЛТОНҚУЛОВА.	62
Ойгул СУЮНДИКОВА	73

МАЪМУРЧИЛИҚ ПРОГРАММАСИ

Шокирали НУРАЛИЕВ. Илдиэга назар солсак.	64
«Оқ олтин» совхози «Ёшлик» оталиғида.	67

АДАБИЙ ТАНҚИД

Тоҳир МАЛИК. Манتيқ тарозиси.	56
Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ. Оддий сўз сеҳри.	59

АДАБИЙ САБОҚ

Садриддин АЙНИЙ. Уғитларим	63
--------------------------------------	----

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

Пиримқул ҚОДИРОВ. Сўнмас юлдуз.	47
---	----

ТАДҚИҚОТ, ҚАШФИЁТ, АХБОРОТ

Сандбек ҲАСАН. Ҳиндистонда Бобир даври ўзбек адабий муҳити.	50
--	----

ОИЛА — ЖАМИЯТ КЎРКИ

Атоулло ОҚИЛОВ, Абдукарим УСМОНҲУЖАЕВ. Заргар табиат мўъжизаси.	68
--	----

БИР КЎНГИЛ ИЗҲОРИ

Комилжон ТОШМИРЗАЕВ. Яшил дафтар.	70
---	----

«ЕШЛИК» ПОЧТАСИ

«Гавҳар йўқотган одам».	74
---------------------------------	----

ЕШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

Қувноқ ҚИТМИР. Ғалати бир нарса.	77
--	----

Биринчи чўлқувар

*Ленин харитага ўйчан боқади,
Бир лаҳза ташвишлар чекинар
нари.*

*Хаёл ойнасида аста оқариб
Кўринар Туркистон пахтазорлари.*

*Мирзамўлни қуёш бўлиб ёритар
Унинг харитага тикилган кўзи.
Шу куни Декретга имзо чекилар,
Биринчи чўлқувар — Лениннинг ўзи.*

Ҳабибулла ҲОТАМҚУЛОВ

МУҚОВАДА:

Биринчи бет: А. Губенко. Ҳамиша
ёдимизда.

Тўртинчи бет: А. Губенко. Тош-
кент. Халқлар дўстлиги музейи.

Ўзбекистон ССР халқ рассоми Лутфулла АБДУЛЛАЕВ. Ленини Мирзачўл харитаси олдида.

ГУЛЧЕХРА
РАҚИМОВА

Яшайман

Яшагим келади шундай, бепардоз,
Ҳамmani ўзимдан ортикроқ суюб.
Сиз билан мен кўкда қиламан парвоз,
Ҳеч ким ҳис қилмаган соғинчини туюб.
Мунаввар борлиққа бўламан малҳам,
Узга тан ташвишни чеккага қўйиб.
...Қувончга айланар кўзимдаги нам,
Яшайман Сиз билан ҳаётга тўйиб.

Баҳор арафаси

Югурса ҳам шошиб кун бўйи,
Музлаб қолар анҳор кечки пайт.
Уриқларнинг муаттар бўйи.
Эркинликни хуш кўрар бу пайт.
Интиқ қалби буюрган билан,
Гул бўйидан қувнар боғ сармаст.
Елган билан, югурган билан,
Бу ҳақиқий навбаҳор эмас.

Ўиллар каби

Бизни доим жуфт, ҳалол кўрган,
Ким айтади ишқни бемор деб!
Мени Сиздек бахтдан айирган,
Ўйлабмидим шу тун беор деб.
Мен ўзимни ҳаётга чорлаб,
Туғилмадим фақат озор деб.
Дилда ёнар хотирот порлаб,
Умрим ўтар «Мен сизга зор!» деб.

Ҳатто тушларим ҳам

Йўқ, энди керакмас, қайтманг Сиз изга,
Бу пушаймон бизларга дўст эмас душман.
Орзиқиш, интилиш бегона бизга,
Энди илинжим йўқ. Мен эркин қушман.

Ер қаттиқ, бошимга тегмайди осмон,
Бу кўча, муюлиш — бари бизники.
...Ўйчан кўзларимга фикрингиз посбон,
Нетай, тушларим ҳам ёлғиз Сизники!

Пахтазорда

Гул умримга қўшилар минг ёш,
Нимжон гўзаларга яшил куч ниса.
Кўзларимда порлайди қуёш,
Оқ пахталар менга талпинса.

Юрагимда меҳр мавж урар,
Бағримга сингади ажиб бир шуъла.
...Бизга қараб бахт хаёл сурар:
«Мени одам қилган — мана шулар!»

ЎТКИР
ҲОШИМОВ

КВАЗАРЛАР

КИЧИК ҚИССА

ашқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши ҳам, тарновнинг шовиллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти, эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Деразалар буғланиб, хиралашиб қолган. Ташқари кўринмайди. Фақат ҳовлидаги симёғоч учига илинган қалпоқли чироқ олмадек қизариб турибди. Лампочканинг ўзи эмас, қизғиш доғ кўринади.

Барак ичи ёруғ. Узун шифтнинг тўрт жойида лампочка бор. Икки қават қатор-қатор сўриллар, сўрилларда ҳар ким уйдан олиб келган кўрпә-тўшаклар. Барак ўртасидан қоп-қанор тутиб иккига бўлинган. Бир томонида ўғил болалар ётади, бир томонида — қизлар. Уртада узун ёғоч стол. Столнинг икки томонида харрақлар кўйилган. Болалар шу столда овқатланишади. Бир томонда қизлар тизилиб ўтиради, бир томонда — ўғил болалар. Стол ёнида Омонулла Рустамовнинг йиғма каравоти. У — ўқитувчи, астрономия ўқитувчиси, географиядан ҳам дарс беради. Пахта теримига ҳашарга чиққан ўнинчи синф ўқувчиларига Омонулла Рустамов раҳбар бўлиб келган. Болалар унинг отини ҳам, фамилиясини ҳам айтишмайди, «Муаллим» деб чақиривади.

Муаллим стол ёнидаги харрақда оёғини чалиштириб ўтирибди. Эғнида «водолазка», чарм куртка. Домла Ҳамроев уни «Тошкандлик боди» дейди. («Боди» бўлгани учун пахтагаям чарм куртка кийиб чиққан.) Бошьяланг. (Яна ўша домла Ҳамроевнинг айтишича, «жингалак сочини кўрсатиш учун» бошьяланг юради, бўлмаса шляпа киймасмиди!) «Боди» бўлса ҳам болалар уни яхши кўришади. «Пахтага Омонулла Рустамов бошлиқ бўлиб боради», дейилганда ўнинчи синф ўқувчилари хурсанд бўлиб кетишди. Аслида, улар бешинчи сентябрдан пахтага чиқишган. Аввалига дарсдан кейин ёрдам бериб юришди. Кейин эрталабдан чиқадиган бўлишди. Октябрнинг ўрталарига бориб, колхоз планини бажарди. Кейин аксига олиб, ёмғир ёғди. Ўқувчиларни мактабга тўплаб, «Эртага кўрпә-тўшак билан келинглар, янги совхозга борасизлар», дейишди. Болалар

Расмини М. ШУВАЛОВА чизган

ўрганиб кетишган. Ёмғир ёғса, далага машина кирмайди, қўлда териш керак. Илгари ҳам бошқа колхозларга кўп боришган.

Йигирма кундан ошди: ўқувчилар янги очилган совхозда «подбор» теришяпти. Ҳаво очиқ бўлганда кечалари муаллими уларни ҳовлига олиб чиқиб, Сомон йўлини, Катта айиқ, Кичик айиқни, Оққуш юлдузларини кўрсатади. Икки кундан буён тинимсиз ёмғир ёғиб, болалар далага чиқолмай қолди. Икки кундирки, муаллим уларга рубоб чалиб беради, коинот ҳақида, космонавтлар тўғрисида қизиқ-қизиқ ҳикоялар айтилади. Ҳозир ҳам у узун стол ёнида ўтирганча осмон сирлари ҳақида сўзламоқда. Стол устида каттакон тунука чойнак, пилалалар, бир чеккада бухонка нон бурдалари, қуюлтирилган сут банкалари. Ҳозиргина овқатланиб бўлган ўқувчилар муаллимнинг икки томонига тизилиб ўтириб олишган. Баъзи болалар ўрнида ётганча, инидан мўралаган қалдирғочдек, бошини чиқариб муаллимга қарайди. Бир хил қизлар қафтини иягига тираб жимгина ўтиришибди. Баъзилари тиззасини кучоқлаб, бошини бир ёнга ташлаган кўйи унинг гапларини тинглайди. Барақда карам шўрва ҳиди аралаш намиққан пайпоқ иси кезади. Ёмғир ҳаммаёқни захлатиб юборган.

— Биз чексиз коинотда шиддат билан учиб юрибмиз,— дейди муаллим ўйчан оҳангда. Унинг овози бўғиқроқ, шамоллаган одамникидек хириллаб чиқади. Дарсни ҳам шунақа ўтади. Аммо болалар дарсида қилт этмай ўтиришади.— Учиб юрибмиз-у, ўзимиз билмаймиз. Ер шари ўз ўқининг атрофида соатига бир минг етти юз эллик километр тезликда айланади. Унча-мунча самолёт етолмайди.

Тошпўлат иккинчи «қават»да — тахта кат устида ёстиққа сунганча оёғини осилтириб ўтирибди. У ҳам ўнинчи синфда ўқийди, астрономияни яхши кўради. Космонавт бўлгиси келади. Муаллимнинг гаплини берилиб тинглайди. Шунақа-ю, оёғи оғрияпти. Айниқса, ўнг оёғининг тиззаси шунақанги зирқираб оғрияптики, инграб юбормаслик учун лабини тишлаб ўтирибди. Оёғи азалдан оғрийди ўзи.

Эсида, кичкиналигида томоғи оғрирди. Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечада уйғониб, сут қайнатар, дурда ёғ кўшиб ичишга мажбур қилар эди. Дадаси сувчи бўлгани учун кўпинча кечалари далада қолиб кетар, эрталаб ҳориб-чарчаб қайтиб келар, лойга ботган этигини кавшандозга ечиб, дарров чўян печка ёнига чўзилар эди. Онаси бўлса Тошпўлатнинг бошида ўтириб ҳасрат қиларди: — Шу бачам нимжон чиқди-да...

Бир куни онаси уни етаклаб, деразасига оқ парда тутилган докторхонага олиб борди. Докторхона қишлоқ марказида — почтанинг ёнида экан. Тошпўлат кичкина эди, ҳали мактабга қатнамасди. Ичкарига кирдию оқ халатли доктор хотинни кўриб, кўрқиб кетди. Онасининг пинжига тиқилди.

— Ҳеч нима қилмайди,— деди онаси уни юпатиб. — Доктор опа томоғингни кўриб кўядилар.

— Полвон экан-ку бу! — Доктор стакандан қошиқ бандига ўшшаган ялтироқ темирни олиб, оғзига тиқди.— А-а, дегин!

Тошпўлатнинг томоғи қичишиб кўзидан ёш чиқиб кетди. Жонҳолатда докторнинг қўлига ёпишди. Доктор хотин кулди:

— Иби, мен сени домод қилмоқчиман-ку!

— Керакмас,— деди Тошпўлат ҳеч балога тушунмай. — Ҳозир битта укол қиламиз, касалинг тузалиб қолади.

Онаси Тошпўлатнинг иштонини ечаётганида у йиғлаб юборди.

— Иби,— деди доктор хотин яна кулиб,— уколдан кўрқасанми? Ана, Солия кўрқмайди-ку!

Тошпўлат хона бурчагидаги курсида кўғирчоқ ўйнаб ўтирган, зардўппи кийган қизалоққа энди зътибор берди. Қизалоқ кўғирчоғининг сочини кафти билан тарар, худди Тошпўлатнигига ўшшаган кемтик тишларини кўрсатиб кулиб турар эди. Тошпўлат ҳиқиллаб-ҳиқиллаб чиқиб кетаётганида ҳам қизалоқ кулиб қолди.

Биринчи марта мактабга борган куни ўша қизалоқ билан битта партага ўтқазиб қўйишди. Кейинчалик қишлоқ этагидаги мазористонга туташиб кетган ўтлоқда мол боқишганида Солия ҳам ола сигирини етаклаб чиқадиган бўлди. Тошпўлат уни ёмон кўрарди. Ёмон кўргани учун ўзининг молини ҳам Солиянинг сигирига қўшиб кўяр, унга боқтирар эди.

Кейин ҳам Солиянинг онаси вақт-бевақт Тошпўлатни укол билан «сийлаб» турди. Бешинчи синфда ўқиётганида унинг бўғинлари қақшаб оғрийдиган бўлди. Айниқса, тиззасининг кўзи шу қадар азоб берардики, Тошпўлат кечаси билан йиғлаб чиқар, эрталаб кўзининг таги кўкариб кетар эди. Бир куни доктор опа Тошпўлатнинг онасига қаттиқ тайинлади:

— Бўғинлари шишибди. Ревматизмга ўхшайди. Бициллин олиши керак.

Онаси уни район марказидаги поликлиникага олиб борди. Ҳафтасига бир мартадан укол қилишди. Укол олган кунининг эртасига оқсоқланиб юрарди-да, кейин нинанингни ўрнидаги оғриқ босилиб қоларди. Бир ҳафтадан кейин яна укол... Бўғинларининг оғриши босилгандай бўлди. Онасининг койишига қарамай, Тошпўлат поликлиникага қатнамай қўйди...

Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши ҳам, тарвоннинг шовиллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғаяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғаяпти. Муаллим оёғини чалиштириб ўтирганча ҳикоя қиляпти.

— Ер шари қуёш атрофида бундан ҳам тез айланади,— дейди у ҳамон ўша бўғиқ оҳангда.— Секундига ўттиз километр тезликда!

— Иби,— дейди харракнинг бир четидан ўтирган Солия кўзларини катта-катта очиб,— шунай тезми, маълим?

— Шунақа тез! — Муаллим мамнун жилмайиб кўяди.— Биз яшаб турган Ер фақат Қуёш атрофида эмас, галактика атрофида ҳам айланади. Буниси ундан ҳам тез: секундига — икки юз қирқ километр!

Болалар, қизлар чекка-чеккадан ҳайратланиб хитоб қилишади:

— Эҳ-ҳ!

— Нега бўлмас биз билмаймиз, маълим?

Бу — яна Солиянинг овози. Тошпўлат унга қарамасликка ҳаракат қилади: Солиядан аразлаган. Аммо уни кўп туш кўради. Анчадан буён.

...Тўққизинчи синфга ўтишганида ҳам Тошпўлат уни менсимасди. Ҳатто бошқа партага — Абдулланингни ёнига ўтиб олган эди. Абдулла дудуқ бўлсаям аълочи бола. Ҳамма нарсани билади...

Май байрами куни Тошпўлат Солияни автобусда кўриб қолди. У ҳам шаҳарга — ўйнагани кетаётган экан. Кўрдию ғалати бўлиб кетди. Йўқ, бу — ўзи билан мол боқиб юрадиган Солия эмасди. Сочини чиройли қилиб турмаклаб олган, оёғида оппоқ туфли, эгнида атлас кўйлак... Кўйлак остида кўкси бўртиб турибди... Тошпўлат эсанкираб қолди. Нимагадир томоғи қақраб, ютинди.

— Сен ҳам шаҳаргами? — деди овози титраб.

— Ҳа.— Солия кулди. Чиройли киприклари пирпираб кетди. — Бирга-бирга айланамизми?

Шаҳарга тушишди. Автостанция олдидаги дўкончадан морожний олиб ейишди. Тошпўлат ўтган-кетган йигитларнинг Солияга тикилиб-тикилиб қараётганини кўрар, ғашни келар эди. Қишлоққа келгунча гап-гапга қовушмади. Хайрлашаётганда Тошпўлат нима дейишини билмай, сўради:

— Эртага дарсга борасанми?

Солия унга қараб турди-турди-да, шарақлаб кулиб юборди. Шунақа чиройли кулдики, Тошпўлат мулзам бўлиб, гандираклагудек юриб кетди.

Кейин қулоғига дарс кирмайдиган бўлиб қолди. Икки кўзини Солиядан узмайди. Солия уч парта олдинда, нариги қаторда Шарифа билан ўтиради. Тошпўлатга унинг сочи, юзининг бир томони, бежирим бурни кўриниб туради. Доскага чиққанида эса унга қарамасликка ҳаракат қилади. Қараса, гапидан адашиб кетади. Каникул яқинлашган сайин унинг юраги безиллар эди. Каникулга чиқишса, Солияни кўролмай қола-

ди. Бари бир, вақти-соати билан имтиҳонлар ҳам ўтди, каникул ҳам келди. Тўғри, имтиҳон бошланганда ҳам улар ҳар кун кўришиб туришди: синовдан бўш пайтларда ўқувчиларни чопиққа олиб чиқишар, Тошпўлат бошига оқ рўмол танғиб олган Солиянинг эгилиб чопиқ қилаётганини кўриб турар эди... Кейин каникул бошланди. Уч кунда Тошпўлат уни соғиниб кетди. Солиянинг онаси ишлайдиган поликлиника олдидан атайлаб велосипедни етаклаб бир неча марта ўтди. Солия йўқ эди. Уларнинг уйи ҳам яқин. Почтадан нарироқда. Аммо Тошпўлат у ерга бирон нарсани баҳона қилиб бораёй деса, Солиянинг дедасидан кўрқади.

У ҳар кун қоронғи тушганда пахтага сув тараётган дадасига овқат олиб борарди. Велосипеднинг рулига тугунни осадюно ғириллаб кетаверади. Дадаси марза четидаги тут тагида ёнбошлаганча шошилмай овқатланади. Тошпўлат кутиб туради.

Бир кун кечаси тупроқ кўчадан велосипед миниб қайтаётганида мактаб дарвозаси олдида шарпа кўринди. Тошпўлат аллақандай ички сезгидан ҳаяжонланди велосипеддан тушди. Яқинроқ борди. Қараса — Солия. Қоронғи бўлса ҳам Тошпўлат уни узоқданоқ таниганига ўзиям ҳайрон эди.

— Солия! — деди овози титраб. — Нима қилопсан?

— Гўсала бўшалиб кетибди, — деди Солия негадир велосипеднинг рулига қўлини қўйиб.

— Қачон?

— Билмасам... — Солия Тошпўлатга жилмайиб қаради. Жилмайдию қоронғида юзи ёришиб кетгандай бўлди. — Сен даданга ҳар кун овқат олиб борасанми?

— Ҳа! — деди Тошпўлат аланглаб. — Гўсаланг қаёққа кетдикини?

— Ўзи топиб боради! — Солия қўл силтади. — Майли, хайр. — Шундай дедию тупроқ кўчадан юриб кетди. Тошпўлат серрайиб қолаверди. Анчадан кейин ўзига келди-да, кўчани бошига кўтариб бақирди:

— Шошма, обориб кўяман!

Велосипеднинг рулидан чангаллаганча лўкиллаб югурди. Эллик қадамча нарига бориб қолган Солияга етиб олди.

— Утир, — деди велосипеднинг орқа ўриндиғини кафти билан артиб. Солия оёқларини жуфтлаштирганча орқа ўриндиққа ёнбошлаб мингашди. Тошпўлатнинг биқинидан энгил тутди.

Тошпўлат ерда эмас, осмонда учиб бораётгандек эди. Филдирак остида тупроқ шит-шит этади, осмон тўла юлдузлар... Солиянинг юшмоқ, иссиқ қўллари вужудини ёндиради. Тошпўлат юлдузлар сари учиб боряпти. Ана, ҳозир, ҳозир осмону фалакка учиб кетади, ёнида — Солия...

— Бўлди, — деди Солия унинг елкасига оҳиста шاپтилаб. — Бўлди, келдик-ку!

Тошпўлат қараса, амбулатория яқинига келиб қолишибди.

Солия ўриндиқдан лип этиб тушди-да, секин қўл силтади:

— Хайр...

Уша кеча у Солияни биринчи марта туш кўрди. Икковлари велосипед миниб осмонда учиб юришганмиш.

Кейин яна икки марта Солиянинг бузоғи «йўқолиб» қолди. Тошпўлат уни велосипедга мингаштириб уйига обориб қўйди. Улар кўп гаплашмас, дарров хайрлашар эдилар. У Солия билан тушида гаплашарди.

...Аразлашиб қолишгани чатоқ бўлди. Уч кундан буён гаплашишмаяпти. Шунинг учун у харрак четида ўтириб, муаллимнинг ҳикоясини берилиб тинглаётган Солияга қарамасликка ҳаракат қилади. Аслида ҳозир оёғининг қақшаб оғриётганига ҳам бир чеккаси шу. — Солия сабабчи. Йўқ, Солия эмас, Мамат сабабчи. Уч кун аввал (ҳали унда ёмғир ёлмаган эди) одатдагидек «подбор» теришди. Подбор териш унчалик қийинмас: машина ўтганида эгательга тўкилиб қолган, чаноқларда янги очилган пахта териб кетилаверади — этак тез тўлади. Аммо аввал ҳам ёмғир еққани учун тўкилган пахта ерга ёпишиб қолган. Тирмалиб олиш керак.

Кечқурун болалар терган пахталарини орқалаб йўл

чеккасига олиб чиқишди. Одатда тушда ва кечқурун йўл четида битта тележка тайёр туради. Илгакли кўчма тарозисини шайлаб табелчи ҳам келади. Табелчи пахталик кийган, соқоли тикандек ўсиб кетган киши. Шляпа кийиб юради. Ёнига яқин келсангиз, димоғингизга гуп этиб вино ҳиди урилади. Афтига қараб ёшини билиб бўлмайди: ўттиздами, элликдами? Болалардан пахтани тортиб олаётганда доим қовоғини солиб туради. Аммо қизларга кўзи йилтираб, илжайиб қарайди. Тошпўлат этагини орқалаб биринчи бўлиб келди. Этак оғир эди. Амаллаб икки қўллаб кўтариб тарози илгакка илди. Шу пайт икки елкасига икки этак пахтани ортмоқлаб муаллим ҳам келиб қолди. (Қизлар терган пахтани даладан ўзи кўтариб чиқарди.)

— Ун саккиз! — Табелчи «ол этагингни» дегандек, Тошпўлатга имо қилди-да, кирланиб кетган дафтарини очди.

Тошпўлат энди этакни илгакдан олмоқчи эди, муаллим унинг қўлидан тутди.

— Шошманг, — деди табелчига. Тарози тошини қайтадан ўнга сурди. — Ўттиз кило-ку!

— Искидка бор, акамулло, искидка!

— Скидка шунча бўладими! — деди муаллим лабини қимтиб.

— Нима деёпсиз, акамулло, биз ҳам ўқиган, ҳисоб-китобни биламиз!

Муаллимнинг ранги ўчди.

— Уялмайсизми? — деди овози хириллаб. — Ёш боланинг ҳақи-ку бу! Тагин барматуха ичганини...

— Иби, нима дейди бу? Барматухаси нима ўзи? — Табелчи тележка устида турган телпакли шеригига қаради. Негадир лабининг бир чети билан захарли илжайди. — Зақунчи бўлсангиз, директорга жалоба қилин, акамулло, бизлар кичик одам. Ҳай, ана, йигирма ёздик.

Муаллим атрофини ўраб олган болаларга қараб қўйди-да, индамай этакни илгакдан олди.

— Бундан кўра кушхонага бориб без термайсанми! — деди паст овозда ижирганиб. — Виждонсиз!

Табелчи ё эшитмади, ё эшитса ҳам парво қилмади.

— Қани? — деди навбатда турган болога. — Чаққон-чаққон! Кеч бўп кетопти.

Навбатнинг охирида турган болалар ҳам пахтани тарозига олиб тележкага узатишгаётганда мотор гуриллади, икки биқинига лой сачраган «Нива» машинаси тележка орқасига келиб тўхтади. Эшик очилиб, кирза этик кийган, юзи унқиқиб кетган, уйқусизликдан кўзлари қизарган ўрта ёшлардаги киши тушди. Бу — совхоз директори эди. Ётоққа келганида болалар кўришган.

Табелчи директорни кўриб, типирчилаб қолди.

— Ассалом, — дедию пилдираб бориб, қўшқўллаб кўришди.

Директор у билан энгилгина саломлашиб, муаллимнинг қўлини қисди.

— Ҳормайлар-ов, азаматлар! — деди болаларга юзланиб.

Болалар, қизлар уялиброқ салом беришди.

— Биламан, қийин, ҳаммамизга ҳам қийин, — деди директор деҳқонча дилкашлик билан. — На илож, куз сабил оғир келди. Шу пахтани оталарингиз, оналарингиз эккан. Йил бўйи ишлашган. Ерда қолиб кетса бўлмайди-да. — У муаллимга қаради: — Бизга талаблар борми?

— Бор, — деди муаллим секин. Тошпўлат табелчининг кўзини пирпирата-пирпирата орқага тисарилганини, муаллимга қараб аянчли илжайганини, тележка устида турган телпакли шеригига мадад кутгандай қараб қўйганини кўрди.

— Печка керак, — деди муаллим. — Совуқ тушиб қолди.

— Яхши! — Директор кескин бош силкиди. — Иккита печка олиб келишади.

— Йўқ! — деди муаллим кўрслик билан. — Тўртта керак. Барак катта. Беш-олти қоп кўмир ҳам керак.

Директор атрофда ей шаклида тизилишиб турган болаларга, қизларга қараб қўйди.

— Яхши,— деди яна бош силкиб.— Тўртта бўлса тўртта-да! Аммо кўмир йўқ. Утин топамиз. Балки саксовул юборармиз. Чўл яқин-ку.

У муаллим билан қўл олишиб хайрлашди-да, қайтиб рулга ўтирди. Машинани кескин буриб ҳайдаб кетди.

— Ана, энди уйимиз исиб кетади!— деди муаллим мамнун жилмайиб.— Кўмирдан саксовул яхши-да, тўғрими?— У болалардан кўра кўпроқ ўзи қувонгандек тетик овозда буюрди:— Кетдик, болалар!

Сўқмоқ йўлдан канал ёқалаб ётоққа қайта бошлашди. Тизилишиб келишарди. Энг олдинда муаллим, кетидан қизлар, болалар... Тошпўлат орқароқда эди. Болаларнинг тизилиб боришими, ранг-баранг кийимими, хуллас, нимасидир Сомон йўлига ўхшарди назарида. Худди осмондаги Сомон йўлига. Ана, Сомон йўлидаги энг чиройли юлдуз—Солия. У Маматдан олдинроқда кетяпти.

Тошпўлат хафа. Бугун ҳам Солия билан ёнма-ён эгата тушолмай қолди. Бир томонига Шарифа, бир томонига Мамат тушиб олди. Умуман, пахтага чиқишгандан бери шу—Мамат Солияга эргашиб юрибди. Аввал ҳам шунақа қиларди-ю, Тошпўлат унча эътибор бермасди. Мамат—гапга чечан. Аллақайдаги хангомаларни топиб қизларни кулдиради. Тошпўлат шу болани жиндан ҳам ёмон кўради. Дадаси сельпо раиси. Бултур лотереяга «Жигули» ютган. Оппоқ «Жигули». Отаси лотереяга ютганини Маматнинг ўзи айтган. Тошпўлат бу янгиликни дадасига етказганида у нимагадир кулган. «Сўраб кўр, Аҳмад бойвачча неча сўмлик лотереяга ютган экан—ўн беш минг сўмгами, ўн олти минггами?», деган. Кейинроқ Тошпўлат билса, лотереяда «Жигули»нинг бунақа хили ўйналмас экан. Шу Мамат Солиянинг атрофида кўп айланишяпти. Ана, ҳозир ҳам у Солиянинг кетидан соядек эргашиб боряпти. Солиянинг ўнг қўлида этак, чап қўлига аллақандай қалин китоб қистириб олган. У этакни боши устида вертолет паррагидай пирпиратиб айлантирганча ирғишлаб-ирғишлаб қадам ташлайди, худди ёш боладек. Мамат бўлса дўриллаб алланималарни вайсаб боряпти. Тошпўлат билади: Мамат Солияга гапиряпти. Билган сайин алам қилади. Солия ҳам аҳмоқ, келиб-келиб шу билан гаплашадими?

Бир маҳал қизиқ иш бўлди. Солия бир сакраган эди, қоқилиб мункиб кетди. Қўлтиғидаги китоб отилиб, арақлари очилганча сувга учиб тушди. Болалар қий-чув қилиб юборишди.

— Иби, сувга тушди!

— Китобим, китобим!—Солия соҳил бўйлаб орқага қайта бошлади. У канал қирғоғидаги кесакларга қоқилиб-қоқилиб келар, икки кўзи сувда қалқиб бораётган китобида эди. Ҳамма чувир-чувир қилар, китоб эса канал ўртасига бориб қолган эди.

— Нима гап!—Олд томондан муаллимнинг овози келди. Тошпўлат унинг энгашиб ботинкасининг боғичини ечаётганини кўрди. Энди китоб Тошпўлатнинг шундоқ рўпарасига келиб қолган эди. Ушўрхоқ босиб қордек оқариб кетган тик соҳилдан сирғалиб пахта тушди. Этиги лойга ботиб кетди. Амаллаб лойдан чиқди-да, этигини ечмасдан шалоп-шалоп қилганча сувга кирди. Канал саёз экан, тиззасидан келди. Аммо шу ондаёқ этиги муздай сувга тўлиб чиқди. Сирпана-сирпана ўртага борди-да, китобни тутиб олди. Негадир илжайиб, муқовасига қаради. «Қизил ва қора» деган китоб экан.

Соҳилга етганида қараса, Солия қўлини чўзиб тирибди. Тошпўлатни тоқ ургандек вужуди зириллаб кетди. Назарида Солия унинг қўлини бошқача қисгандек бўлди. Юраги гурсиллаб ура бошлади.

— Раҳмат,— деди Солия жилмайиб.— Оёғинг совуқ едими?

Тошпўлат сувни ҳам, совуқни ҳам сезмасди, бахтиёр эди. Нарироқда илжайиб турган Маматни ҳам кўрмади, лекин гапини эшитди, аниқ эшитди:

— Язнамиз гирой-ку!

Тошпўлат сувга тўлган этигини шилтилатганча чиқиб келдию Маматнинг башарасига мушт туширди.

Мамат кўзи олайганча бурнини тортиди, кафтининг

орқаси билан лабини артиб, оғир-оғир киприк қоқди.

— Нега уропсан!— деди дўриллаб.

— Соляядан нари юр!—Тошпўлат вужуди титраб таъкидлади.— Уқдингми?

Мамат сузонғич буқадек бошини эгганча Тошпўлатга ташланди.

Аммо етиб келолмади: болалар орасидан отилиб чиққан муаллим елкасидан ушлаб, бир тортган эди, Мамат оёғи сирғаниб ўтириб қолди.

— Вой хўрозлар-эй!— деди муаллим бош чайқаб.— Уялмайсанларми!

Тошпўлат гоҳ Маматга, гоҳ Солияга қараб ўшшайиб турарди.

— Нима, сан манга хўжайинми?— деди Солия тўсатдан. Шундоқ дедию китобни қулочкашлаб сувга улоқтирди. Индамасдан бориб қизлар тўдасига қўшилди.

— Жигарингни эзаман!— Мамат дўриллаб, Тошпўлатга муштини дўлайтирди.

— Еч этигингни!— Муаллим Тошпўлатни қуруқроқ кесак устига ўтказди. Этигини тортар экан, елкаси оша болаларга юзланди:— Этак беринглар!

Кимдир узатган иккита этакни олди-да, пайтава ўрнига Тошпўлатнинг оёғига ўради. Бари бир, хўл пахта терилгани учун этаклар ҳам нам эди.

Муаллим ҳар бирга салкам ярим челақдан сув тўлиб қолган этикларни силкитиб қайта кийгизди-да, Тошпўлатга буюрди:

— Марш ётоққа! Юр!

...Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши ҳам, тариовнинг шовиллаши ҳам эшитилмайти. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Хонада қарам шўрва ҳиди, намиққан пайпоқ исси кезади. Тошпўлат сирқираб оғриётган оёғини силаб ўтирибди. Муаллим ҳамон ўша бўғиқ овозда ҳикоя қилади:

— Олам чексиз. Биз яшаб турган Ер шари олам олдида заррадек бир гап. Ҳозирги астрономия фани етмиш беш миллион галактикани аниқлаган. Шундан учтаси бизнинг галактикага яқин жойлашган. Биттаси Катта Магеллан, биттаси кичик Магеллан, яна биттаси Андромеда туманлиги. Андромеда туманлигининг нури Ерга икки миллион йилда етиб келади.

Тошпўлат Андромеда туманлигини кўз олдида келтиради. Муаллим Сомон йўлининг четроғида турган туманга ўхшаш хира, зич юлдузлар тўдасини кўрсатиб тушунтирган. Шу Андромеда туманлиги. Бизнинг галактикага қўшни. Аммо Андромеда туманлигида ҳаёт борлигига олимлар ишонмайди. Агар унда онгли мавжудот бўлса, Ерга бирон сигнал беришарди. Шунга қарамай, қаердадир бари бир одамга ўхшаган мавжудот бор. Муаллим айтган. Бор. Албатта бор! Муаллим бир нарсани билмаса гапирмайди.

— Юлдузлар абадий яшайди,— дейди муаллим ўйчанлик билан.— Узи сўнганидан кейин ҳам нури бизга етиб келаверади... Осмондаги юлдузлар бизга бир текис жойлашгандек кўринади. Лекин ёнма-ён тургандек кўринган юлдузлар ҳам аслида бир-биридан жуда узоқда бўлади.— У негадир маънос хўрсиниб қўяди.— Одамларга ўхшаб... Бир хил одамлар бор. Ёнингда турганга ўхшайди-ю, ўзи олисда бўлади. Жуда олисда.

Тошпўлат муаллимнинг бошқаларга ўхшаб қаҳ-қаҳ уриб қулганини ҳеч кўрмаган. Нимага бунақа?

Қизиқ, домла Ҳамроев янги ўқитувчи келгандаёқ ёмон кўриб қолган. У—Тошпўлатлар билан ҳамсоя. Тошпўлатнинг дадаси билан жўра. Кечқурунлари чиқади-да, ҳовлидаги сўрида ўтириб гурун беради. Тошпўлат уларнинг гапини беихтиёр эшитиб қолади.

— Тошкандлик боди ўзларини кўрсатоптилар. Янги жўроб яхши супуради-да! Бруклар утукланган, бўйнида бўйинбоғ, соқоллар паратка... Педагог ҳамма жойда ўрناق бўлиши керак, деб лекция ўқидилар. Мен ҳам эдим санингдек, сен ҳам бўласан манингдак! Уқувчиси олдида гўсаланинг уч-тўрт сатил гўнгини томорқага ташисин, кўрамаиз, соқол олишга вақти қолармикан!..

Тошпўлатнинг дадаси жавоб беришга шошиллайтиди.

— Энди-и, домла,— дейди салмоқлаб,— гўсала бо-

қадиган жой ҳам қолмади-ку ўзи. Мана, биз ҳам молдан қутулдик. Бирини сотдик, бирини кесдик. Қишлоқ жойда туриб, зардолдини шаҳардан сотиб оламиз.

Дадаси тўғри айтади. Тошпўлат олтинчи-еттинчи синфда ўқиб юрганида қишлоқ чеккасидаги мазористонга тутшиб кетган ерлар бўш ётарди. Тошпўлат укаси, ўртоқлари билан мол боққани чиқарди. Бир сизир, икки бузоқ, тўрт қўйлари бўларди. Молларни ўтлоққа қўйиб юбориб, ўзи бақатерак тагида ётиб китоб ўқирди. Осмонда илиқ баҳор қуёши, эринчоқ булутлар. Ҳавода пудина иси, ерда майсалар... Солиани ёмон кўргани учун ўзининг молиниям унга боқтирарди. Ҳатто бир марта уриб, йиғлатган ҳам. Ушанда Солиа дадамга айтиб бераман, сени отиб ташлайди, деган. Солианинг дадаси—милиционер. Тўппонча тақиб юради. Қизиқ, нимага урган экан? Келиб-келиб Солиани-я!

Кейин пахта майдонлари кенгайтирилди. Мол боқишга жой қолмади. Пахтазордан ўт юлишга ҳам иккиланади киши. Дори сепилган бўлса, иш чатоқ. Сизирга ҳеч нима қилмаганда ҳам сутини одам ичади-ку! Тошпўлатнинг дадаси томорқадаги олма-ўрикларни кесиб ташлаб, макка экди. Мол деганнинг жағи тинмас экан. Томорқадан чиққан жўхори урвоқ ҳам бўлмади. Ҳозир иккита қўйлари бор, холос. Ушанинг ҳам ёнига боргиси келмайди. Молни ёмон кўриб қолган...

— Бари бир!— дейди домла Ҳамроев бўш келмай. — Бу тошқандлик боди қишлоқни билмайди. Раис бованинг қўлига тушмаган-да ҳали. Саратонда уч кун яганга чиқсин, шаҳрига қараб қочиб қолади.

Йўқ, муаллим шаҳрига қараб қочиб қолмади. Колхоз ҳаммомининг ёнидаги меҳмонхонада, битта ҳужрада туриб икки йилдан буён ишлаб келяпти.

Муаллим ҳали уларга кўп дарс бергани йўқ; пахтага чиқиб кетишди. Бироқ унинг биринчи марта дарсга кирган кунини Тошпўлат яхши эслайди. Учинчи соат эди. Қўнғироқ чалиниши билан синфга янги муаллим кириб келди. Кўйлаги қордек оппоқ, шими текис дазмолланган, жингалак сочли, оёғида гард юкмаган туфли... Болалар бошқа ўқитувчиларнинг ҳам домла Ҳамроевга ўхшаб пала-партиш қийиниб киревершишга кўникиб кетишгани учунми, бир оз эсанкираб қолишди.

— Салом, болалар,— деди янги муаллим хиёл бўғиқ овозда.— Менинг исмим Омонулла, фамилиям Рустамов. Мен сизларга астрономиядан дарс бераман. Хоҳласанглар, исмиمنى айтиб қақиринглар, хоҳласанглар— фамилиямни. Муаллим, десанглар ҳам майли.

— Маълим деймиз.— Мамат ўтирган жойида дўриллади.— Маълимсиз-ку, ахир.

— Яхши!— Муаллим маъқуллаб бош силкиди.— Мен ўзимни таништирдим, энди сизларни ҳам таниб олай.

У йўқлама қила бошлади. Ҳар бир бола, ҳар бир қиз ўрнидан турганида қўзига тикилиб қарайди, гўё нимани ўйлаётганини билиб олмоқчидек.

Муаллим дарсни ўқувчилар кутганидан ўзгачароқ бошлади.

— Бундан бир неча йил илгари Тошкентдан Москвага учаётган «ИЛ-62» самолётида қизиқ бир тажриба ўтказилди,— деди бўғиқ овозда.— Учувчилар кабинасининг ойнасига қора парда тутиб қўйилди. Самолёт Москвадаги Домодедово аэропортига қўнаётганида ҳам парда олиб ташланмади. Учувчилар ерни кўрмасдан қўнишди. Бундан мақсад самолётдаги навигация асбобларини, электрон-техника аппаратларини сынаб кўриш эди.

Болалар дарсни ғалати мисол билан бошлаган муаллимга бир қадар ҳайрон қараб қолишди.

— биласизлар, ҳозир техника жуда ривожланган,— деди муаллим давом этиб.— Компасдан тортиб электроникагача— ҳаммаси бор. Космосдан туриб ерда, стол устига ёзиб қўйилган газетани бемалол ўқиш мумкин. Лекин бундан минг йиллар илгари ҳам саҳроларда қарвонлар юрган, океанларда кемалар сузган. Майли, кундузи улар шарқ билан ғарбни осон топиш-

ган. Аммо кечаси-чи? Денгиздаги кемалар, саҳродаги қарвонлар кечаси тўхтаб қолмаган-ку? Уларда оддий компас ҳам бўлмаган. Улар йўлни қандай топишган? Ёки баҳорда шимолга, кузда жанубга учадиган қушлар кечаси нимани мўлжалга олади?

— Қушлар кечаси дәм олади,— деди Мамат яна ўтирган жойида дўриллаб.

— Дам олмайди,— деди муаллим қатъий қилиб.— Шунанга қушлар борки, Атлантика океанини кўнмасдан учиб ўтади. Бир ҳафта кеча-кундуз тинимсиз учди. Хўш, улар нимани мўлжал қилишади?

— Юлдузларни!— деди Мамат яна дўриллаб. Биланглигидан хурсанд бўлиб, қаддини ростлаб қўйди.

— Мана шунинг учун ҳам инсоният жуда қадим замонлардан астрономияга қизиққан. Осмон сирларини билишга уринган.— Муаллим ички ҳаяжон билан жингалак сочли бошини силкиди.— Биз яшаб турган Ер, осмон билан чамбарчас боғлиқ. Агар Ойда бирон ўзгариш бўлса, Ерга ҳам таъсир қилади. Агар Қуёшда нормадан ортиқ портлаш рўй берса, саккиз ярим минутдан кейин Ерда автомобиль ҳалокати кўпайиб кетади, юрак касалликлари кучаяди. Қуёш активлиги ошганда Ер юзиде зилзилалар, сув тошқинлари бўлади...

Қизиқ, муаллим биринчи дарсданоқ болаларни юлдузлар оламига олиб кирди-қўйди. Болалар унинг «Боди»лигини унутиб, яхши кўриб қолишди.

Бултур қишда Тошпўлат мактаб кутубхонасига кирса, муаллим ҳам турган экан. У ҳали Тошпўлатларга дарс бермасди. Тошпўлат «Менинг укам Юрий» деган китобни кутубхоначи опага топшираётганини кўриб, ёнига келди.

— Осмонни яхши кўрасанми?— деди тўсатдан.

Тошпўлат дафъатан тушунолмади:

— Нима?

— Космонавтикага қизиқасанми?

— Ҳа,— деди Тошпўлат.— Жудаям!

— Юр, сенга китоб бераман.— Муаллим шундай дедию уни ўзининг ҳужрасига бошлаб борди.

Тошпўлат муаллимнинг бир хонали уйига кирдию ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Деворнинг ҳар иккала тарафиде ойнаванд жавон, улар китобга тўла эди. Дераза олдида стол-стул, этак томонда диван. Деворга рубоб илиб қўйилган.

— Анави тоқчадагиларнинг ҳаммаси астрономия билан космонавтикага оид...— Муаллим шундай дедида, чиқиб кетди. Зум ўтмай бир челақ кўмир кўтариб кирди.— Ҳозию ёқиб юборамиз,— деди голландча печини бурама бандли эшигини очиб.— Чой ичамиз.

Тошпўлат баттар ҳайратланди. «Боди» муаллимнинг печка ёқишини таълига ҳам келтирмаган эди. Қарашиб юборишни ҳам, индамай туришни ҳам билмай серрайиб қолди. Муаллим печанинг кулини куракча билан эҳтиётлаб сидириб олиб пачоқ сатилга солди, чўғ устига кўмир қалади. Кейин икковлари «ирис» конфет билан чой ичишди.

Муаллим унга ўлкамизда астрономияга қизиқиш қадимдан кучли бўлганини, бобомиз Беруний бундан минг йил илгари Ернинг диаметрини аниқ ўлчаганини айтиди, Тунгуска воқеасини гапириб берди.

Сибирдаги Тунгуска дарёси яқинида 1908 йил 30 июнда метеорит тушганида Хиросимага ташланган атом бомбасидан минг марта кучли портлаган экан, унинг зарбидан Тошкентда ҳам ер қимирлабди. Ушанда бир неча кунгача тайгадаги ўрмонлар ёниб, осмондаги шафақ минглаб километр наридан кўриниб турган экан. Орадан кўп йиллар ўтгандан кейин академик Петров, Тунгускага тушган нарса метеорит эмас, оғирлиги юз минг тоннали қор массаси, деб исботлаган экан. Аммо, Тунгускага тушган нарса бошқа планетадан келган космик кема, деб ҳисобловчи олимлар ҳам бормиш.

Муаллим яна кўп қизиқ воқеаларни айтди. Совет Иттифоқини жаҳонда биринчи бўлиб ўтирган сунъий Ер йулдошини оғирлиги саксон тўрт кило бўлган экан.

Уша суҳбатдан кейин Тошпўлат космонавт бўлишни кўнглига тугиб қўйди. У муаллимнинг, домла Ҳамроев айтганидек, шаҳарга таранг қочиб қолишини хоҳламасди. Асло хоҳламасди. Йўқ, муаллим шаҳарга қочиб кетмади. Қайтага, қишлоқдагилар уни яхши кўриб қолишди. Тўйлар, маъракалар муаллимсиз ўтмайдиган бўлди.

Қаерга бормасин, доим озода кийиниб юради. Домла Ҳамроев айтганидай «боди»: бруклар утукланган, бўйнида бўйинбоғ, соқол қиртишланган...

...Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши, тарновнинг шовиллаши эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Хона ичи ёруғ, лекин зах. Болалар жим. Ҳамма муаллимнинг ҳикоясини тинглайди. Тошпўлатнинг оёғи яна ҳам қаттиқроқ оғрияпти. Уша, сувга тушган куни катта-катта темир ўчоқ ёнида гўзапоя алангасида пайтавасини кўрипти. Аммо кечаси билан томоғи оғриб чиқди. Кейин оёғи қақшаб оғриб бошлади.

— Ердан Қуёшгача бўлган масофа юз эллик миллион километр,— дейди муаллим.— Офтоб нури эса шу масофани сақкиз ярим минутда босиб ўтади.

— Маълим, осмонда неча юлдуз бор ўзи? Тошпўлат Маматнинг дўриллаган овозини эшитиб, ижирганиб бошини кўтарди. Мамат тўшагига ёнбошлаганча юзидаги ҳуснузарни тирноғи билан ҳадеб ситяпти. Оғрийди шекилли, бир кўзини қисиб, пешонасини тириштириб қўяди.

Тошпўлат муаллимнинг «Учир овозингни», дейишини хоҳлайди. Лекин муаллим осойишта алфозда Маматга қараб қўяди.

— Бизнинг галактикада бир юз йигирма миллиард юлдуз бор,— деб жавоб қилади.— Бобомиз Улуғбек бир минг ўн саккизта юлдузнинг ҳаракат харитасини чизган. Бу ўн бешинчи аср учун жуда катта иш эди. Аммо, муҳими бу эмас. Муҳими шуки—Улуғбек сайёралар ҳаракатини ўрганган. Юлдузлар сайёраларга қараганда жуда узоқда бўлади. Ерга энг яқин юлдуз ҳам Қуёшгача бўлган масофадан олтамиш олти минг марта узоқ.

Болалар яна ҳайратланиб хитоб қилишади:

- Эҳ-ҳэ!
- Вой-бў!
- Юлдузлар орасида ўзининг равшанлигини ўзгартириб турадиганлари ҳам бор,— дейди муаллим.— Минг йил илгари араблар бунақа юлдузларга «шайтон кўзи» деб ном қўйишган.

Мамат ҳиринглаб кулади.

— «Шайтон кўзи»? Қизиқ-ку! ...Тошпўлат домла Ҳамроев билан дадасининг яна бир суҳбатини эслайди. Тошпўлатнинг дадаси бир умр сувчилик қилгани учунми, совуқ тушиши билан бели оғрийди. Қиш кунларидан бирида дадаси белига кепак қиздириб босиб ётганида ҳамсояси кирди.

«Яхшими, саломатми?», деб омонлашгандан кейин Тошпўлатнинг дадасидан суюнчи оладигандек, «янглик»ни айтди:

— Боди бежиз келмаган экан, жўра! Эшитдик, гулдай хотини билан уч яшар болани сағир қилиб ташлаб келган экан.

Тошпўлатнинг дадаси ётган жойида инқиллаб белини чангаллади.

— Сурилиб кетибди, ўғлим,— деди Тошпўлатга, — тўғрилаб қўй.

Тошпўлат дадасининг биқинига сурилиб кетган кепакли «белбоғ»ни қайта боғлади.

— Энди, домулло, ҳар кимнинг бошида бир ташвиш бор,— деди дадаси.— Муросаси келишмагандирки, шундоқ қилгандир. Бировдан ўтганини биров билмайди.

— Иби, сиз ҳам қизиқ!— Домла Ҳамроев қўл силтади.— Нимаси педагог мунд? Хотинбоз!— У қизиқ воқеани эслади шекилли, ингичка овозда кулди.— Аммо лекин Аҳмад сельпо бошлаб бодини. Биласиз, сельпони ўғли бор—Мамат. Узи шўхроқ бола. Боди бонриб отасига айтибди, «Болангизнинг мазаси йўқ, «ик-

ки»дан боши чиқмаёпти, яхшиси, ҳунар ўргансин», дебди. Шунда сельпо нима дебди, денг!— Домла Ҳамроев яна ҳам ингичкароқ овозда кулди.— «Майли, ҳозирча ўқиб тураверсин-чи, жуда бўлмаса сизга ўхшаган маълим-паълим бўлар», дебди.

Тошпўлатнинг дадаси қовоғини солди.

— Узингиз ҳам маълимсиз-ку, домулло!— деди зардалироқ оҳангда.

— Мен бодимас! Ҳаммага бир хил талаб қўймаман. Ҳамма олим бўлаверса, подани ким боқади?

Тошпўлатнинг дадаси ихраб, яна белини ушлади.

— Аҳмад сельпонинг ўғли пода боқмайди,— деди оғриқдан афтини бужмайтириб.— Бўлса, ўзига ўхшаган савдогар бўлар!

— Иби, нима деёйсиз ҳали!— Домла Ҳамроев овозини баландлатди.— Сельпо ўғлини институтга киргизмоқчи. Прокурор қиламан, дейди. Киргазади, қилади-ям-да!

...Уша суҳбатдан кейин Тошпўлат Маматни яна ҳам ёмон кўриб қолди. Нимага энди институтга аълочи Абдулла эмас-у, Мамат кириши керак? Абдулла врач бўлмоқчи эди, муаллимнинг астрономия дарсини эшитганидан кейин у ҳам Тошпўлатга ўхшаб космонавтликини орзу қиладиган бўлиб қолди.

Дадаси тўғри айтди: шу кетиши бўлса, Мамат отасидан ўтса ўтадики, қолишмайди. Утган йили баҳорда Мамат мактабга жинси шим кийиб келди. Чарм ёрлиқ ёпиштирилган, ғиж-ғиж ялтироқ занжирли ҳақиқий жинси шим. Домла Ҳамроев уни койиди.

— Сен мунай шайтон тери брукларни кийма,— деди насиҳат қилиб.— Кийсанг, шерс кий, ҳа ана кремплин кий... Нима қиласан мунай брукни?

Танаффусда болалар Маматнинг атрофини ўраб олишди.

— Н-неча сўм?— деди Абдулла ҳавас билан.

— Икки юз! Мана, фирменний!— Мамат отнинг боши тасвирланган чарм ёрлиққа шапаталиди.— Дадам Тошкентдаги бозордан икки юзга олибдилар.

Тошпўлат Маматнинг шимини сеҳрлангандек томоша қилар, хаёлида нуқул битта гап айланар эди. Ўзи ҳам шунақа жинси шим кийиб, велосипедда Солиянинг олдига борса... Шундай деб ўйларди-ю, бу гаплар хомхаёл эканига ўзининг ақли етиб турарди. Аввало, дадаси Тошпўлатга шим олиб бераман, деб атаёлаб Тошкентга бормади. Борганда ҳам икки юз сўмга шим олмади. Икки юз сўм ҳазилми?

Орадан икки ҳафталаб ўтгач, «фирменний» шим жуда ҳам унчалик янгилик бўлмай қолди: ўнинчи синфда ўқийдиган бир эмас, уч бала худди Маматникида ҳам шим киядиган бўлишди.

Кўп ўтмай, Тошпўлатнинг синфдоши— доим орқан-ди партада ўтирадиган дароз Баҳодир ҳам шунақасидан кийиб келди. Баҳодир— колхоз бугалтерининг ўғли, яхши бола. Бундан чиқди, унинг отаси ҳам Тошкентга борган. Тошпўлат ҳарчанд сўрамай деса ҳам чидаб туролмади:

— Қанчага олдинг?

— Икки юз эллик.

— Даданг Тошкентдан олиб келдиларми?— деди Тошпўлат шимнинг ёрлигини беихтиёр силаб.

— Нега?— Баҳодир елкасини қисди.— Маматдан олдим. Сенинг ҳам размеринг бор.

...Ташқарида ҳамон ёмғир ёғади. Ичкарида болалар, қизлар ўтиришибди. Ҳамма муаллимнинг сўзларини тинглайди. Тошпўлат ўз хаёли билан бўлиб, гап пахтага келиб тақалганини сезмай қолади. У оғриётган оёғини икки қўллаб қисиб-қисиб уқалайди. Оғриқ босилгандай бўлади-ю, ўша заҳоти яна сирқиллайверади. Муаллимнинг гапи қулоғига олисдан эшитилаётгандек бўлади.

— Пахтадан нималар олиншини биласизлар-а?

— Биламиз, маълим!

Бир зумда Тошпўлатнинг хаёллари тўзиб кетади. Солиянинг овозини эшитиб, ялт этиб қарайди. Солия ҳам муаллимга галиряпти-ю, кўзи Тошпўлатда. Икковлари барабар кўзларини олиб қочишади.

— Биламиз,— дейди Солия муаллимга қараб.— Пахтадан ип олинади, газлама, ё...

— Кунжара,— дейди Мамат дўриллаб.

«Узинг кунжара!»— дейди Тошпўлат хаёлан ижирғаниб.— Солиянинг олдида билагонлигини кўрсатмоқчи!» Муаллим негадир хўрсинади.

— Одам нима учун меҳнат қилаётганини билиши керак,— дейди паст овозда. Курткасининг чўнтагини узоқ титкилаб, сигарет чиқаради. Чекиб, гугурт чўпини қуюлтирилган сўтдан бўшаган банкага ташлайди. Ҳа, айтгандай, қайси кун Мамат этакни тагига ёзиб, «Прима» тутатиб ўтирганида муаллим келиб қолди. Мамат шоша-пиша сигаретни ариқ ичига ташлаб, этигининг пошнаси билан эзгилади. Муаллим уришмади, сўкмади. Фақат бир оғиз гап айтди. «Нима фойдаси бор?», деди. Мамат илжайди. «Узингиз ҳам чекасииз-ку, маълим!», деди. Муаллим қараб турди-турди-да, яна бир оғиз гап айтди: «Мен қилган хатти сен такрорлашинг шартми?» Шундай дедию кетаверди. Ҳозир Тошпўлат шуни эслади. Муаллимга қараб кўяди.

— Сиз, болалар бу ерда бекорга пахта териб юрибмиз, деб ўйлайсизларми?— Муаллимнинг овози яна ҳам босикроқ чиқади.— Пахта дегани— ип-газламаю ёғдан иборат, деган гап эмас. Тўғри, пахтадан юз хиллаб газлама олинади. Бир кило пахта толасидан ийгирма метрча бахмал, ўн икки метр чит олинади.

Болалар чекка-чеккадан яна хитоб қилишади:

— Эҳ-ҳэ!

— Йигирма метр?!

— Бу ҳали ҳаммаси эмас,— дейди муаллим ҳамон ўша оҳангда.— Пахта толасидан олинган корт бўлмаса, машина бир қадам ҳам юролмайди. Филдиракка худди шу модда керак. Ҳозир чарм ўрнида ишлатилаётган кирза ҳам пахта толасидан олинади. Пахта момигида тўқсон процент целлюлоза бор, ёғочдагидан икки ҳисса кўп. Пахта мойидан олинган нитроглицерин энг оғир касалликларни даволайди. Гўзапоядан шифер, мебель ишланади.— Муаллим жимиб қолади. Сигаретни чуқур-чуқур тортади. Оғзидан тўтун чиқариб, кафти билан ҳайдайди.— Ҳатто космонавтика учун ҳам пахтадан олинадиган маҳсулот керак,— дейди бир нуқтага тикилиб.— Эслаб қолинглар: пахта толасидан эллик хил, гўзапоядан етмиш хил, чигитдан юз хил маҳсулот олинади.— У яна жимиб қолади-да, секин кўшиб кўяди:— Сизлар катта иш қиляпсизлар, болалар.

Тошпўлат кўз қири билан Солияга қарайди. Солия елкаси оша сочини ўраётган алфозда туриб қолган. Худди суратга тушаётгандек. Мамат қаддини ростлаб олибди, оғзини ярим очиб анграйиб қулоқ солляпти.

— Бизнинг юртимизда икки минг йил илгари ҳам пахта экилган,— дейди муаллим.— Археологлар бир қабрни очиб, пахта толасидан тўқилган арқон топишди. Лабораторияда текшириб кўришса, икки минг йиллик арқон экан.— Муаллим сигаретни сут банкасининг қопқоғига эзгилаб ўчиради.— Европаликлар пахта ни Америка кашф этилганидан кейин билишган. Унгача пахта деганда шохида мева ўрнига қўй ўсадиган дарахтни тушунмишган.

...Еттинчи синфда ўқишаётганида домла Ҳамроев дарс берарди. У ҳам Колумбининг Америкага сафарини гапирган, аммо дарсда болалар мудраб ўтиришган эди.

Домла Ҳамроев дарсга ғалати кийимда кирарди. Эғнида олача тўн, бошида шляпа, оёғида этик. Бўйида резинка богичли галстук. Лекин кўйлагининг тугмаси тақилмаган. Сарғиш ёқаси кўриниб туради. Зихлари тердан оқариб кетган шляпани стол четига кўяди-да, каттакон, гулдор рўмолча билан бошини обдон артади. Кейин болаларга ўзланади:

— Хўш, кимдан бошлаймиз?

Билган бола доскага чиқиб жавоб беради, билмаганлари пусиб ўтираверади.

Кейин, домла Ҳамроев негадир бақириб дарс ўта бошлайди:

— Амазонка дарёси...

Бир кун Ибдулла домла Ҳамроевга қизиқ савол берди:

— Ер ш-шарида с-сув кўпми, е-ерми?

— Иби!— Домла Ҳамроев бир чўчиб тушди.— Шуниням билмайсанми? Уч йилдан бери қулогинга танбур чертапманми, хўкиз? Ер шарининг учдан бири қуруқлик, қолгани сув.— Домла «бун қаранглар» дегандек болаларга ўғирилди.— Тагин аълочи эмиш, ўтир жойингга!

Абдулла қип-қизариб ўтирди. Утирдию баттар дуқуқлиб гапирди:

— О-океаннинг т-тагиям е-ер-ку! Д-демак, е-ер к-кўп.

— Иби, сен биласанми, китоб ёзган олимлар биладими?— Домла Ҳамроев терлаб кетган бошини рўмолчаси билан ишқаб-ишқаб артди.

— М-мен ҳам к-китобдан ў-ўқиганман.

Домла Ҳамроев бир зум талмовсираб қолди.

— Маҳмадона!— деди жеркиб.— Олимлар ҳам одам. Езаверади-да, бошига келган гапни. Мунай нарсаларни сен титкилаб юрасан. Ана, Маматни қара, жим ўтирибди.— У Маматга ўғирилиб бошини яна ҳам ишқаброқ артди.— Дадангдан сўраб кўр, Маматбой, ҳалигидан келдимикан, «тўқсон беш»дан. Давлена сабил яна кўтарилоти.

Мамат негадир илжайиб, «хўп» деб кўйди...

Домла Ҳамроев «боди» муаллимни нимага бунчалик ёмон кўришини Тошпўлат анчадан кейин тушунди. Домла дадасига ҳасрат қилганида эшитиб қолди. «Боди» муаллимга унинг ярим ҳисса дарсини олиб беришган экан. Бу суҳбат қиш охирида қолган кезларда бўлган эди. Тошпўлат дадаси билан томдан гўзапоя тушириб, энди овқатга ўтиришган эди. Домла Ҳамроев кириб келди. Шунча қишасха ҳам оқатдан бирикки чўқиган бўлди-ю, емади.

— Сиз, жўра, бахузур,— деди қўлини кўксига қўйиб.— Ҳозир овқат еб эдим. Мана бу гапни эшитинг. Бодини районда болабдилар. Аввал ҳам бир зақун сўқилган эканлар. «Уқувчилар бир йилда тўрт ойдан ортиқ ўқимаёпти, бутун умри далада ўтиб кетолди», дебдилар. Институтга имтиҳон топширгани борган болаларнинг саводсизлиги шундоқ кўриниб қололганмиш. Районга масала кўтариб чиқибдилар. Ҳай, у деб-бу деб жўнатилди. Энди, иккинчи чоракда бир эмас, тўрт бачага икки чиқарибдилар. Директор яхшилик билан тушунтирди. «Биздаям пилон бор, ўзлаштириш пилонини юз поиз қилмасак, катталардан гап тегади», деса осмонга сапчибдилар. «Ақлни пилони бўлмайди, саводсиз болага уч қўёлмайман», дебдилар. Районга чақириб олиб, таранг тузлашибди. «Тошкандни пойизига ўзингиз билет оласизми ё паттангизни оберайликми!», дейишибди.— Домла Ҳамроев хузур қилиб кулди.— Тошкандга кетади-ю, ақун қайтши йўлини тотолмайди.— Ҳамсојси гапини маъқуллашини кўтиб қараб-қараб кўйди. Тошпўлатнинг дадаси индамаганидан оғринди.— Э, сиз нимани тушунасиз, жўра!— деди ҳафсаласи пир бўлиб.— Сиз бир чаласавод одам-да!

Тошпўлат ғижниб кетди. Қизиқ, дадаси парво қилмади. Индамай шавлани еяверди.

— Шу боди билан ишламайман!— деди домла Ҳамроев ингичка товушда.— Мактабдан бўшайдиган бўлдим. Каттаконлар билан гаплашиб келдим.

Тошпўлатнинг дадаси ялт этиб унга қаради.

— Иби! Нега мунай қилдингиз! Узингизни қишлоқ, ўзингизни мактаб. Ташлаб қейра борасиз?

Домла Ҳамроев қўл силтади:

— Дехқончилик қиламан! Эртадан кечгача бачаларга дарс ўргатиб жигар хуноб. Оладиган пул ҳолагидай... Дехқончилик қиламан. Бари бир умрни ярмиси далада ўтопти.

...Чиндан ҳам шундай бўлди. Март ойидан бошлаб домла Ҳамроев дарсга кирмай кўйди. Катталар билан гаплашиб қолхоздан бригада олибди.

Мактабдаги ўқитувчилар домла Ҳамроевни эслашган бўлса бордир-у, аммо болалар кўп ҳам куйинишмади. Бир ойлardan кейин эрталаб домла Ҳамроев

Тошпўлатларниқига кирди. Ширчой ичиб ўтирган Тошпўлатга газета узатди.

— Даданг ишдан келса, ўқиб бер. Албатта ўқиб бер, уқдингни?

Шундай дедию шошилиб чиқиб кетди. Тошпўлат варақлаб қараса, район газетаси. Иккинчи бетига «Ташаббускор педагог» деган мақола чиқибди. Тажрибали педагог Ҳамроев қалб амри билан ўқитувчиликни ташлаб, бригадага бошчилик қилаётгани, юқори ҳосил усталари сафидан ўрин олишга азму қарор этгани мақталабди. Райондаги бошқа педагогларни ундан ўр-нак олишга чақиршибди.

Кечкурун Тошпўлат мақолани дадасига ўқиб берди. Дадасининг тўсатдан жаҳли чиқиб кетди, аччиқланиб кўл силтади.

— Бригадир бўлмоқчи экан, нимага беш йил ўқитувчиликка ўқиб давлатни аҳмоқ қилди? Агрономликка ўқисин эди!—Мақоланинг охири нашъа қилган экан шекилли, тажанглик билан шанғиллади (Тошпўлат дадасининг шанғиллаб гапирганини камдан-кам кўрган):—Хўб гапларни топади-да мухбирлар ҳам! Нима, маълумлик бригадирликдан паст бўптими! Шу сиёғи бўлса, бригадирликниям ташлаб қочади бу!

...Тошпўлат сирқираб оғриётган тиззасини уқалаб ўтириб муаллимнинг сўзларига қулоқ соларкан, дадасининг ўша гапларини эслайди. Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Деразалар буғланиб қолган, ташқари кўринмайди. Фақат симёғоч учигаги лампочкагина олмадек қизариб турибди. Ичкарида болалар, қизлар муаллимга қулоқ солиб ўтиришибди.

— Одам ёлғиз ўзи учун яшамайди,— дейди муаллим бир нуқтага тикилиб. Негадир кўзларига ҳорғин ифода пайдо бўлади.—Ёлғиз ўзи учун яшамайди,— деб такрорлайди у тагин.—Бугун сизлар тераётган пахта эртага Ер шарининг бурчак-бурчакларига тарқалади. Чехословакия, Финляндия, Япония... Эҳ-ҳе!—Муаллим болаларга эмас, ўзига ўзи сўзлаётгандек хаёлчан гапирди.

Муаллим яна куртқасининг чўнтагига кўл суқиб, сигарет олади.

— Энди ётинлар,— дейди болаларга юзланиб. — Ёмғир тинса, эрталаб далага чиқамиз...

Болаларнинг уйқуси келмайди. Кун бўйи ётишган. Тошпўлатнинг тагидаги ўриндиқда ўтирган Абдулла бўйини чўзиб муаллимга қарайди.

— М-маълум, кваз-з-зарлар тез-тез п-пайдо б-бўладими?— деб сўрайди.

Муаллим унга майин жилмайиб қўяди.

— Йигирма йил илгари олимлар бешта квазарни кузатишган. Квазар — ўрта катта юлдуз дегани. Массаси кўёшдан миллион марта катта бўлади. Олимлар квазарларни галактикаларнинг ядроси деб тахмин қилиш-япти. Квазарлар пайдо бўлиши билан телескоплардан дарров кузатишади...

Тошпўлат жойига ёнбошлаганча секин-секин уйқуга кетади. Қулоғига муаллимнинг гаплари элас-элас чалинади: «Балки квазарлар биз билмаган кионотнинг қуёшидир... Балки ўша галактикаларда ҳаёт бордир...» Тошпўлат туш кўради. Тушида саратон қуёшида қизиб ётган тупроқ кўчадан чопиб бораётган эмиш. Чопиб борармиш-у, оёғи сирқираб оғирмиш. Офтоб шунақанги қиздирармиш, нафас олишга қийналармиш. Бирдан Солия пайдо бўлибди. Қўлида китоб. Атлас кўйлак кийиб олганмиш. Тошпўлат унинг олдига юғуриб бормоқчи экан, аразлагани эсига тушиб қолибди. Солия бўлса қўлидаги китобни улоқтириб юборибди. Тошпўлат қараса, бу — Солия эмас, Мамат эмиш. Мамат атлас кўйлак кийиб олганмиш. Тошпўлат оёғи чалишиб йиқилиб тушибди. Мамат унинг тепасига келиб, нуқул «Тур-тур», дермиш.

Тошпўлат инграб кўзини очди. Қараса, ёнида Абдулла турибди.

— Тур,— деди елкасига туртиб.— П-подъём бўлди. Ҳ-ҳамма т-туриб кетди.

Тошпўлат терлаган пешонасига кафтини босиб кўрди, қўли чўғга теккандай бўлди. Ютинган эди, томоғи

ачишиб оғриди. Энди иккала оёғи ҳам сирқиллаб оғир, боши оғирлашиб кетганга ўхшар эди. У амаллаб иккинчи «қават»дан тушди.

— К-касалмисан?— Абдулла унга ачиниб қаради.— Б-бўлмаса ётавер.

Тошпўлат индамай бош чайқади. Оёғи оғриётганини сездирмаслик учун хиёл оқсоқланиб ўртоғига эргашди. Икковлари ташқарига чиқибди. Ёмғир тинибди. Аммо ҳаво рутубатли, осмонда хўмрайган кулранг булутлар муаллақ туриб қолган. Ҳовлидаги симёғоч учига ҳамон қалпоқли лампочка ёниб турибди. Эллик қадамча наридаги, томи шифер билан ёпилган, атрофи очик бостирмада бошига кўрпабоп матодан рўмол ураган кампир куйманиб юрибди. Бир бурчакда алюмин бак-самовар, бир бурчакда чўян ўчоқ. Кампир бак-самовар тагига гўзапоа тикади, бакнинг дудбуронидан лавиллаб аланга кўтарилади. Қулоғи, думи кесилган каттакон ит кампир атрофида ўралашади. Кампир гўзапоа ўқталиб уни ҳайдайди. Ит лапанглаб нарироққа боради-да, тагин қайтиб келади.

Ундан нарироқда атрофи бўз мато билан пана қилинган ҳожатхона. Болалар навбат кутиб туришибди. Тошпўлат канал томондан ювиниб келаётган қизлар орасида Солияни кўрди. У елкасига сочиқ ташлаб олган, эгнида эски, қалин жун кофта. Ундан орқароқда сочиғини белига боғлаб олган Мамат келяпти... Тошпўлат оқсоқланмасликка ҳаракат қилиб, барак орқасига ўтиб кетди.

Узун столнинг бир томонида болалар, бир томонида қизлар ўтириб нонушта қилишди. Тошпўлат ширин сут-ли чойни ҳар ютганда томоғи ачишади. Бор вужудидан олов чиқиб кетаётгандай, аъзойи бадани қизиб бораётгандай...

Чойдан кейин болалар ўринларидан туришди, ҳар ким ўз этагини қўлга олди. Эшик олдига борганида муаллим Тошпўлатни тўхтатди.

— Бугун сен навбатчи бўласан,— деди секин унга юзланиб.

Одатда, қизлар галма-галдан баракда қолиб навбатчилик қилишади. Навбатчи хонани супуриб-сидиради, овақт учун ошпаз кампирга картошка артиб, пиёз тўғраб беради.

— Керакмас,— деди Тошпўлат. Овози хириллаб чиқди.

Муаллим кафтининг орқасини унинг пешонасига босиб кўрди.

— Иситманг баланд-ку,— деди кўзига тикилиб. — Майли, дам олавер. Солия навбатчилик қилади.

— Керакмас!— Тошпўлат тажанглик билан кўл силтади.— Керакмас.

Солия эшикдан чиққан экан. Муаллимнинг гапини эшитди шекилли, остонага қайтиб келди.

— Бугун Шарифа навбатчи-ку, маълум,— деди гоҳ муаллимга, гоҳ Тошпўлатга қараб. Тошпўлат дарров кўзини олиб қочди. У Солиянинг ҳамон ўзига қараб турганини ҳис этиб баттар асабийлашар, бировнинг, айниқса Солиянинг раҳми келишини хоҳламаз эди. Иложи борича дадил қадам ташлаб ташқарига чиқди.

Ер шу қадар сувга тўйиниб кетганки, яна бир томчи ёмғир ёғса, туфлаб ташлайдигандек. Пахтазор бот-қоққа айланган. Ҳар қадамда оёққа бир ботмон лой илашиб чиқади. Икки кунлик ёмғир эгтарларга тўқилган пахтани ерга чакичлаб ташлаган. Қўлга муздек тегади. Тошпўлатнинг қўлига сўзак кириб кетса ҳам бадани терлайди, нуқул терлайди. Икки оёғи сирқираб оғриydi. Ҳўл пахтага тўлаётган этак тиззасига урилиб баттар қийнайди.

Тушга яқин офтоб кўринди. Булутлар орасидан чиқиб, ниматир илиқ нур сочди. Намикқан гўзалардан спиргга ўхшаш ачқимтил ҳид таралади. Жигарранг пахтазор устида енгил ҳовур кўтарилди бошлади. Бир маҳал Солия яримлаган этагини кўтариб тележка томон кетаётганини кўрдию ўзи ҳам этагининг боғичини бўйнидан ечди. Орқалаб йўл четига чиққунча жиқка терга ботиб кетди. Икки марта сирғаниб йиқилиб кетишига оз қолди. Унинг боши гўвиллаб борар. Солия

орқасига қараб-қараб кетаётганини кўргани учун те-
кисроқ қадам ташлашга уринар эди.

Ниҳоят асфальт йўлга чиқди. Этигининг лойини қо-
қиб тозалаган бўлди. Солиа терган пахтасини торози
илгагига илганини кўрди. Шляпали табелчи унга илжа-
йиб алланима деди. Солиа қовоғини солди. Тошпўлат
қадамни тезлатди. Ҳамон боши ғувиллаб борар, икки
кўзи Солиада эди. Кейин Солиа этакни торози илжа-
гидан чиқариб, тележка тепасида турган телпакли
одамга узатаётганини кўрди. Бўйи етмади. Телпакли
киши эса эгила қолмади. Табелчи илжайиб яқин бор-
ди. Қарашган бўлиб, қўлини Солианинг қўлтиғи таги-
дан чўзди. Бўртиб турган кўксига бегона қўл теккани-
дан кўрқиб кетган Солиа сесканиб ўзини четга олди.
Кўзларини катта-катта очганча ҳайрон бўлиб табелчи-
га қаради. Пахта тўла этак ерга тушди. Тошпўлатнинг
юраги отилиб кетгандай бўлди. Елкасидаги этакни
улоқтирдию учиб бориб табелчининг ёқасига ёпишди.

— Негал!— деди табелчини кучи борича силтаб. —
Негал Негал!

Табелчининг шляпаси учиб кетди. Тақир боши сил-
киниб, кўзини бақрайитирганча Тошпўлатнинг қўлига
ёпишди.

— Юбор!— деди Тошпўлатнинг қўлидан пахталиги-
нинг ёқасини бўшатишга уриниб. Бироқ Тошпўлат унга
мушукдек ёпишиб олган, қўйиб юбормас эди.

— Негал Негал!— дерди бакириб.

Табелчи унинг важоҳатидан кўрқиб кетди.

— Юбор-э!— деди титраб. Бор кучи билан юлқиниб
орқага ташланди. Тошпўлатнинг қўлини омбирдек ча-
йир қўллари билан қайириб ёқасини бўшатди-да, сил-
таб улоқтириб юборди. Тошпўлат лойга ёнбоши билан
йиқилди. Негадир кўкрагининг чап томонида оловдек
ловиллаган оғриқ сезди. Шу пайтгача ҳеч қачон юра-
ги санчмаган эди.

— Негал Негал!— деб ҳайқирди лой ерни мушт-
лаб. — Негал!

Бор вужуди титрар, ҳамон кўкрагининг чап томони
ловуллаб ачишар эди. Бир маҳал кимдир унинг қўлти-
ғидан олиб кўтарди. Қараса, бошида муаллим туриб-
ди. Орқа томондан табелчининг овози келди:

— Иби, девонами бу!

Муаллим Тошпўлатнинг елкасига қўлини қўйди:

— Турақол. Касалсан-ку, қара, ёниб кетяпсан.

Тошпўлат ҳеч кимга қарамай канал томон кета
бошлади. Ҳеч кимни кўришни ҳам, ҳеч кимга кўри-
нишни ҳам истамас эди.

Анчадан кейин орқа томондан шип-шип қадам тову-
ши эшитилди. Тошпўлат бурилиб қаради: муаллим бо-
шини қўйи солганча секин-секин келяпти.

— Кетинг!— деди Тошпўлат алам билан қўл сил-
таб. — Кетинг!

Муаллим яқинроқ келиб тўхтади:

— Ҳозир ювинамиз,— деди осойишта оҳангда. —
Бориб дам оламиз. Машина чақираман...— У Тошпў-
латнинг кўзига термилди.— Ревматизминг борми?

Тошпўлат индамай бурилиб кетди. Йиғлагиси келар-
ди.

Ётоққа қайтишганда муаллим дори ичирди. Порт-
фелини титкилаб, битта лимон топди. Парраклаб кесиб
чойга солди. Унияи ичирди. Урнига ётқизиб, ўраб
қўйди. Анчагача ёнида ўтирди. Тошпўлат баданида ҳу-
зурбахш илиқлик сезиб ухлаб қолди. Тўш кўрди. Ос-
монда, шундоқ боши устиде каттакон юлдуз ёниб
турганмиш. «Кваза-ар!»— дермиш у қичқариб.— «Ква-
за-а-а-ар!» Юлдуз томондан «а-а-ар... а-ар» деган
садо келармиш. У икки қўлини ёйган экан, қушга ўх-
шаб учиб кетибди. Қараса, ёнида Солиа ҳам учиб ке-
лаётган эмиш. «Кваза-ар!», дермиш у яна қичқариб.
Учаверибди, учаверибди... «Мен космонавтман,— деб
ўйлармиш қувониб.— Мен космонавт бўлдим!» Пастга
қараша, Ер худди глобусга ўхшаб кўринармиш. Океан-
лар, Африка... У бир қарашдаёқ Японияни топибди.
Худди харитадагидек. Битта узунчоқ, учта кичкина
орол. У чўнтагига қўл тикса, бир чаноқ пахта қичқибди.
Уни қўйиб юборган экан, худди оппоқ капалакдек
пирпираб-пирпираб Ер томон учиб кетибди. Орол ус-

тида турган қисик кўзли япон бола чаноқни илиб
олибди-да, унга қараб қўл силтабди. Алланима деб
қичқирармиш-у, Тошпўлат унинг овозини эшитмас
эмиш. Бола эса қўлларини силкитиб қувонч билан ну-
қул ирғишлармиш. «Кваза-ар,— дермиш Тошпўлат
шодликдан нафаси қайтиб.— Мен келдим, кваза-ар!»
Борган сайин юлдузга яқинлашармиш. Ёнида Солиа
ҳам учиб келаётганмиш. Атлас қўйлак кийиб олган-
миш...

У қанча ухлаганини билмади. Бир маҳал ғўнғир-ғўн-
ғир товушдан уйғониб кетди. Анчагача қаердалигини
билломай гарангисиб ётди. Ниҳоят, ўзининг жойида —
иккинчи «қават»да ётганини идрок этди. Оёғининг оғ-
риғи анча босилган, фақат боши лўқиллаб оғриб ту-
рар, терлаб кетган эди. Барак ичи нимқоронғи, дера-
залар хира оқариб кўринар, оқшом тушиб қолган эди.
«Чироқни ёқишмабди,— деб ўйлади негадир ҳозир
кўрган тушини эслаб.— Ёқишса, яхши бўларди».

Боя қулоғига чалинган ғўнғир-ғўнғир товуш яна
эшитилди.

— Ҳаммаси қонуний ҳал бўлган эди-ку!

Бу — муаллимнинг овози эди. Тошпўлатнинг кўнгли
негадир хижил бўлди. Нимага шунақа бўлаётганини
кейин англади: муаллимнинг товуши қандайдир аса-
бий, ҳатто аламли чикди. Илгари ҳеч қачон бунақа
оҳангда гапирган эмасди.

— Ахир ҳаммаси ҳал бўлган-ку, нимага яна бунақа
қилишадилар?— деди у баттарроқ асабий овозда.

— Мен қаердан билая? Райондан келтириб бериш-
ди.

Тошпўлат бу овозни ҳам таниди. Мактаб директори!
Қаддини ростлашга уриниб, қўлига таянганча бошини
кўтарди. Терлаб кетган баданига нам, совуқ шамол
тегди.

— Повестка, ана, ёзиб қўйибди-ку, «Тошкент шаҳар
судига ўн тўртинчи ноябрга етиб келиши шарт», деб.

Тошпўлатнинг юраги ёмон нарсани сезиб сирқираб
кетди. Мўралаб қаради. Стол олдидаги харракда му-
аллим билан директор нариёққа қараб ўтиришар,
муаллимнинг жингалак сочли боши, директорнинг йи-
рик гавдаси, айвони кенг шляпаси ғира-шира кўриниб
турар эди.

— Бормайман!— Муаллим алам билан ёғоч столни
муштлади. Директорга юзланди.— Тушунсангиз-чи,
Маҳмуд Турсуновмиш! Мен ҳам одамман! Ёмон кўрган
кишим билан туролмаيمان-ку!

— Ҳай, мен нима қилай охир!— Директор ҳам ово-
зини баландлатди.— Повесткани мен ёзган эмас-ку!

— Бормайман!— Муаллим қатъият билан бош чай-
қади.— Менга деса отиб ташласин!

— Иби, нега отади!— Директор унинг елкасига қў-
лини қўйди.— Биласиз, зақун хотин тарафни олади.
Бир боринг. Ҳеч ким сизни боғлаб қўймайди-ку! Суд
билан ҳазиллашиб бўладими! Тагин «Вторично» деб
ёзиб қўйибди.

Муаллим узоқ жимиб қолди. Тошпўлат ғира-шира
қоронғиликда унинг жингалак сочли бошини чангал-
лаб столга мук тушганини кўрди.

— Болалар-чи?— деди бошини кўтармай. Овози
хирллаб чиқди.— Болалар нима бўлади!

— Болалар нима?— Директор юпатувчан оҳангда
секин гапирди:— Ҳар доим териб юрган пахтаси. Эр-
тага ўрнингизга математика ўқитувчисини юборамиз.
Қайтиб келгунингизча пахтаям...

— Печка сўраган эдим,— деди муаллим бошини
кўтармай.— Совхоз директори тўртта печка бермоқчи
эди. Тезроқ олинглар. Болалар совқотиб қоляпти.

— Ўзимиз тўғрилаймиз, сиз бораверинг...

Тошпўлат муаллимнинг оғир тебраниб ўрнидан тур-
ганини, йиғма каравот бошидаги миҳга илиғлиқ пла-
шини олиб билагига ташлаганини кўрди. Плаш тагида
осиғлиқ турган рубобининг торлари инграб юборгандай
бўлди.

— Маълим,— деди Тошпўлат овози титраб.

Муаллим ярқ этиб у томонга қаради. Директор
ҳам бошини бурди. Муаллим тез-тез юриб Тошпўлат-
нинг олдига келди.

— Иситманг тушдими?— деди пешанасига кафтини босиб.— Маладес! Эртага машина келади. Гаплашдим. Ёт, ўралиб ёт.

У илдам бориб, йиғма каравот тагига тикиб қўйилган «дипломат» портфелини суғуриб олди. Эшик ёнига етиб электр тугмачасини босди. Етоқ ичи ёришиб кетди.

— Маълим!— деди Тошпўлат йиғлаб юбормаслик учун лабини тишлаб.— Маълим...

Муаллим унга қўл силтаб жилмаймоқчи бўлган эди, эпловлади, лаби аянчли бурилиб кетди. Тошпўлатнинг назарида муаллимнинг кўзларида ёш айлангандек бўлди.

— Турма,— деди бўғиқ овозда.— Турма, шамоллайсан!

Шундай деди-да, директорга эргшиб баракдан чиқиб кетди.

— Маълим...— Тошпўлат бутун кучини тўплаб ўридан турди. Ташқарида трактор тариллади.— Маълим, кетманг!— Тошпўлатнинг бўғиздан титроқли йиғи отилиб чиқди.

Иккинчи «қават»дан сакраб тушди. Пайтавасини ўрамоқчи эди, титраётган қўллари яхши қовушмади. Этикни қўлантаёқ кийдию кўйлакчан эшикка отилди. Туман тушган, қоронғи қуюқлашиб борар, бостирма олдида турган трактор йўл томонга бурилмоқда эди. Тошпўлат трактор прицепининг устига чиқиб олган муаллимни кўрдию останада чекиб турган директорни туртиб ўтиб югурди.

— Кетманг, маълим!— Раства бўлган хирқироқ ово-

зини баралла қўйиб йиғлаб юборди. Бирок директордан ҳам, қозон бошида чўмич ушлаб турган ошпаз кампирдан ҳам уялмади, бу болалиқнинг сўнгги йиғиси эканини идрок ҳам этмади.— Кетма-анг!— деди нафаси қайтиб.— Маълим!

Муаллим трактор прицепининг орқа бортини чангаллаганча қичқирди:

— Ичкари кир, шамоллайсан!

Трактор қаттиқ тариллаганча тезлаб кетди. Тошпўлат кучи борича югурди. Юраги гурсиллаб урар, совуқ ҳаво нафасини бўғар, трактор филдирагидан сачраётган лой юз-кўзига урилаётганига парво қилмас, ҳансираб қолган эди. Муаллим алланима деб қичқирар, аммо тракторнинг гуриллашидан гапини англаб бўлмас эди.

Катта йўлга чиққанда трактор анча узоқлашиб кетди. Тошпўлат ҳамон тўхтамас, ҳарсиллаб югуриб борар, сирғаниб-сирғаниб кетар эди.

Гира-шира қоронғиликда пахтадан қайтаётган болалар кўринди. Улар кўчанинг икки четига чиқиб тракторга йўл беришди.

Тошпўлат яна бир неча қадам югуриб борди-ю, сирғаниб, юзтубан йиқилди. Титраётган қўлларига таяниб қаддини ростлади.

— Маъли-и-им!..

Энди трактор ҳам, прицеп ҳам кўринмас, фақат моторнинг гуриллаган товуши эшитилиб турар, муаллим булутлар орасига, туманлар орасига сингиб борар, Тошпўлат ўзининг квазаридан айрилиб қолаётгандек эди...

Шеърнат оқшомида.

С. Маҳкамов фотоси

**АНВАР
ОБИДЖОН**

Фарғоналиклар

Неча хил ғанимлар сочди қаҳрини,
Йиғлашни билмади фарғоналиклар.
Ҳатто дўст тилса-да гоҳо бағрини,
Дўст дилин тилмади фарғоналиклар.

Кўрди кўп элзила, селни, тошқинни,
Кўрди кўп талонни, кўрди босқинни,
Кўрса-да кулбаси юзлаб ёнгинини,
Юртидан жилмади фарғоналиклар.

Йўқотса ҳам жангда мингталаб мардин,
Мағрур чиқиб қоқди этакнинг гардин,
Уткинчи қисматнинг ўткинчи дардин,
Назарга илмади фарғоналиклар.

Садоқат бор жойда — диёнат омон,
Сотқинлик ёмондир, хиёнат ёмон,
Дўстни ёв қилмаган каби ҳеч замон
Ёвни дўст қилмади фарғоналиклар.

Меҳмони отда-ю, ўзлари яёв,
Кўзлари сокин-у, қалблари асов.
Зўрларни аския қилди беаёв,
Ожиздан кулмади фарғоналиклар.

Ҳануз ал-Фарғоний биз билан ўйлар,
Нодира то абад ғазалии сўйлар.
Маъмуржон ҳар кеча «Ёлғиз»ни куйлар,
Гўрда ҳам ўлмади фарғоналиклар.

Зулматда ёр бўлди умид ва сабр,
Порлоқ тонг сари йўл кечди сержабр,
Курашди, бахт топди, дунёга ахир —
Бекорга келмади фарғоналиклар.

Пабло Неруда

Расво бўлган номус-ор учун.
Жангда ўлган дўст учун йиғланг.
Ёв топтаган гул диёр учун,
Таъқиқланган сўз учун йиғланг.

Қолган дардлар — чархнинг ҳазили.

Қари турна

Патларига бурканиб
Ухламоқни ҳуш кўрар,
Уйғонади сесканиб,
Доим ёмон туш кўрар.

Кўзларини юмган он
Такрорланар бир даҳшат:
Сочилади қирмиз қон
Ва тўзғийди оппоқ пат,

Еққанда ҳам Ой шамин
У уйғоқ,
Дил тирналар...
Алдагани ўз қавмин,
Кечиргайми турналар!

Яхши тушдан умидвор
Яна ҳорғин мудрайди.
...Тушида ёш қасоскор
Уни четга судрайди.

МУРОД
ХИДИР

КУМУШ ҚУНҒИРОҚЛАР

ИНШОЛАР

етапоя гўдагингиз юзтубан йиқилди.

Тўхтанг! Уни ердан кўтариб олманг. Нозик ва мўрт билакларига таяниб ўзи турсин. Ана шунда кейинги қоқилишлари олдини олган бўласиз. Кўрмаяпсизми, одам шаклланяпти!

Биламан, юрагингиз зирқираб кетди, биламан, бирингиз — ота, бирингиз — онасиз.

Уғилчангиз сиз конфет қўйган жойга эмаклаб борди.

Шошманг! Бунга асло қувонманг. Ширинлик таъмасида эмаклаган боланинг умуртқаси эгилувчан бўлиб қолади. Бундай умуртқа кейинчалик панд беради. Болангиз амалдорлар қошида пешанаси ер ўпадиган бўлиб қолади.

Биламан, юрагингиз ҳаприқди, биламан, бирингиз — ота, бирингиз — онасиз.

Болангиз бўй чўзиб қолди. Ана, у томда умбалоқ ошяпти. Бўғотлардан сакраб-сакраб чоляпти.

Ҳовлиқманг! Шаҳодат бармогингиз билан яниб, пўписа қилманг. Қаранг, у қўрқув нималигини сира билмаяпти. Унинг тиззалари ҳам қалтираётгани йўқ!

Биламан, юрагингиз ҳаприқди, биламан, бирингиз — ота, бирингиз — ота, бирингиз — онасиз.

Бугун болангиз минораи калондек тик теракнинг учигача чиқди, қўлини қўшга узатди.

Қўрқманг! Уни қойишдан ўзингизни тийинг. Ахир, у илк марта ўзининг бўйидан ўн баравар юксакка кўтарилди.

Биламан, юрагингиз қинидан чиқаёзди, биламан, бирингиз — ота, бирингиз — онасиз.

Мана, ўғлингизнинг овози дўриллаб қолди. У ҳамманинг кўзида қўшни қизга бир даста лола тақдим қилди.

Бас! Уғлимиз бизни маломатга қўйди, деб ранжиманг. Бу журъат ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди.

Биламан, юрагингизда бир номус туйдингиз, Биламан, бирингиз — ота, бирингиз — онасиз.

Мана, ўглингиз кўпдан кўзлаган манзилига йўл олди. Тоғнинг энг баланд чўққисига тирмашиб чиқди. У ишғол қилган чўққи шундай баландки, тоғ этагида туриб, сизнинг бошингиз айланди; тоғ этагида туриб сизнинг кўзингиз тинди.

Етар! Дод солиб, уни чорламанг. Ана, уқпар бутлар ундан куйида оғир судралади. Ана, қуёш ҳам унинг пойида — уфққа чўкиб боради.

Биламан, юрагингиз увишиб кетди, биламан, бирингиз — ота, бирингиз — онасиз.

Акс ҳолда бургут эмас, мусича тарбиялаган бўласиз. Акс ҳолда, ўлингизнинг юрагида бекиниб ётган кулваччага яна ҳавфсизроқ бошпана топиб берган бўласиз.

Мен бургут учун овоз бераман, қадаҳ кўтараман, қўшиқ айтаман!

* * *

аррош тонгни супургиси билан сийпалаб уйғотди (Биз эса ҳали уйқу салтанатидан қайтганимиз йўқ). У ернинг киндигини кесган дождай жуда қари, букчайган. Гул гардини шудринг ювгандай, фаррош йўл, йулка ва чорси хас-хашагини қулочкашлаб супурди. Сув сепилган тупроқнинг ҳиди эса эндигина тандирдан узилган ноннинг иси янглиғ хушбўй, ёқимли.

Еш мусаввир тонгнинг тасвирини чизяпти. (Биз эса ҳали уйқу салтанатидан қайтганимиз йўқ). Бўзариб туғилаётган тонгни у қўрғошиндек қотириб қўймоқчи, мәрмарташга ўйгандек сақлаб қолмоқчи, ипак билан шоҳига нақшлагандек асрамоқчи. Бугун, эрта, индин учун; қолаверса, мангулик учун, албатта. Агар гўзалликка ташналик сезсак мусаввир чизган бу тонг тасвирини биз олтин жомларда сибириб-сибириб ичамиз.

Майин ҳайдалган қирга деҳқон дон сочяпти (Биз эса ҳали уйқу салтанатидан қайтганимиз йўқ). Дағал, саховатли қўллари серажин, томирлари жуяклардек қабарик-қабарик. Ажинлари настаълик хати каби жимжимадор, жумбоқли. Бу езувларнинг ҳануз алифбоси тузилмаган. Мактабларда ҳам ўқитилмайди. Лекин шуниси аёнки, деҳқон қўлларидаги бу ажин ва қадоқларнинг ўз теран фалсафаси бор.

Жанубий чегарада бир жангчи тонгни бедор қаршиляпти (Биз эса ҳали уйқу салтанатидан қайтганимиз йўқ). У калхат шарпасини илғай деб — кукка қарайди, газанда қорасини илғай деб — ерга қарайди. Кўзлари пўлат қалқонни тешгудек, нигоҳи ўткир. У толиқса, оғирини гоҳ ўнг оёғидан сўл оёғига, гоҳ сўл оёғидан ўнг оёғига ташлайди. Тонг чўчиб тушмасин, дейди. Ер бир томонга оғиб кетмасин, дейди.

Энг шаффоф туйғулар тонг билан бирга туғилади. Тонгдай оппоқ қоғоз узра энгашиб, ўйга толаман. Нозим Ҳикмат ҳам мана бу сатрларни осуда тонгда тўқиган:

Бу дунё ҳўкизинг шухоида эмас,

бу дунё қўлларимиз устида турибди.

Ривоятга кўра, ҳўкиз толиқиб, Ер куррасини у шохидан бу шохига олармиш. Зилзилаларнинг бўлиши шундан эмаш. Бу — бир хурофот, бир жаҳолат. Лекин Ернинг инсон кафтида ҳандалақдек омонат тургани рост. Ер қўллар ўртасида талаш бўлса, энг мудҳиш зилзила ўшанда юз беради.

Ушанда қўшиқнинг қаноти қайрилади.

Ушанда лабларда бўсалар музлаб қолади.

Ушанда оналар алла айтмай кўяди.

Тонг — туннинг тўлғоқ азоби. Тонг — кундузнинг масъум болалиги.

Тонгга гард кўнмасин.

Тонг — бокира!

* * *

олангиз ногаҳон: «Нега одам ҳақида топишмоқ тўқилмаган? Нима, одамнинг бут, шамол, балиқ ёки ошқовоқчалик қадри йўқми? Мана, биргина чумоли ҳақида ундан зиёд топишмоқ бор», деб қолса нима қиласиз? Албатта, менинг ҳолимга тушасиз.

Айниқса, болангиз истеъдодли — вундеркинд бўлса, яна қийин экан.

Мана шундай пайта бисотимдаги билимларни титкилаб, уни кўндиришга уринаман. Одамнинг болалиги йигитлиги ва кексалиги ҳақида тўқилган топишмоқларни эслайман.

«Эрта билан тўрт оёқлаб юради,

Тушда икки оёқлаб юради,

Кечқурун уч оёқлаб юради».

«Бу нима, топ? дейман.

У: «Одам», дейди. «Лекин, — дейди у, — бунда одамнинг одамлиги кўринмаяпти».

Мен яна бошқасини айтаман.

«Тўртида тариқдай,

Ўттизида айиқдай,

Тўқсонда товўқдай».

«Буни топ, нима?» дейман.

«Буни-чи, боғча болаларига айтиб беринг, адажон!» дейди у бироз қизишиб.

Мен бир пас бош қоламан-да, жавоб излашга жиддий киришаман. Чунки ҳозирги болаларни хўрозқанд олиб бериб алдаш ёки матал айтиб юпатиш осон эмас.

Шундан сўнг, гоҳ Шумер асотирлари, гоҳ Миср афсоналари, гоҳ қадимий Ҳинд ва Хитой фалсафасига суянаман. Гоҳ ўрта осийлик ва юнонистонлик алломалардан кўмак сўрайман. Гоҳ доҳийларнинг инсон таърифига доир ҳикматларини бир-бир иншо қиламан. «Йўқ! Бу фикрларни топишмоққа жойлаб бўлмайди», дейди у қағъий.

Мен энди ўзимнинг ваъзимни айта бошлайман.

«Инсон аввал:

Асотир,

Афсона,

Эртак бўлиб дунёга келган», дейман.

Кўнмайди.

«Инсон аввал:

Қуй,

Қўшиқ,

Улан бўлиб дунёга келган», дейман.

Кўнмайди.

«Инсон аввал:

Маъно,

Мантиқ,

Фалсафа бўлиб дунёга келган», дейман.

Кўнмайди.

«Инсон аввал:

Масал,

Чистон,

Жумбоқ бўлиб дунёга келган», дейман.

Кўнади. Аммо...

«Бу — бошқа гап, — дейди у. — Инсон — жумбоқ,

Энди шу жумбоқ — инсон ҳақида топишмоқ тўқинг, жавобини мен толай».

Ҳамма гап шунда-да, — дейман мен. — Одам яралгандан бери ўзини қидиради, лекин ўзи ҳақида топишмоқ ўйлаб топмайди. Ахир, одам ўзини дарров топиб қўйса, кейин излашдан тўхтаб қолмайдими? Қолаверса, инсон — коинот, дейдилар. Шундай экан, инсонни биламан, дейиш коинотни тамом ўрганиб бўлдим дейиш билан баробар-ку!

Бу мулоҳазадан кейин у ўйлаб қолади. Рост-да, У ўзи ҳам билар-билмас инсониятнинг коинотдаги ўрнини қидирмаяптими! Ҳали инсон таърифига сўнгги нуқта қўйилмаган. Нуқта — ғов.

Нуқта — тафаккурнинг йўлини тўсган сўнгсиз уммон.

Нуқта — тафаккурнинг йўлини тўсган ҳудудсиз қумсахроси.

Нуқта — тафаккурнинг йўлини тўсган поёнсиз чангалзор.

Уни болалик даҳоси қўллади, шекилли, шодон қарсақ чалиб юборди.

«Тўқилмаган топишмоқнинг топилмаган жавоби нима?» деди у қийқириб ва шошиб ўзи жавоб қилди: «Одам! Одам! Одам!»

Мен ҳам унинг топқирлигидан илҳомланиб: «Топдим — топмадим. Бу нима?» дедим.

У ҳеч ўйлаб ўтирмай:

«Одам! Одам! Одам!», деди севиниб.

Биз ота-бола ўша кунни ҳақиқатан ҳам ўзимизни бироз бўлса-да, ўзимизча ҳам топдик, ҳам топмадик.

на табиат!

Мен сени бутун вужудим ва шуурим билан идрок қилишни истайман. Кел, илтижомни қабул эт.

Мен бир неча дақиқа капалакка айлангим келади.

Мен бир неча дақиқа чинор бўлиб кўришни истайман.

Мен бир неча дақиқа сув бўлиб оқсам дейман.

Ахир, мен етти ёт бегона эмасман. Уз қавмингман, она табиат, ҳар қалай, биз муштаракмиз.

Ахир, мени бир кўз илғамас заррадан ҳужайрага, ҳужайрадан эса одамга айлантирган сен эмасми?! Кел, вояга етказган иссиқ бағринг ҳаққи, илтижомни қабул эт, она табиат!..

Раҳмат, сеҳринг билан мен ўзимни теграмда гулдан-гулга учи-қўнаётган капалаклар орасида кўрдим, онажон!

Энди мен — ўзим эмас, камалакдек товланиб учаётган капалакман.

Гулзор ёқалаб бораётган чаққон бир қизалоқ мени тугти олди. Қўрқанимдан ушоққина вужудим дир-дир титрарди. Яхшиямки, қизалоқ менга озор бермай, тез кўйиб юборди. «Ие, сени гул десам, капалак экансан-ку!» деди у.

Янглишган қизалоқнинг ҳушбўй ва қайноқ бармоқларига қанотларимдан заррин гардлар юқтириб, ўзимни гулзорга урдим. Мен гулдай чиройим борлигини қизалоқдан эшитиб, жуда севиндим.

Бир маҳал ғафлатда қолиб, ўзимни шўхчанг боланинг ҳовучида кўрдим. У қанотларимни ёзди-да, шартта йиртиб, ушоққина вужудимни итқитиб юборди. Тупроққа беланиб ётарканман, яқинлашаётган пошналарнинг товушини эшитиб, ҳушимга келдим. «Мени қутқаз, пошналарнинг тағида эзғиланиб кетмай, ахир, учай десам қанотим йўқ. Аслимга қайтар, онажон!», деб сенга ёлвордим. Сен оҳимни эшитиб, дарҳол аслимга қайтардинг, табиат!

Эгнимнинг чангини қоқиб, оёққа қалқарканман, анҳор бўйидаги азим чинор мени ўзи томон имлагандай бўлди. Шамолда шовуллаб турган чинорнинг қудратли танасига яқинлашганим заҳоти мен унга сингиб кетдим.

Раҳмат, она табиат! Энди мен — ўзим эмас, кўкка буй чўзган чинор эдим.

Бир киши қуюқ соямда соялаб, шаънимга тўқиган шеърларини ўқиб берди. Мен шод эдим. Кўп ўтмай, бир жуфт ошиқ-маъшук келиб, севги номидан бири-бирига баландпарвоз сўзлар айтди, бири-бирини ёлғоняшиқ гаплар билан роса сийлади. Сўнгра, бири оққушдай оппоқ танамга тиг тортди, исмларини ўйиб ёзди. Эрта-индин илдиэларимга болта уришдан тап тортмайдиғанлар ҳам топилиб қолишидан ҳайқидим. Яна сенга ёлвордим. Ахир, қочиб қолиш учун дарахтларга

оёқ ато қилмагансан-ку, онажон. Ноламни эшитиб, зумда аслимга қайтардинг, табиат!

Чинор танасидан ситилиб чиқарканман, анҳорнинг жўшқин суви мени ўзига чорлади. Сеҳринг кучи билан анҳор сувига қўшилиб, жўшиб оқдим.

Энди мен — ўзим эмас, шарқираб оққан сув эдим. Бир ўткинчи мандан ҳовучини тўлдириб-тўлдириб ичди-да: «Роҳатижон сув экан», деди. Мен эса севинганимдан қирғоқларга ўйноқлаб бош урардим. Бошқа бир йўловчи бўлса, менинг тип-тиниқ юзимга тупуриб ўтди. Мен яна сенга ёлвордим, онажон! «Мени бу таққирдан қутқаз», деган зоримни эшитиб, аслимга қайтардинг, табиат!

Мен энди ўзимдан сал бошқачароқ бўлиб қолдим. Сендан анча олислаб кетган эканман, аслимга қайтардинг. Бунинг учун сени олқишлайман, онажон!

Лекин шундан бери мени бир савол қийнайди:

— Сен одамзоднинг ҳад билмас эркаликларини кўтариб келасан. Шунчалар ҳам бардошлимисан, онажон табиат!!

ўзлар одамларга ўхшайди.

Сўз — одам.

Эндигина қоғозга тушган сўз — чақалоқ. Жуфт сўзлар — ҳасан-хусанлар ёки фотима-зуҳралар. Иборалар — ака-укалар, опа-сингиллар. Тугал бир гап — иноқ оила.

Сўзлар одамларга ўхшайди.

Сўз — одам.

Эр — подшо, хотин — вазир, дейдилар. Гапнинг эгаси — эр бўлса, кесими — хотин. Тўғри, ўз ҳуқуқини хотини қўлига топшириб қўйган эрлар ҳаётда учрайди. Аммо бундай ҳол гапнинг грамматик қурилишида ҳам юз беради. Баъзан гапда эга кесим ўрнида келиши мумкин.

Сўзлар одамларга ўхшайди

Сўз — одам.

Сўзлар ҳам тўғилади, яшайди, ўлади ва яна қайта тирилади. Одамларга эса фақат қайта тирилиш nasib қилмаган, холос.

Сўзлар одамларга ўхшайди.

Сўз — одам.

Бир донишманд: «Гапни калта қил, умр қисқа», деган экан. Мен бўлса роса ўтлаб кетдим. Дарвоқе, гапнинг аввалию охири сўз ва бола парвариши ҳақида бориши керак эди.

Зотан, оналарнинг бола парваришини сўз парваришига татбиқ этиш зарур.

Ҳой, ошна, сен тўққан сўзларни кўриб турибман. Мана, улар чалажон, улар нурсиз, улар ҳиссиз. Афсуски, юрак тафтида йўрғакланмаган бу яланғоч сўзлар тўқимни ямашга ҳам асқатмайди. Сен шу пуч вақоларни сохта шуҳрат ва арзимас қалам ҳақи учун сиёҳи қуримасдан редакцияларга олиб югурасан. Оналар-чи, оналар, гўдагининг кўллиги қуримаса асло ҳовлига олиб чиқмайдилар. Чилласи чиқмаган чақалогини атиги бир кунгина онанинг бағридан жудо қилиб кўр-чи!

Сўзлар одамларга ўхшайди.

Сўз — одам.

Ҳой, ошна, сен сўзларингни тўлғоқ тутмай туғдинг. О, тўлғоқ азобининг лаззатини оналардан сўра!.. Улар-ку, ҳомиласини тўққиз ой тўққиз кун бағрида авайлаб кўтариб юрадилар. Сен-чи, ошна, тўққиз кун, йўқ, ҳеч бўлмаса тўққиз соат туғилажак сўзинг ҳақида ширин изтироб билан ўй сурганмисан, ўйлаб кўрганмисан? Нима? Графоман касали билан оғриганман, дейсанми? Э, шунақами? Кўп эзиш касали дегин!!

Сўзлар одамларга ўхшайди.

Сўз — одам.

Ҳой, ошна! Оналар ҳам гоҳида чала туғадилар-ку, дедингми? Эшит, ошна, улар ўз иродасига боғлиқ бўлмаган ҳоллардагина шундай қилишга мажбурлар.

Ушанда ҳам улар олти ойлигида туғилган гўдагини шундай парвариш қиладиларки, кўрган одам суқсурдек бола экан, дейди. Лекин сенинг мажруҳ сўзларингни асло кўргулик қилмасин.

Сўзлар одамларга ўхшайди.

Сўз — одам.

Ҳой, ошна! Ҳиссиз сўзларни урчитидан ўзингни тий-да, сўз парваришида оналардан ибрат ол.

Сўз — одам.

* * *

товусим, товус!

Табиат ранг улашганда нафсингни тиймадингни? Инсоф қилмадингни? Дунёда сендан бошқа паррандаю даррандалар ҳам бор-ку! Ахир, мен қарғаю зогларга ачинаман-да.

Шундай дейман-у, сенда гуноҳ йўқлигига имон келтираман. Биламан, бу бари—табиатнинг эҳсони. Сен табиатнинг қўлини қайтармагансан, холос. Табиат эса ўзининг нечоғли наққош эканини сенинг рангин товланувчи патларинг орқали кўз-кўз қилмоқчи бўлган. Шундай эмасми?

Қафасга эса сени афсонавий гўзаллигинг бошлаб келган. Бу гўзалликни сен бизга—биримизга кўпроқ, биримизга озроқ тақсимлайсан. Тўғриси, бу гўзалликни ҳар ким ўз қаричига яраша олади. Қаричлар эса ҳар хил — узун, қисқа.

Товусим, товус!

Ана, патларингдаги кумуш, зар, ёқут, марварид ранглардан учқунлар сачраяпти. Шу ёғду сочувчи учқунлардан қафас ўт олиб кетмасмикан? Шу учқунлар ҳафтранг камалакка тутантириқ бўлмасмикан?.. Шу учқунлар кўз қорачигимдан сизиб, юрагимга тушди. Буни мен юрагимнинг тонгдай ойдин ёришганидан билиб олдим.

О, гўзаллик ҳам ҳад билса яхши экан! Майсанинг бошини эгишга аранг қурби етадиган майин елни ҳам пайқаб, патларингни улкан елпигич қилиб ёйдинг. Менинг эса кўзларим қамашиб, кўзларим тинди. Бу инжу патларинг билан фаришталарнинг юзини елписи арзийди.

Синглим, сингилжон!

Сени кўрсам, суқим кирмасин деб, ҳар гал ирим қиламан. Алвон-алвон рангларинг Сўзларимизга, Оҳангларимизга, Суратларимизга кўчса эди, дея дилимда бир армон туяман. Агар шу армоним ушалса, буни сендан кўраман, мунисим! Ва ўшанда ёқутларни донга айлантириб, бошингдан сочаман.

Лекин бир нокас танишим сенга дуч келганда, фақат оёқларингдаги доғни кўради. «Шўрликнинг песини қаранг-а», деб бош чайқайди.

Кўй, бундан ранжима. Нокас танишимнинг юрагидаги доғлар олдида сенинг оёқларингдаги доғлар хусндек бир гап.

Энди сендан бир илтимос: шу нокас танишимни яхшилаб таниб ол. Кези келса, сенга ўқ узадиган ҳам худди шу кимса бўлади.

* * *

дам Акс садо билан баҳслашиб қолди:

— Мен одамман!— деди Одам.

— Мен одамман!— деди Акс садо.

— Йўқ, сен одаммасан!— деди Одам.

— Йўқ, сен одаммасан!— деди Акс садо.

— Сен соқовсан!— деди Одам.

— Сен соқовсан!— деди Акс садо.

— Соқов бўлсанг, кошкийди!.. Она тилинг йўқ, сен тўтисан!— деди Акс садо.

— Соқов бўлсанг, кошкийди!.. Она тилинг йўқ, сен тўтисан!— деди Акс садо:

Одам ўжар Акс садо қошида бироз бош қашиб қолди. Қараса, Акс садо тўтидай шанғиллаб, тарс-тарс жавоб беряпти. Қараса, бу баҳснинг поёни йўқ. Қараса, бу баҳс олис йўлга ўхшайди — қўниб ўтадиган бекати йўқ. Сўнгра Одамнинг хаёлига бир фикр келдию гапга тушиб кетди.

— Мен акс садоман!— деди Одам.

— Мен акс садоман!— деди Акс садо.

— Мен одам эмасман!— деди Одам.

— Мен одам эмасман!— деди Акс садо.

— Мен соқовман!— деди Одам.

— Мен соқовман!— деди Акс садо.

— Соқов бўлсам, кошкийди!.. Она тилим йўқ, мен — тўтиман!— деди Одам.

— Соқов бўлсам, кошкийди!.. Она тилим йўқ, мен — тўтиман!— деди Акс садо.

Одам ҳийла билан Акс садони мағлуб қилди ва га-лабасидан қувониб қаҳқаҳа отиб кулди. Акс садо ҳам қаҳқаҳа отиб кулаётган эди, тик бир қояси нураб тушди. Аламидан кулган экан, шекилли....

Ўша одам бошқа бир Одам билан аввал роса айтишди, сўнгра сўкишди. Қараса ҳеч бас келиб бўлмайти. Шу пайт унинг эсига Акс садони қандай енгани тушди. Дарров ўша ҳийлани ишга солди.

— Мен аблаҳман! Мен виждонсизман! Мен пасткашман! Мен итман! Мен эшшакман! Бўлдим энди!— деди рақибига ўша Одам.

Худди мўъжиза юз бергандай ўша Одамнинг рақиб мум тишлаб қолди. Муддаосига етган ўша Одам кураш майдонини ғолибона тарк этди. Мағлуб рақиб эса ер чизиб қолаверди.

Ўша Одам бир кўни ўз Виждони билан талашди. Бу баҳсда ҳар ким ўз мантиқида собит турди. Томонлардан ҳеч ким бир қарорга кела олмади. Ниҳоят, Одам ҳийласини учинчи марта қўллаб кўрди.

— Мен маслаксизман! Мен бетайин, ношуд, жоҳилман! Ҳей, Виждон, эшит: биринчи бўлиб сенга ўзим тупурганман! Балки, энди мени тинч қўярсан?!— деди ўша Одам.

Виждон сукут сақлади.

Ўша Одам ғолиблик нашидасини татиётганида, ногаҳон юраги бир санчиб олди.

Бу санчиқ — Виждоннинг акс садоси эди.

Хайрият!..

Келгуси сонда Асад ДИЛМУРОДОВнинг «Ҳукм» ҳикоясини эътиборингизга ҳавола этамиз.

ТОҲИР
ҚАҲҲОР

Журъатим — умрим менинг

Сенсиз ўтса бу жаҳонда фурсатим фурсатмидир,
Фурсатим — ҳайрона умрим, ҳайратим ҳайратмидир!

Куйлагайман ўзлимни мен ишонч, қудрат билан,
Бўлмаса қудрат куйимда, қудратим қудратмидир!

Куй — буюк юртим менинг, шу қадим, ўлмас Ватан,
Унга гар боғланмаса, бу қисматим қисматмидир!

Қисматимнинг котиби — сўз, сўзки, жонбахш ҳамдамим,
Сўзга қурбон бўлмасам мен, қурбатим қурбатмидир!

Жаннату аърофу томуг — уч жаҳон шу Ердадир!
Ўзбекистон бўлмаса гар, жаннатим жаннатмидир!

Тоҳир умрим — журъатим бор, фурсати қудрат шудир!
Бир нафас айрилсам ундан, журъатим журъатмидир!

Севинчим

Баҳор оқшомида ёмғир ёғар жим.
Ёғар орзум ва ҳижрон изтиробим.
Сенингсиз бўлди тупроқ жисму жоним —
Келу унга Севинч эк, офтобим!

Униб чиққай метин ердан Севинчим!
Босиб ўтсанг уни бирдан,

Севинчим —

Олиб ердан, экурман қалдироққа.
Унар кўк титраган сирдан Севинчим!..

Қуй қаламни, шеърпараст

Қуй қаламни, шеърпараст, бас, ёзма шеър,
Ёзма, ваҳший ёлғонинг қалбимни ер!

Даврани алдар сўзинг, айланма кўп,
Терс сўзингдан тескари айланди ер!

Даврабошин мақтадинг ҳар даврада,
Таъма зикрида ўлиб тўқдинг-ку тер:

Мақтадинг мансабпараст, қўрқоқни ҳам,
Мадҳиянг боис қуёнлар бўлди шер!..

Кимлигинг оқил билур, юз войким,
Баъзи нодонлар сени: «Шоир бу!..» дер.

Назм ила ном, молу давлат, рутба-мас,
Халқ учун хизмат қилар — ким бўлса эр.

Сенда йўқдир дарду ишқ, мардона сўз:
Сўз қуролдир — бу қуролни мардга бер!

Шеър — кураш уммони, сен қирғоқдасан!
Шеър — бу гаввос касби, сен тошингни тер!

Шеърпараст, бас: қуй қаламни, ёзма, бас,
Ёзма — ваҳший ёлғонинг қалбимни ер!

Баъзан

Мени маҳзун этар баъзан умидсизлик,
Этар жону таним маскан умидсизлик;
Бу — ишқ жодусими! Тийра хаёл сеҳри! —
Фикрлайман... бўлар равшан умидсизлик.
Гоҳ улкан ер, фалақининг қисмати ўйлаб,
Хаёлимда кезар улкан умидсизлик.
«Фалақдир энг улуг хон, қуёшни у
Булутга сотди», дер кундан умидсизлик.

«Фалак ҳам ихтиёрсиздир,— шамол сўзлар,—
Керакмас ҳеч қачон ундан умидсизлик!
Яша меҳнат қилиб, ўлма ҳеч ўлгунча!
Ва бил: жонни ёқар гулхан — умидсизлик!»
Хаёл дер: «Ташла фикру ишқ йўлин, Тоҳир,
Ушал йўлдан кириб келган умидсизлик».
Билурман мен, хаёлмас бу, бу иблисдир,
У — фикрим қийнаган, кулган умидсизлик!
Мени ғамлар ғами таслим қилолмас ҳеч —
Қилолмас кучлилиқ менадан умидсизлик!

Яхши кун

Ҳар не, дўстим, биз учун олдиндадир:
Тонгдамиз ҳозир — бугун олдиндадир!
Айт дилинг истар қўшиқни бу замон,
Ҳеч сукут қилма — сукун олдиндадир!
Бўлма жоҳил жаҳдидан дилхун бугун,
Ҳарки жоҳилликка хун олдиндадир!
Урганурмиз ғолибият илмини,
Ишқ, кураш — дорилфунун олдиндадир!
Дўст, бу умрингда умид қил яхшилиқ,
Ҳар қачон айт: «Яхши кун олдиндадир!»
Биз яшармиз Тоҳиру Мажнун бўлиб,
Шонли, оламгир жунун олдиндадир!..

Жаранглар кулгудан боғлар

Дарахтлар баргини тинмай шамол юлди,
Қуёшсиз — бепаноҳ қолган чаман сўлди,
Туманлар тонглари қаҳ-қаҳ уриб кулди,
Жаранглаб кетди боғлар ҳам бу кулгудан!
Кезурман шод, дилимда ҳеч гумон йўқдир,
Тумандир боғ, кўзимда лек туман йўқдир,
Кечирди қалб: жаҳонда ҳеч ёмон йўқдир,—
Юрак шодон тепар эзгу бу туйғудан!
Эшит, э, Куз, туганмас шиддатим бордир,
Ҳазонингча муҳаббат, ҳиддатим бордир,
Билурман, бу ҳаётда мўддатим бордир,—
Шу боис қайғу йўқ қалбимда қайғудан!
Шу боис мен шамолга ҳам қўшиқ айтдим,
Шамол бирла самолари кезиб қайтдим,
Самовий ҳар не сўздан қайтди ҳар байтим,
Яралгай энди ҳар байт оддий орзудан!
Бир орзуким: шамол тинмай эсар бўлса,
Ҳазон япроғи боғларни безар бўлса,
Ва ҳар япроқ овозин қалб сезар бўлса,
Таралса шу овоз қалб ичра чолғудан!

С. МАҲКАМОВ фотозэтиди.

ОРИФ
ФАРМОНОВ

Бошга тушганда...

ҲАЖВИЙ ҲИКОЯ

Ихоят, Салим Соипович муштдайгина бошини кўтарди. Ёғжимланган қоғоздай ажин босган юзига ясама жиддийлик инди.

— Ҳм-м, йиғилиб бўлдикми?— деб сўради у ходимларни бир-бир кўздан кечираркан.— Демак...

Бошлиқнинг сўзи оғзида қолди — эшик шарақлаб очилиб, Розижон кириб келди. У тинмай ҳансирар эди.

— Мумкинми?

Салим Соипович сапчиб ўрнидан турди. Ҳаво етишмаётгандай оғзини очиб, бўйинбоғини бўшата бошлади.

— Яна... Яна кечикдингиз-а!

— Сигарет олишга чиқувдим,— деди Розижон бўйинини хиёл эгиб.

— Сизга сигарет зарур! Иш бўлса... Ишни ҳам ўйлаш керак-да мундай. Нукул келиб чойбазм қилиб кетаверсаларинг... Еки маош олишга қадам ранжида қилсаларинг...

— Йўқ, маошни ҳам уйларига элтиб беришса,— дея луқма ташлади маҳаллий комитет раиси Олимов.

«Пиқ-пиқ» кулги овозлари эшитилди. Олимов «биз шунақа, бир гап билан бошлаб қўямиз», дегандай ишшайди.

— Кулгига бало борми! Йиғлаш керак, йиғлаш!.. Утиринг, Мусурмонқулов. Тўғриси айтсам, ноинсофлик қиялпсиз! Тартибни мен ўйлаб чиқарганим йўқ, ўртоқлар!— Бошлиқ гапининг қандай таъсир қилаётганини билмоқчи бўлиб, ҳаммага бир-бир кўз ташлаб чиқди: ходимлар лоқайдмиқ этмай ўтиришарди.— Айрим ўртоқлар, масалан, Ҳм-м, Мусурмонқулов, қани, ўзингиз айтинг-чи, бирор марта вақтида келиб, вақтида кетганмисиз? Нақ чикки соат оқатланасиз?! Латифабозлик қиласиз... Сизга гапиряпман, Мусурмонқулов, қани, ўрнингиздан туринг-чи... Айтинг, нега шунақа?

— Шу, ҳалиги...— Розижон шилга тикилганча тек туриб қолди.— Узим атай кеч қолармидим, лекин...

Расмини М. УНГАРОВ чизган

— ...Лекин масъулиятни сезмайсиз! Сизга дашном берагериб жағимда жағ қолмади. Қаттиқроқ чора кўрсак, хафа бўласиз, огоҳлантиришларга эса парво қилмайсиз—тоқайгача давом этиши мумкин бу ахир?! Яна такоррланса... билиб қўйинг! Утиринг, Мусурмонқулов... Уртоқлар, сўз маҳаллий комитет раиси Олимовга.

Шундай дегач, бошлиқ пешанасидаги терни артаркан жойига ўтирди.

Маҳаллий комитет раиси инқиллаб ўрнидан турди. У ёши элликларга яқинлашган, икки лунжи кўп ўпилган чақалоқникидек осилган, кўринишдан ландавур, содда, аслида эса ўта муғамбир, ичидан пишган, ўлармон одам эди.

— Салим Соипович айтганларидай, бизда интизом масаласи чатақ,— деб сўз бошлади Олимов беҳушов тебранаркан.— Айниқса, ўртақлар, Мусурмонқуловга жиддий чора кўрилмаса бўлмайди. Огоҳлантиришлар камлик қилди бу ўртаққа. Яна тартибди бузса, масаласини ўртақлик сўдига оширишни таклиф қиламан.— У дакан хўрозникидай ғадир-будир бўйинини олдинга чўзганча жойига ўтирди.

— Сизлар нима дейсизлар?!— дея бошқаларнинг фикрини сўради Салим Соипович ва ҳаммани бир-бир назардан ўтказаркан, нигоҳи Омон исмли йигитда тўхтади. Омон довадиради, кейин: «Тўғри...» дедию ўзини панага тортди. Салим Соипович гапида давом этди:

— Ҳаммада ҳам план бор, план бажарилиши керак, деган гаплар бор. Кимдир зарур бўлиб қолади, чақиртираман, жойида йўқ, қаердалигини ҳеч ким билмайди. Кеча юқоридан кўнғирок қилишди: ҳисобот керак! Лекин ўртоқ Мусурмонқулов ҳисобот тайёрлаш ўрнига гумдон бўлганлар... Охири сизнинг ишингизни Турсунали қилиб беришга мажбур бўлди. Уйлаш керакда, ахир! Ҳамманинг ўз вазифаси бор. Бир неча марта сиз қолиб, ўзим справка тайёрладим. Эшитсам, ўшанда пивоҳонада ўтирган экансиз.

— Меҳмон келиб қолувди,— деб тўнғиллади Розижон столдан кўзини узмай.

Олимов ёқимли куй тинглаётгандек кулимсираганча тебраниб ўтирарди. Унинг вужуди қулоққа айланган, бошлиқнинг ҳар бир сўзини буюк воқеадай қарши олар, агар шу тобда ҳеч ким бўлмаса, Салим Соиповични қучоқлаб олишдан ҳам қайтмайдиган важоҳатда эди.

— Меҳмон келган бўлса—яхши,— деди бошлиқ Розижонга жавобан,—кутиб олиш керак. Аммо иш вақтида эмас-да... Хуллас, гуноҳларингиз битта эмас, иккита одамни ишдан бўшатишга етади. Эсингизда бўлсин, шу сафар ҳам огоҳлантираман, кейин ўзингиздан ўпкаланг!.. Бўпти, сизларга руҳсат.— Ҳодимлар ўзларини эшикка урдилар. Бошлиқ гапининг давомини уларнинг ортидан қичкириб айтди:—...Лекин бу гап ҳаммага тегишли!

* * *

Эртаси Розижон ишхонага барвақт келди. Хоналар бўм-бўш, фақат йўлакда фаррош хотин ивирсиб юрарди. Розижон хонасига кирди-да, бир-икки керишиб столга чўқди ва тортмадан муқоваси титилиб кетган «Граф Монте Кристо»ни олди. Буклаб қўйилган жойини очиб ўқий бошлади.

Орадан анча вақт ўтгач, йўлакдан дупур-дупур қадам товуши эшитилди. Хонага Турсунали кирди.

— Уҳ-хў, илғорларга саломлар!— деди у кўришишга қўл чўзаркан.

— Салом. Мен доим шунақа— эрта келаман,— дея кулди Розижон.— Фақат, озгина ўтириб яна чиқиб кетаман-да.

— Қойил,— дея илжайди Турсунали ва стол тортмасидан ниманидир қидира бошлади.

Розижон китобни ёпиб бир четда тахлоглиқ турган ведомостларни олди сурди. Қоғозга тез-тез қараб чўт қоқишга тушди. Лекин сал ўтмай бу ишдан ҳам зерикди. Урнидан туриб, дераза ёнига борди ва ташқарини томоша қила бошлади.

· Кўкда ёмғирдан кейинги кумушсимон, пахмоқ булутлар сузиб юрар, бошқа пайларни унча кўзга ташланмайдиган қорли тоғ чўқилари энди яқинлашиб қолгандай, ярқираб кўринар эди. Розижоннинг юзига муздай нам ҳаво урилиб энтикарди. У пешанасини тириштирганча девордаги соатга кўз ташлади.

— Вой, мунинг имиллашини-ей!— деди хуноб бўлиб.

— Ниманинг?!— дея сўради Турсунали.

— Соатни айтман-да. Қачон кеч бўладию... Уф! Шу, ўтиролмайдиган касалга йўлиқдим шекилли?

— Нега?

— Э, одамни ҳадеб тергайвергандан кейин... Тенангда қовоқаридай айланиб, ғўнғиллайверади-ғўнғиллайверади. Кўримоқчи бўласан— қутула олмайсан. Шартта ғижимлаб ташлаб десанг, қўлингни чақайди. Жонимдан тўйиб кетдим. Э-э! Бошлиқ бўлсанг, ўзингизга-да...

— Ҳаммаси ўтиб кетади, фақат юракни сал кенгроқ қилиш керак,— дея юпатмоқчи бўлди Турсунали. — Салим Соиповичнинг гапига кириш. Вазифаси буюриш бўлгандан кейин нима қилсин у ҳам.

Розижон жим қолди, қўлидаги сигарет кулини қоқди ва лабига қистириб бир-икки сўрди: сигарет ўчиб қолган эди, гугурт чақди. Оғзидан бурқисган кўкиш тутунни кафтини елпуғич қилиб ҳайдар экан, деди:

— Бошимни олиб бирор ёққа кетворгим келяпти.

— Узга жойни қилмагин орзу, ҳар ерда бор тошу торозу...

— Лекин ҳамма бошлиқ ҳам Салим Соиповичдай эмас-да. Бу бўлса бақиргани-бақирган, югургани-югурган... Кечаси уйқум қочади, ишқилиб ишдан кеч қолмайин-да, дейман. Тоғларга чиқиб кетсам қутуламанмикан?!— Розижон бирдан жонланиб кетди.— Тоза ҳаво, арчазор, кўм-кўк ўтлар, гуллар! Қўй-қўзилар ёйилиб, ўтлаб юришибди. Бир ёқда чўпон, бир ёқда сурув... Баланд чўққига чиқиб олиб «Чўли ироқни бошлайман... Фу-фу-фу...»— У берилиб ҳуштакда куй чала бошлади.

«Ҳо, жуфт бўлсин!» деган кесатиқли товуш эшитилди бирдан ва хонага ўрдакдай лапанглаб Олимов кириб келди:

— Салим Соипович бекорга хафа бўлмайдилар-да, Розижон. Ахир кабинетда ҳуштак чалиб ўтиришингиз чатақ-да...— деди у.

Розижоннинг қути ўчди, бармоқларига титроқ кирди. Бир зум Олимовга еб қўйгудек тикилиб қолди.

— Энди... Бир сизники етмай турувди ўзи!— дея бақириб юборди қақшаб.— Нима, мен сизларга ўйинчоқманми?! Ким зерикиб қолса, менга танбех беришга келади; захрини менга сочиб, ўзининг умрини узайтиради! Нима!...— Розижон муштларини қисганча сапчиб ўрнидан турди.

Олимов шошиб қолди. Қўли билан юзини пана қилганча ортига тисланди. Узининг оёғига ўзи қоқилиб, яна довадиради:

— Ҳай-ҳай, ука! Сизга нима бўлди, ука? Узингизни босинг, ҳоврингиздан тушинг! Ука-ука!— деди у дудуқланиб.

— Мана бундоқ бўлдим!— Розижон томоғига қўлини ниқтади.— Тўйиб кетдим! Қўясизларми, йўқми? Қачон қарасанг— Мусурмонқулов, қачон қарасанг— Мусурмонқулов!

— Гапирсак, сизнинг фойдангизни кўзлаб гапирамиз...— Олимов энди тилёғламаликка ўтган эди, Розижон шартта унинг сўзини бўлди:

— Насихатингизни пишириб енг! Мен тўйдим, энди кўнглимга урди! Кекирсам оғзимдан насихатларингиз сасиб чиқапти.

Олимов жим бўлиб, калта, семиз қўлларини ҳўқача қорни устига қўйганча бошини қийшайтириб чиқиб кетди.

Розижон столга мук тушди-да, индамай қолди. Кейин сигарет тутунидан кўзларини қисганча ғазаб билан ведомостларни тўлдирди бошлади. Сал ўтиб, Турсунали тилга кирди:

— Қўйинг, Розижон, хафа бўлманг,— деди у. — Асабни асраш керак. Эҳ, замон-замон, ҳамма асабий-

лашиб кетяпти. Э-э, нимасини айтасиз, келинг, бояги гаплардан олинг. Маза қилаётган эдим. Тоғлар, ўрмонлар, дарёлар!.. Дам олиш кунлари шунақа жойларга чиқиб туриш керак ўзи. Биз бўлсак, хонадан келиб яна хонага биқиниб оламиз. Албатта асаб бузилади-да.

— Бемаънилик,— деб қўйди Розикжон қоғоздан кўзини узмай.

— Ҳаммада ҳам бир-бир шундай бўлади, ўйламанг. Ишга янги келганимда роса тер тўқдим. Кейин бориб шаштим анча пасайди, секин-аста кўнглим совий бошлади: ишга бўйнидан боғланган итдай, судралиб келадиган бўлиб қолдим. Касб танлашда янгилишибман-да, деган фикрга ҳам бордим. Йўқ, ўткинчи ҳиссиёт экан. Кейинчалик кўниқиб кетдим. Ҳозир ўзимни шу касбсиз, шу ишхонасиз ҳеч тасаввур қилолмайман.

— Салим Соиповичсиз ҳам... Айтаверинг!— деб пўнғиллади Розикжон.

— Унга ҳам кўниқасиз.

— Ҳеч қачон!

Шу пайт эшик очилиб, секретарь қиз кўринди.

— Розикжон ака, сизни хўжайин сўраяптилар,— деди у.

— Оббо, Олимов дарров чақибди-да,— дея ўрнидан кўзгалди Розикжон.

Турсунали Розикжонга тайинлади:

— Ўзингизни босиб гаплашинг. Айбдорман денг, узр сўранг. Нима, осмон узлиб ерга тушармиди?

— Э-э, осмон қўлида бўлса, ташлаб юборсин!

Олимов бошлиқнинг кабинетига Салим Соипович билан иякни иякка тираб олиб суҳбатлашмоқда эди. Розикжоннинг олдида бошлиққа яқинлигини кўрсатиб қўйиш учун атай гурунгни давом эттирди.

— Шунақа, Салим Соипович ака, сиз айтгандай, боролмабди. Кўрққан, ҳа, кўрққан, хи-хи-хи, Бир нарсани билмасангиз гапирмайсиз-да, акагинам, хи-хи-хи,— Олимов ўзини зўрлаб ҳиринглади.

— Бўпти, майли,— деди Салим Соипович босиқ оҳангда. Кейин Розикжонга юзланди.— Ҳа, келдингизми, Розикжон? Утиринг, яқинроқ, мана буёққа.

Розикжон кўрсатилган жойга ўтирди. Олимов унга «Ҳозир онангни кўрасан» дегандай ишшайиб қўйди. Кейин бошлиққа қараб таъзим қилди:

— Бизга рухсатми, Салим Соипович ака!— Бошлиқ бош ирғагач, лапанглаб чиқиб кетди.

— Олимов хафа бўлиб кирди,— деб сўз бошлади Салим Соипович.— Ушқирворибсиз. Яхши эмас, ука, ҳар қалай ёши катта одам. Уйда тинчликми ўзи?

— Тинчлик,— деди Розикжон безрайиб.

Бошлиқ қўлларини чалкаштирганча бирпас жим қолди, сўнгра ўрнидан турди-да, Розикжоннинг қаршисига келиб ўтирди.

— Отпускани қаерда ўтказдингиз?

— Уйда.

— Оббо, чатоқ бўпти-ку. Отпуска бир йилда бор-йўғи бир марта берилса... Баҳаво жойларга бориб дам олиш керак эди... Мен ҳам касалман ука. Ишонсангиз, илгари отдек эдим, мана шу ишни деб асаблар ишдан чиқди. Қон босимим ошиб кетган. Сал ҳаяжонлансам, ўзимни кўярга жой тополмай қоламан. Мен ҳам одамман ахир. Жанжалли ишга сира тоб-тоқатим йўқ. Лекин нима қилай!.. Шуну тушунмаяпсиз-да, Розикжон. Қўлингиздан келмайдиган нарсани талаб қилаётганим йўқ, тўғрими?

— Тўғри,— деди Розикжон бош ирғаб. Бироқ унинг юзида «Тулқилликка ўтди», деган ифода балқиб турарди.

Бошлиқ Розикжондан кўз узмай гапирар эди:

— Сизни ишдан бўшатиб юборишим ҳам мумкин, бу билан иш тўхтаб қолмайди. Менсиз ҳам, сизсиз ҳам юриб келган, бундан буён ҳам юраверади. «Уз хоҳишим билан», деб ариза ёзасиз, имзо чекаман— тамом, аммо бундан нима фойда? Эҳ, менинг ўрнимда бўлсангиз эди!..— Салим Соипович Розикжонга чой қўйиб узатди.— Мана, чой ичинг.

— Раҳмат, ҳозир сув ичиб олган эдим.

— Пивомасми ишқилиб? Ҳа-ҳа-ҳа! Орамизда қолсин-у, Розикжон, лекин очиги сизга ҳавас қиламан. Эҳ, буну сиз тушунмайсиз-да!.. Ҳм-м, майли, ука, яна бир ўйлаб кўрарсиз... Айтгандай, райпланга ҳисобот тайёрлашимиз керак эди, а? Ун кун бўлдим топширганми-га? Ҳали тайёр эмас, аслида ярим кунлик иш, ярим кун қимирламай ўтириб ишласангиз— олам гулистон. Тўрт марта кўнғироқ қилишди. Бўпти, боринг энди. Менингча, ҳамма гапни гапирдим.— Салим Соипович ҳорғин кўзлари билан Розикжонни кузатиб қолди.

Розикжон хонасига кирганда Турсунали ҳар доимгидай: «Ҳа нима гап?» дея қарши олди. Розикжон индамай бориб жойига ўтирди, қўли ҳеч ишга бормаи стол устида ётган сигарет қутисини ёнига тортиди.

— Салим Соипович аввал лектор-пектор бўлиб ишлаганим, дейман, бир жуфт лекция қилдилар,— деди у хотиржам қиёфада.

Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Трубкани кўтарган Розикжон қувонганидан қичқириб юборди:

— Э, бормисан Одил? Мунча, юз сўмлик пулдай кўринмай кетдинг!.. Ие, шунақами? Ишдан гапирма, дўстим! Ҳа, ўша эски гап, бугун тагин пўстагимни қоқди... Йўқ, бу гал чақмади. Шу, «Бошлиқ» деса кўнглим айнийдиган бўлди ўзиям... Менми? Э-э, агар мен бошлиқ бўлиб қолсам!.. Ҳа-ҳа-ҳа! Сөйфимга арақ тўлдириб кўярдим. Келиб қолсанг, олдинга «дўқ» эткизиб, а... Қаерда? Кафенинг ёнидами? Бўпти, қанот чиқариб учаман!— Розикжон трубкани қўйдию шошилиб ташқари-га йўналди.— Турсунали, мен шу ерданман...

— Бемалол,— деди Турсунали истар-истамас.

Кўзлари киртайиб, ранги оқариб кетган Розикжон эртаси ишхонага кириб келганида соат ўн иккига яқинлашган эди. У ҳеч кимнинг кўзига ташланмасликка ҳаракат қилиб, пусганча хонасига кириб олди.

— Ие, ҳа, Розикжон, тинчликми ўзи?— хавотирланиб сўради Турсунали.

— Тинчлик, сал тобим қочди,— деди Розикжон истамайгина.

— Э-э, хурмачадан сал ошириб юборибсиз-да?

— Ичкиликдан эмас, кўп гўшт еб бўкиб қолибман.

Розикжоннинг қорни оч эди, Турсунали тушунмагандай елка қисди. Розикжоннинг эса юраги сиқилар, ҳеч кимга кўринмасликни шу қадар хоҳлардики...

Кеча у Одил дўсти билан роса пивохўрлик қилгач, судралиб уйига келса— хотини йўқ, столда бир парча қоғоз: «Ойимларникига кетдим, ётиб қоламан...» Розикжоннинг қорни оч, ичакларини қандайдир шўр, аччиқ нарсалар тимдалар эди, қозонда эса ҳеч вақо йўқ, хонада зир югуриб бирор емак излади. Хайрият, холлодильникда бир килоча гўшт бор экан, ҳаммасини қозонга ташладию қуруқ сувда қайнатди. Пиводан кейин гўшт ҳам бир бало бўларкан, унинг устига намагиям паст, нақ ўлиб қолаёзди-да. Бугун ишхонага келганида ҳам кечагининг таъсири аримаган эди...

Шу пайт хонага Рустам деган бир ҳамкасби кирди.

— Розикчик, Розикчик,— дея кўришгани қўл узатди у.— Ие, мунча рангингиз синиқиб кетибди? Чилладан чиққанга ўхшайсиз-а! Е кеча... Ахир ўзингиз отавермай бизни ҳам чақирсангиз бўлмасмиди?

— Арақдан эмас, кўп гўшт еб бўкиб қолдим,— деб пўнғиллади Розикжон.

— Ие, гўштни ҳам арақсиз еб бўлмайдимиз? Одам шунақа қилиб касалга чагинади-да...

— Ҳа, айтгандай, Розикжон, сизни шеф сўраган эди,— деди Турсунали.— Нақ ёдимдан кўтарилаёзибди-я!

Розикжоннинг юраги шув этди. Бир хаёли ҳаммасига қўл силтаб, шартта қочиб кетмоқчи бўлди, лекин беихтиёр бўйнидан боғланган итдай судралиб йўлакка чиқди. Йўлакда эса сигарет тутатиб турган Омонга дуч келди.

— Тушунарли, тушунарли,— деди Омон сўйлоқ тишларини кўрсатиб иршаркан.— Бош оғрияптими, дейман? Заҳарни заҳар кесади, яна юз грамм отиб олиш керак.

— Э, бош оғригани йўқ, кўп гўшт еб бўкиб қолибман,— деб эътироз билдирди Розикжон.

— Закускаси зўр бўлган экан-да.— Омон қих-қих-лаб кулди.

Розиқжон қўл силтаб кета бошлади. Яна бир ҳамкасбига йўлиқди:

— Роса ичиб касалга чалиндим, рангимни қаранг, — деди у саломлашиш ўрнига.

— Ростданми?— дея ҳайрон бўлди ҳамкасби. — Кўп гўшт еб бўкиб қопти, деб эшитувдим...

— Елғон, молдай ичганман.

Розиқжон бошлиқнинг хонасидан ярим соатлардан кейин қайтиб чиққанида Турсунали яна одатдаги саволини қайтарди:

— Ҳа, нима дедилар акамиз?

— Нима ҳам дерди, — дея қўл силтади Розиқжон. — Айтадиган гапи қолмабди, чой дамлаган экан, бирга ўтириб ичдик.

— Кейинги пайтлар Салим Соиповичнинг томоғидан сизсиз чой ўтмайдиган бўлиб қолдимиз, а?— кулди Турсунали.

— Шундай, — Розиқжон ишини давом эттириверди.

Икковлари юмуш билан бир оз машғул бўлдилар. Розиқжоннинг юраги сиқила бошлади. Сигарет тутатди.

— Бошлиқларга ҳам ҳайронсан, — деди у шипга қараб тутун пуфларкан. — Иш вақти соат тўққиздан бошланади-ю, саккиз яримдан келиб олишади. Эҳ, мен бошлиқ бўлиб қолсамми...

— Нимасини айтасиз...

— Хўжайин йўқ, эрталаб машина олиб келади, кеч-курун элтиб кўяди. Маза-да! Салим Соипович йўлини билмайди: ходимларга бир кўриниб қўйиб, кейин ялло қилиб юрмайдими!— Розиқжон қўлларини бир-бирига ишқалади. — Унинг ўрнида бўлсам мен ҳозир...

— Шунда деймиз-у, унинг ҳам тепасида одам бор, — дея секин эътироз билдирди Турсунали.

— Тўғри, лекин, эртадан кечгача пойлаб ўтирибдими? Секретарига иш билан кетдим деб жўнаб қолиши мумкин-ку, ахир: кунда мажлис, кунда мажлис...

— Э-э, нимасини айтасиз, — деди Турсунали ва ўрнидан туриб жавонни титкилай бошлади.

Хонага яна Омон кирди. Шу билан ҳар галгидай латифагўйлик бошланди. Розиқжон бисотида бор латифаларни ўртага тўкиб солди, Турсунали билан Омон иккаласи мириқиб кулишди. Айниқса, сўнггиси... Хонани қаҳқаҳа тутди.

— Шундай қилиб...— Розиқжоннинг гали бўғзида қолди: бирдан эшик очилиб, Салим Соиповичнинг чувак юзи кўринди. Омоннинг оғзи қийшайганча қотди. Турсунали эса нақ столнинг тагига кириб кетмоқчидай... Розиқжоннинг юзини безаб турган мулойим, лекин ҳийла айёрона табассум бир зумда ўчиб, совуқ тус олди.

— Нима, чойхонами бу ер!— дея захрини сочди бошлиқ. Ишни ким қилади, ким? Инсофсизлар!— Кейин бир оз юмшади. — Ахир, кап-катта кишисизлар-а! Ишласаларинг мен учун ишламайсизлар-ку.

Омон кўзларини мўлтиратиб гўлдиради.

— Кечирасиз, Салим Соипович, тушлик вақти бўлгани учун...

— Сиз нима қилиб ўтирибсиз бу хонада?

— Ҳа, шу, сигарет олгани чиқувдим.

Салим Соипович бир зум анграйиб қотиб турди, сўнг шиддат билан қўл силтаб, хонадан чиқиб кетди...

Хуллас, бу мўъжазгина маҳкамада ҳар кун иш бўлади. Розиқжон латифа сўйлайди, Турсунали, Омон унга пишанг бериб туради — кунлар ўтаверади...

* * *

Бир кун секретарь қиз хонама-хона юриб, ходимларни бошлиқнинг хонасига таклиф қилиб чиқди. Розиқжон ҳаммасига секретарь қиз айбдордай, унга ўқрайиб қаради:

— Уф-ф, яна мажлисми?! Улиб бўлдим-ку!

— Э, нимасини айтасиз, — деди Турсунали ўрнидан кўзгаларкан. — Қоғоз, қалам олмайсизми?

— Сўкишни ёзмаса ҳам эсда тураверади.

Ходимлар бир-бирларига манзират қила-қила бошлиқнинг кабинетига кириб келишди. Олимов ўзига ярашмаган элчиллик билан деразани каттароқ очиб қўйди, графиндан гулларга суя кўйди. Шундан кейингина Салим Соиповичнинг ўнг биқинидаги стулдан жой олди.

Бошлиқ кўз ташлаб ўтирган аллақандай қоғозни тўрт буклаб чўнтагига тикди-да, ўрнидан турди.

— Ҳм-м, ўртоқлар,— деди у деразадан ташқарига тикилганча,— мен даволатишга кетяпман. Касал қурғур шу кунларда қисти-бастига оляпти. Аслида-ку, ишни ташлаб кетиш сал ноқулай, лекин... Йўқлигимни билдирмасизлар, деб ўйлайман.

— Албатта-албатта!— деб хитоб қилди Олимов нафаси бўғзига тикилгудек бўлиб.

— Раҳмат, ишонман. Хабарларинг бор, ўринбосар ҳам уч ойдан бери декретда... Энди бир кишини менинг ўрнимга тайинлашимиз керак, сизларни йиғишдан мақсад ҳам шу.

Олимовнинг кўзлари чақнади, ихм-ихм дея ўтирган жойида бир-икки қимирлаб қўйди, кейин ҳаммага мамнун назар ташлаб чиқди. У сўзсиз ўзининг тавсия қилинишига ишонар эди.

— Хўш, кимни кўрсатасизлар?— деб сўради Салим Соипович. Анча вақтгача ходимлардан садо чиқмади. Олимов мўлтираганча Салим Соиповичнинг нигоҳини учратишга ҳаракат қилар, бироқ бошлиқ буни сезмас эди.

— Унда менинг ўзим тавсия қилай,— деди Салим Соипович кулимсираб.— Розикжон Мусурмонқуловни «кўтарсак», нима дейсизлар?

Ўтирганлар бир қалқиб тушишди. Сўнгра хонани кулги овози тутди. Айниқса Олимовга худо берган эди. У юмшоқ бақбақаларини селкилатганча ҳингиллар, тобора Салим Соиповичнинг биқинига кириб борар эди. Розикжоннинг ранги аламдан бўзарди. Турсунали бўлса, «Э-э, нимасини айтасиз», дегандай унга бош силкиди. Розикжон сапчиб ўрнидан туриб, қичқириб юборди:

— Масхара қилишга ҳаққингиз йўқ! Салим Соипович!

Хона шовир-шувур бўлиб кетди. Аммо Салим Соиповичнинг қиёфаси жиддий тус олди.

— Жим, ўртоқлар, жим!— дея қўлини кўтарди у.— Мен ҳазиллашётганим йўқ. Розикжон ёш бола эмас, анча йилдан буён ўзимизда ишлаяпти, тажрибаси етарли. Уйлайманки, бу ишни бемалол уддалайди. Қаршилар борми?— Олимов шартта қўл кўтарди, бироқ ҳеч ким кўтармаганини кўриб, бошини қашлаб қўяқолди.— Демак, гап шу,— давом этди бошлиқ.— Мен қайтгунча ишни Розикжон бошқариб туради. Мана, кабинет билан сейфнинг калити. Розикжон, сиз шошмай туринг, қолганларга рухсат. Хайр, ўртоқлар.

Ходимлар бир-бир чиқиб кетгач, Розикжон жонжаҳди билан эътироз билдира бошлади:

— Йўқ, йўқ, эплай олмайман! Қўлимдан келмайди...

— Эплаб кетасиз, одам қилиб юрган иш... Сиз сира чўчиманг... Юқоридагиларга айтиб қўйганман. Бугун тушдан кейин учиб кетишим лозим. Майли, Розикжон, хабарлашиб турамыз.— Салим Соипович эзгу иш қилгандай хушнуд жилмайганча Розикжоннинг қўлини қаттиқ қисди, кейин илгакдан шляпасини олди-да, шоша-пиша чиқиб кетди.

Розикжон ҳайрон, ялпайганча ўтирарди. У ҳозир бошлиқнинг қайтиб кириб, «Ҳазиллашувдим» дейишини кутар, сўнгра ҳаммасларининг ичакузди кулгиларини ўйлар эди. Аммо бундай бўлмади. Анча ўтиргач, ўрнидан туриб, йўлакка чиқди ва ўзининг хонасига ўтди.

— Маза қилиб устимдан кулишмоқчи бўлса керак-а?— деди Турсуналига.— Ҳеч тушунолмаёпман.

— Э, нимасини айтасиз,— деди Турсунали тахлам-тахлам қоғозларга кўмилиб ўтираркан.— Лекин, менинча, Салим Соипович жиддий гапирди, ўлай агар. Урнига кимдир қолиши керак-ку, ахир.

— Билмадим...

Эшик очилиб, секретарь қиз бош сукди.

— Розикжон Мусурмонқулович, сизни телефонга чақиряшяпти,— деди у сурмали киприкларини пирпиратиб.

Розикжон ҳовлиққанича бошлиқнинг кабинетига кириб, трубкани кўтарди.

— Ҳа-ҳа, Мусурмонқулов эшитади. Шу ойнакимми? Ие, ҳозир ойнанинг охири-я! Хўп бўлади, албатта.— Розикжон шошиб йўлакка чиқди. У ерда Омон бир ҳамкасби билан чақнақлашиб турарди.— Омон, биласанми, райижроқўмдан кўнғироқ қилиб, ойлик ҳисоботни сўрашди. Шунинг тезда тайёрлаш керак эди-да,— деди у бироз ўнғайсизланиб.

— Хўп бўлади, хўжайин,— дедию Омон шарақлаб кулиб юборди, шериги ҳам унга қўшилди.

Розикжон дуя қизарди. Кулгига қўшилмоқчи бўлиб кўрди-ю, лекин чиқмади. Шу ҳолда ҳозир кетишини ҳам, кетмасини ҳам билмас эди. Унғайсизликни секретарь қиз бартараф қилди.

— Розикжон Мусурмонқулович, сизни раппандан сўрашяпти,— деди кейин.

Розикжон кабинетга қараб югурди. Омон билан шериги ортидан тиржайиб қолишди.

— Ало, эшитаман. Хўп бўлади. Бугунми? Майли-майли. Хайр.— Розикжон кабинетдан қўшиб бошқа бир хонага кирди.— Ҳей, Рустам, Салим Соипович сенга доклад тайёрлашни топширганмиди?.. Тайёрми?

— Йўқ ҳали,— деб палагад овозда жавоб берди Рустам арчилган тухумни ҳафсала билан оғзига соларкан.

— Бугун элтиб бериш керак экан.

— «Есть» қиламиз...

Розикжон қайтиб кабинетга кириши билан тагин телефон жиринглади.

— Лаббай, ҳа-ҳа. Билмадим-ов... Албатта суриштиранман. Иложи борича... Тўғри, менга ишониб кетганлар.— Розикжон трубкани қўйиб Гулсум опанинг ёнига югурди.

Гулсум опа ойнага қараганча гоҳ кўзини олайтирар, гоҳ тилини чиқарар, гоҳ қошини чимириб ўтирар эди. Розикжонга эътибор ҳам бермай, лабини бўяшда давом этди.

— Гулсум опа, бўлимингиз бўйича ойлик маълумот тайёрми?— деди Розикжон унга қиялаб қараб.

— Зумда тайёрлаймиз-да, оповси ўргилсин,— деди Гулсум опа ойнадан кўзини узмай.— Шу кунда тўймаърака кўпайиб кетди, денг. Ҳали у ёққа лозиманда, ҳали бу ёққа. Қатлама, патир пиширавериб қўлларим қорайиб кетди. Ёлғизқўлга қийин экан.— Опа лабини ямлаб-ямлаб қўяркан, зорлана бошлади.

Розикжон унинг тепасида қаққайиб тураверишга ийманди-да:

— Тезроқ, опа, жуда қисталанг қилишяпти,— дея қичиб кетди.

Тушдан кейин телефонларнинг жиринглаши кучайди. Розикжон трубкани кўтарар, қўяр, хонама-хона зир югурар, келиб ўтириши билан яна телефон жиринглаб қолар эди. Бир сафар, у трубкани қўйдию Омоннинг ёнига чопди. Хонага уч-тўрт киши тўпланиб олган, Омон эса ўзидан ўрганиб олган латифаларни айтиб ҳаммани кулдириб ўтирар эди.

— Омон, ҳалиги нарса тайёр бўлдимми?— деб сўради Розикжон ҳансираб.

— Тайёр эмасди-я,— деди Омон бамайлихотир чой хўпларкан.

— Ҳей, инсон, тушунсанг-чи, эрталабдан бери уч марта сўрашди.

— Бақирманг, хўжайин,— дея кесатди Омон.— Қамчи билан ишлатадиган замонлар ўтиб кетган. Бир-икки соат сабр қилишса, асакалари кетмас...

— Асакалари кетарки, шунчалик қисталанг қилишяпти-да.— Розикжон баттар асабийлашди.

— Беш кунлик хўжайин бўлдим, деб кекирдакни чўзаверасизми энди!

— Чидасанг шу, чидамасанг йиғиштири!— деб юборди Розикжон бўғилиб.

— Шунақами?! Сизга жа кўзим учиб тургани йўқ! — У шартта ариза ёзиб ташлади.— Мана!

— Опке!— деб пўнғиллади Розикжон унинг қўлидан аризани юлқиб оларкан. Кейин Рустамга юзланди. Рустам ҳамон нимандир кавшаб ўтирарди.— Доклад тайёрми?

— Ох, эсим курсин!— деб дўнг пешанасига шапатаилади Рустам.— Бутунлай эсимдан чиқибди-ку. Эрталаб тайёрлаб берсам-чи?

— Нима?! Эрталаб! Бугун топшириш керак, бугун! Сўраб қолишса, нима дейман мен?

— Унта қўлим йўқ-ку ахир, хўжай-йин!

— Битта докладни тайёрлашга ўнта қўл керакми? Дангасалик ҳам эви билан-да!

Шу пайт эшик очилиб, Гулсум опа кириб келди.

— Э, шўттамисиз, Розикжон ука, бир нозик лозиманда чиқиб қолди-да, оповси ўргилсин. Уйдан телефон қилишди, тез бормасам бўлмас эмиш,— деди у сочини тузатаркан.— Чучвара туғишим керак.

— Рухсатми?!— Розикжон қичқириб юборди.— Мен нима қиламан? Телефонларнинг жиринглаши қулоқ пардамни йиртди-ку! Чучваралар!..

Эшикдан секретарь киз бош суқди.

— Розик Мусурмонқулович, сизни райкомдан сўрашяпти, Розикжон бир зум шалвираб тушди, кейин йўлакка отилди. Гулсум опа масхараомуз лабини бурди, ўтирганлар гурра кулиб юборишди. Кимдир пичинг қилди:

— Тепанга келиб олиб қовоқаридай фўнғиллагани-фўнғиллаган.

* * *

Соат эрталабки етти. Розикжон бошлиқ кабинетида ишлаб ўтирганча нималарнидир ёзади, ўчиради, кетма-кет сигарет тутатади. Бирпас шипга тикилиб хаёл сургач, яна ишга шўнғийди. Бармоқларини чалкаштириб, чигилини ёзмоқчи бўлади. Стулга суяниб эснаб-эснаб олади.

Соат тўққиз. Аммо ҳали ҳеч кимдан дарак йўқ. Розикжон ўрнидан туриб хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Телефон жиринглади.

— Ҳа, мен,— деди у трубкани оғзига тикқудек бўлиб.— Кечирасиз, айб бизда, кеча улгуролмадик... Йўқ, унақа эмас, бугун, албатта...

Розикжон чаккаларини сиққанча туриб қолди. Кейин йўлакка чиқди, соатга қараб афти буришди. Орадан бир оз вақт ўтгач, ходимлар ҳам кела бошлашди. Розикжон уларга алам билан қараб турар, ходимлар эса саломлашиб бамайлихотир хоналарига кириб кетишар эди. Яна телефон жиринглади, Розикжон кабинетга отилди.

— Лаббай, ассалому алайкум. Бугун етказамиз, ҳа! Нима қилай, ахир?!— дея ёниб гапира бошлади у. — Ҳамма имкониятни ишга соламиз...

У Гулсум опанинг ёнига югурди. Бироқ тополмади. Олимовни қидира бошлади.

— Кечадан бери ишга келгани йўқ,— деди Рустам эринчоқлик билан.

— Узингнинг докларинг-чи?

— Мана, бошладим.

— Эндими? Кеча нима қилдинг? Эшакнинг қулоғига танбур чалибман-да, а?

— Оғзингизга қараб гапиринг, хўжайин! Ким эшак?— Рустам столни қисирлатиб улкан гавдасини кўтарди.

— Ишлагинг келмаяптими, ёз аризангни!

— Ёзсам ёзавераман.— Рустам ручкасини қўлга олди.

Розикжон Омоннинг ёнига кирди.

— Нима қилиясан!.. Ие, расм чизиб ўтирибсан-ку!

— Ишингиз бўлмасин, жаноб хўжайин. Ариза ёзиб берганмиз,— деди Омон пинак бузмай.

— Биттанг ҳам одаммансан!— Розикжон шартта бурилиб чиқиб кетди ва Турсуналининг олдига борди.

— Турсунали, сизнинг ишингиз нима бўлди?

— Кетяпти аста-секин.

— Хафа бўлманг-у, одам деган сал масъулиятни сезиши керак-да. Ҳисобот қани?

— Э, нимасини айтасиз, бўлади-да бир кун...

— Қачон?! Менга бугун керак, ҳозир!

— Мана, тиришяпмиз, заҳмат чекапмиз. Озгина қолди.

— Уф-ф!— Розикжон жаҳл билан силтаганча чиқиб кетди. Кабинетга кириб бориши билан телефон устмас-уст жиринглади.— Ало, эшитаман. Ҳозир юбораман. Хўп...— Шу пайт иккинчи телефон ҳам жиринглаб қолди.— Ҳа-ҳа, мен! Озгина қолди... Йўқ, сизга эмас. Бажарилади... Йўқ... Сизга «йўқ» деётганим йўқ. Албатта. Шундай. Бўлмайди... Бажарилади... Сизга эмас. Ҳа-ҳа. Бўлади. Бўлмайди. Бажарилади...— Шунинг устига эшик очилиб, эски улфати Одил кирди.

— Уҳ-хў, Розик Мусурмонқулович, бормисан, ошнам!— дея қучоқ очиб кела бошлади у.

Розикжон, ҳамон қўлида трубка, ўрнидан турди.

— Кел, Одил, яхшимисан?... Сизга эмас. Хўп дедим-ку... Сизга эмас. Бўлди...

Одил уни қучоқлаб ўпа бошлади

— Буюк лавозим билан табриклайман! Сенга жуда ярашибди лекин. Буни ювмасак бўлмайди.

— Раҳмат... Сизга эмас. Ҳа-ҳа шундай...

Розикжон трубканинг биттасини жойига қўйди. Бироқ телефон қайтадан жиринглади.

— Ало, эшитаман. Ассалому алайкум...

— Оббо, Розик шоввоз-эй! Ахир ниятингга етибсан-а!— дея гапини давом эттирди Одил.

— Ҳа-ҳа, хўп-хўп, яхши...

— Розикжон Мусурмонқулович, чой дамлайми? — Эшикдан бош суқиб сўради секретарь қиз.

— Чой?!— дея ўшқириб юборди Розикжон.— Чойхонами бу ер? Йўқ, сизга эмас. Ҳаммасини тушундим...

— Меҳмон келгани учун...— деди секретарь.

— Хўп-хўп,— Розикжон бирин-кетин трубкаларни қўйди.

— Табриклайман, яшавор, ниятинг холис экан-да, — деди Одил қайтадан қўл узатиб.

— Ҳа энди...

— Оббо сен-эй!— Одил дўстининг елкасига шапатаилади.— Менга... анув, нима, ҳалиги-чи, ўша айтиб қолди. Эшитиб теримга сиғмай келдим. Қани, сейфингни оч энди. Лавозимни ювайлик...

Телефон тагин шиддатли жиринглаб қолди.

— Лаббай. Ҳозир етиб боради, ҳозир.

— Қўй ишингни, Розик, «юзта-юзта» қилайлик, — қистади уни Одил.

— Нима? Юзта-юзта?! Ишхонада-я! Дўстим, ёш бола эмассан-ку!

— Ҳай-ҳай, сенга нима бўлди ўзи?

— Ҳеч нарса.

— Ие, Розик...

— Бўлмайди, Одил, тушун! Миямда нақ ёнғоқ чақишади!... Тагин телефон жиринглади.— Вой-дод, ўлиб бўлдим-ку!.. Ало, ҳа, менман! Хў-ўп. Бақираётганим йўқ. Кечирасиз... Албатта...— Розикжон трубкани қўйди.— Ох, буларга нима бўлган ўзи? Омон, Рустам, Турсунали!.. Қани?! Қачон масъулиятни ҳис қиладиган бўлади булар! Ҳой, Ҳалимаҳон, Ҳалимаҳон!— Секретарь қиз кирди.— Югуринг, ҳаммани мажлисга чақиринг! Чопинг! Оёғингизни қўлга олинг! Бир пўстагини қоқмасам бўлмади!

— Юзта-юзта нима бўлади!— деб сўради Одил секин.

— Гумдон бўлади, гумдон! Биров ўламан деса!.. Сенга рухсат. Ҳозир фурсатим йўқ. Хайр!— Одил ранги оқариб эгини қисганча чиқиб кетди.— Масъулият-сизлар, дангасалар, текинхўрлар!— Розикжон жазавога тушиб бақира бошлади.— Латифабозлар, кашандалар, чойхўрлар! Ҳали сенларга қўрсатиб қўяман!..

Дунё ғами

Куз кечаси...

Ошиқона оқ тортар еллар,
Япроқлардек лаққа тушар гуллар ҳам унга.
Хилватлардан хазонларнинг нидоси келар,
Шафқат сўраб ёлворади ниҳоллар бунда.

Қўл узатиб бўшлиқларга яланғоч толлар,
Яп-яланғоч табиатдан сўрайди ҳаё.
Бамисоли эртасини ўйлаган чоллар,
Дуо ўқиб пичирлайди дарахтлар гўё...

Асли менинг юрагимда ўзга бир фасл,
Тирикликлар энагаси — эртакчи кўклам.
Туйғуларим — ором билмас ошифта насл,
Чақноқ, бола кўзларимда яшнайдди ўлкам.

Юртим, ҳорғин бу фаслинг ҳам азиз қалбимда,
Бобом каби силаб бошим оҳлар тортар у:
Барги хазон — қафтларини ташлаб елкамга,
Саботсиз, гўр ўйларимга юклар ортар у.

Аммо қандай беғам бўлай бундай замонда,
Қандай қилиб, ошиқ дилим ёрай беташвиш!
Ун саккизда эмасман мен, юрагим зада,
Кечалари дунё ғами бошимга болиш!

Тун-кечалар кўнка қараб ўсал одамдай,
Титраб-қақшаб аллакимдан сўрайман шафқат.
Дунё гўё мункиллаган ранглар онамдай,
Бечораҳол фарзандидан сўрайди мадад.

Бу ғавғолар мени унча чўчитмаса ҳам,
Ич-ичимдан ўкинаман нафратга тўлиб.
Баъзан эса қил устида тургандай олам,
Ҳар нарсадан қийиқ излаб, қалтирар қўлим.

Нечун биров ҳақдир, биров ноҳақдир, нечун —
Бировларнинг тақдирини ҳал қилар биров!
Бошимизда порлаб турар беминнат ой-кун,
Пойимизга болта урмоқ бўлар яна ёв.

Чўлпон ЭРГАШ

Ер юзиди шундайлар ҳам борки, алҳазар,
Бошда тутса ўларни бу дунё ҳар қачон.
Нималарни истамайди тўймас одамлар,
Улар баъзи хотинларга ўхшар — суюқ қон.

Оҳ, шуларни ўйлаб кетсам ўй саноғида,
Ўз рангидан адашгандай бўлар табиат.
Вужудимга ўт қалаган қиз ёноғида,
Кўзлариди бўялгандай бўлар ҳақиқат.

Она халқим, сен элларнинг асрий сардори,
Мен ҳам сенинг асирингман ҳамдард, беқарор.
Ёлғиз сенга бино қўйиш кўксимда бори,
Бир биноким, рақибларинг осилгудай дор.

Минглаб қуёш бошимиздан зар тўкканда ҳам,
Ўзга рангга алмашмайман қора кўзингни,
Ер юзимиз қиёматга юз тутганда ҳам,
Ранглар ичра танитолгин сен-да ўзингни!

Гиря

Шодлиқнинг кўксига бошимни қўйиб,
Силкиниб-силкиниб йиғлагим келур.
Яхши тушларимни ёмонга йўйиб,
Шодлиқнинг бағрини тиглагим келур:
Йиғла, эй, осмон, сен ҳам бошида,
Токи кўз ёшларга ғарқ бўлсин у ҳам.
Бир зум у лол қотсин ғамнинг қошида,—
Фақат бир зумгина бўлсин у одам.

Фаллоҳ қўшиғи

Демасман, неки бўлдим, бу — худодан, дафъатан бўлдим,
Гадодек, рўзи аввалдан ватанда беватан бўлдим!

Дегайларким, ўзингсан бош, уйингни олса ўғрилар,
Ўзи бўйнига қуллик занжирин солган Яман¹ бўлдим.

Варақлардим, қўлим бўш бўлса, ул тарих китобини,
Элимга билганим айтай десам, тилсиз даҳан бўлдим.

Тили бўлса, гагиргай эрди кечмиш — у яланғоч қул:
Танам калтакларидан лола-лола, бир чаман бўлдим.

Умидим ҳосил ўлди, гарчи тушдир кўрганим, дўстлар,
Бу горат эл халоскорни миниб чопган саман бўлдим.

Қачон келгай экан ботир йигит жавлон уриб охир,
Ватан ғалвирдан ўтди, то, гўримда бекафан бўлдим.

Талон бўлдим, тамом бўлдим, билолмам, қай кунни мен ҳам
Фалакда қуш каби эркин қанотли шўху шан бўлдим.

Мисоли марди майдони шаҳид кетган малак сиймо,
Кимки тиги бошимга келибдир, у билан бўлдим.

Кел, эй, сен ҳам, ажал, солгин ёвим бошига қирғинлар.
Музаффар шамширинг остида, майли, сенга тан бўлдим.

* * *

Ишончсизлик буюк орзуларнинг қа-
нотини синдирар.

Миразиз АЪЗАМ

Нимадан кўрқяпсан, огайни!
Кимдан кўрқасан!..
Биласан-ку,

ит боқмайман мен.

Шартми тақиллатиш эшикни, ошна!
Сени танимасам — бошқа гап,
Мени танимасанг сен — бошқа...
Ваҳоланки,
Сенлигингни биламан дарров,

йўталсанг ҳам,
йўталмасанг ҳам.

¹ Айтишларича, мусулмон динини биринчи бўлиб, яман-
ликлар қабул қилган экинлар.

Ваҳоланки,
Кўрқяпсан эшигим қоқишдан, дўстим.
Ҳеч ким сен ҳақингда бирон сўз айтиб,
Ёмон отлик қилолмас менга.
«Эҳтиёт бўл», деса, мендан ҳам биров,
Ишонмайсан сен ҳам ҳеч қачон.
Бир мактабда ўқиб яна,
Битта бўла туриб кўчамиз ҳатто,
Нега қараб турибсан чўчиби!
Ишонмасак бир-биримизга,
Қандай юрамиз бу кўчада дадил!
Сенинг учун очиқ эшигим катта,
Гурс-гурс босиб, кириб келавер.
Сени танимасам — бошқа гап,
Мени танимасанг сен — бошқа...

* * *

Майсалар учида,
Гул барглари,

ниҳолларнинг шохчаларида
Уйин қилар ўйинқароқ еллар, шабада...
Бош тебратар майса,

гуллар, ниҳоллар яйраб.
— Еллар, дейман, шабадалар, ҳой!..
Чақирар дарғазаб онаси — шамол.
Бўкирар, қулоқсиз болаларига
Угит бериб, отаси Бўрон:

— Нима қилди сизга ниҳоллар,
гуллар, бу майсал!

Қачон шамол бўлади булар!
Бўрон бўлармикан булар ҳам!..
Тўтиб тез тартибсиз болаларини,
Қулоқларин чўзиб қўйишар.
Шамол,

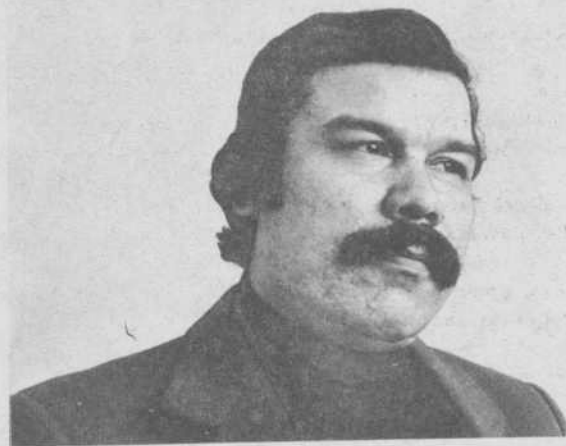
Бўроннинг бу дағдағасидан
ҳар ер-ҳар ерда
Дарахтлар шохлари қайрилиб,
Ерпарчин бўлади гуллар, майсалар.

* * *

Кун ботишда уфқ ўсмаранг,
Кун чиқишда уфқ титрайди.
Тонг кўзини очади аранг,
Қайлардадир, кимдир мудрайди.

Биров киприк қоқмаган ҳали,
Биров ухлаб ётар донг қотиб.
Шундай маъсум саҳар маҳали
Кимдир пиқ-пиқ йиғлайди ётиб...

Тонг ёришар, ёришар олам,
Кўринади кун ҳошияси.
Ётиб ухлар бошқа бир одам,
Кўз ёш қилар энди бошқаси.

ТЕМУР
ПУЛАТОВ

Шинаванда

ҚИССА

Русчадан
Нурилло ОТАХОНОВ
таржимаси

ен савдо билан шуғулланмай кўйганимга кўп бўлди, лекин бари бир куннинг энг гаштли — эрталабки дамларини бозорда ўтказаман. Ҳордиқ ва уйқудан сўнг кўргим келадиган дастлабки нарса — турли ранглару мева-чевалар, эшитгим келадигани эса — ғала-ғовур, қушларнинг чугур-чуғурига монанд... йўқ, буни ҳар ким ўзи кўриши, ўзи эшитиши керак, айтиб берган билан... Ҳатто Муҳаммад пайғамбар ҳам — унинг асл касби савдогарлик эди, бинобарин, савдогарларнинг пири ҳисобланади — уйқудан турасолиб, субҳидам шабнамига юз-кўзини чаяр-чаймас бозорга, мева-чевага назар солишнию қушларнинг чуғур-чуғурини тинглашни хуш кўрган бўлса эҳтимол. Ҳа, ҳаёт бизга, шарқ кишисига шундай неъматни раво кўрган — тунни кўрпага ўраб, тонг отиши билан олдимишга бозорни дастурхондек ёйиб ташлайди...

Болалигимда оз-моз олди-сотдига аралашиб турардим, лекин, майли, бу ҳақда мавриди билан сўзларман. Мен бир нарсани англаб етдимки, тижорат ҳунар эмас, кўнгилнинг бир майли, холос, қонингда бўлмагандан кейин қийин экан. Тўғри, онамнинг отаси — бобом ҳовли олиб, ҳовли сотган, лекин бу энди бошқа масала. Йигирма ёшида унга отасидан иккита гузар мерос қолган: бири Сўфиён, иккинчиси, номи ҳам ўзи каби нафис ва содда — Алвонж, яъни Беланчакгузар, жами бир юз йигирма ҳовли; орадан олти йил ўтар-ўтмас шаҳардаги энг сердаромад гузар — қоракўл бозори жойлашган Арабонни ҳам у ўз мулкига қўшиб олган, натижада тасарруфидаги ҳовлилар сони икки юзтага етган экан. Мабодо бобом йигирма олти ёшида, ов маҳали отдан йиқилиб, даҳшатли укубатлар билан қазо қилиб кетмаганида савдо бобидаги салоҳиятини кейинчалик нимага сарфлар эди, айтиш қийин — шу кетишда эҳтимол Бухородаги барча уйлари сотиб олиб кўярмиди; сотиб олиб, кейинчалик, катта даромад эвазига, уларнинг ҳақиқий эгаси бўлмиш шаҳар ҳокимига қайта пуллаб қолармиди, қизиқ... Қизиқки, тижоратнинг ҳам

Расми А. БАҲРОМОВ чизган

худди минорадек, ўз ички пиллоялари бўларкан, юқори томон тобора ингичка тортиб кетадиган пояларни забт эта борган саринг муаззин турган жойга — мезанави муддаога етиб олиш қийинлашавараркан.

Бобом тўғрисидаги бу гапларга анча бўлди, мен энди ўн олти ёшимдан бери Бухорода яшамайман, фақат гоҳи-гоҳида, кутилмаганда кекса онаминг олдига бориб тураман; мўъжазгина ҳовлимиз бир пайтлар Собомнинг тасарруфида бўлган гузарларда эмас, бутунлай бошқа ерда. Ёшим ўттиз еттида, кўриниб турибдики, унча қари эмасман, аммо, мана икки йилдирки, ишсиз-ташвишсиз бекорхўжа бўлиб яшамокдаман. Эҳтимол, кўшнилариим бундан ажабланишар ҳам, негаки қирқ ёшгача бўлган давр — хизмат погоналаридан юқорига кўтарилишнинг айни мавриди, умрининг пенсиягача қолган йигирма йили эса эришилган муваффақиятларни мустаҳкамлашга кетади, мен бўлсам ўттиз беш ёшимданоқ, йигирма йилдан ортиқроқ балет театрида хизмат кўрсатгач, пенсияга чиқиб олганман.

Балетга мутлақо тасодифан, сира кутилмаганда тушиб қолдим. У пайтлар бозорда эски-туски китобларни сотиб юрардим, ҳеч қандай даромад-паромадсиз, ўз нархига албатта, шунда мени бир муаллим кўриб қолибди, қаердандир келган бегона одам. Негадир унга жуда умидбахш бўлиб туюлибман, ростки, мен ўшанда хийла хушбичим, ёқимтойгина бола эдим... Шунақа боргим келди катта шаҳарга, муаллим мени шунақа қизиқтириб қўйган эдикки Отам, ажабо, дарров кўнақолди, онам эса йиғлади.

Шогирдлар устоз танлашда сира адашмайдилар, устозлар шогирд танлашда эса — доим тескариси, бизники ҳам шундай бўлди-ёв... Бир йилдан сўнг у мени уйга қайтариб юбормади-ю, оммавий саҳналарга қўшиб қўйди. Қўлимдан ҳеч нарса келмади деёлмайман, йиллар ўтиб менга кичик-кичик роллар ҳам насиб этди... Жин урсин, у кунларни эсласам, юрагим эзилади, лекин, майли, бир нарсани айтэй: муаллим менинг табиатимда санъаткорга хос бир туйғунни кўра олган эди. Қисқаси, тижоратдан балетга ўтдим, мана энди яна бозордаман, кимгедир бу кулгили туюлиши ҳам мумкин. Аммо мен бунда бир қонуният бор деб ўйлайман — бундоқ қараганда гўё индидияли, бунни айтишга жазм қилган одам учун эса ҳаддан ташқари дадилликдек туюлган қонуният, яъники, балетнинг ҳам, тижоратнинг ҳам, лоақал одам ўзлигини тўла намоеън қилишга бўлган интилишида кўп умумий жиҳатлар бор: хуллас, мен баҳслашмоқчи эмасман, уларнинг бир-бирига қариндош касб-кор эканига сал ишора қилдим, холос. Дарвоқе, бу фикрларимни инкор этмоқчи бўлганларга олдиндан шуни айтиб қўяй: савдогарлар ҳам баҳоли қудрат гўзаллик шайдосидирлар. Албатта, чойчақа, кирим-чирим деган гаплар ҳам-ку бор-а, лекин савдогарлар бозорга фақатгина шу ниятда чиқмайдилар. Ораларида шунақа антикалари ҳам учрайдики, улар анчайин кун ўтказиш учун ҳам бозорда ўтираверадилар — олдиларида чиройли қилиб, ихлос билан териб қўйилган мол; бундайчигин гўзаллик шайдолари баъзан ҳатто савдо қилиши ҳам истамай қоладилар, айрилгилари келмайди... Нимадан дейсизми? Номини унинг ўзи ҳам билмайди; тоғ тарафлардан топилди, бозорга биринчи мартаба олиб тушилган, ошқовоқ билан саҳройи ерёнгоқ ўртасидиги антиқа бир мева. Неча пул туради, деб сўрайсиз. У эса сизга шубҳали, таънаомуз тикилиб қарайди-да, кўл силтайди: «Бор, бор! Бари бир олмайсан!» Ҳа, тижорат — ҳолат, ҳолат бўлганда ҳам кўнгилнинг шунақа безовта бир ҳолатки, бундай пайт ҳар ким ўзлигини худди рўзи маҳшардагидек тўла намоеън қилади-қўяди.

Шундай қилиб, менинг тўнғич танқидчим аллақачон тўртта китоби чоп этилган адабиётчи кўшним бўлади. У номи чиққан ёзувчи, уни доим мақташди, лекин асарларини ўқиб чиққач шундай хулосага келдимки, агар ҳафсала қилсам, тижорат ҳақидаги ушбу қайдларим ҳам униқидан ёмон чиқмайди. Кўшнимнинг

ҳамма ёзганлари қандайдир ланж, китобий, этсизми-ей, ишқилиб, айтадиган гапи қолмаган чоғи. Тўғри, ёзувларимнинг учинчи вариантини унга ўқиб берганимда жуда қизиқиб қолди, аммо туйқусдан: «Энди сиз менга шуни айтинг, бу форсингиз хун бўйи ўтириб бир ҳовуч ҳам писта сотолмас, чинданам хафа бўлмайди-ми!», деб сўради. Гўёки, ёзганларим, услубимдаги нимадир унинг гашини келтирган у навбатдаги бобни охиригача базўр ўтириб тинглагандай. «Турган гап, — дедим мен. — Унинг табиати шунақа-да...» «Ишонгиси келмайди одамнинг...»

Умуман шуни сездимки, кўшнимнинг ажойиб хислати бор: ишонишдан аввал ҳамма гапга бир шубҳаланиб олади.

Биз у билан асосан тижорату балетнинг умумий жиҳатлари хусусида баҳслашар эдик. «Ҳаммаси қандайдир майда-чуйда гаплар, — дерди кўшним такаббурона жилмайиб. — Балет эса, улугвор, чинакам санъат, айтиш мумкинки, рақс — барча санъат турларининг ибтидосидир. Тижорат бўлса, мени кечирасиз-у, ғирт аҳмоқона бир иш...» «Ахир инсон боласининг энг қадим фаолиятларидан бири ҳам худди шу — савдосотик, яъни биз сиз билан айтаётган тижорат бўлган-ку, ўш, бунисига нима дейсиз? Дейлик, табиат эҳсонларини бошма-бош айрибошлаш...»

У гўё ўйга чўмади: хаёлига бирдан нимадир келгандег-у, аммо башарасидан аёнки, ҳали қиёмига етмаган бу фикрлари рўёбга чиқолмай қорнида чувалашиб қолган, сезиб турибман, шунинг учун мазунуни яна бозорга ҳамда ўзини қизиқтираётган савдогарлар томон буриб юборар эди: «Бу, сизнинг форсингиз одамларнинг кўзига фойдали иш билан шуғулланётган бўлиб кўриниш мақсадида... ўзининг асл қиёфасини ниқоблаш учунгина ўтирмаётганмикан у ерда, шу ёғини ўйлаб кўрдингизми!» «Кимга кераги бор бунинг, ўзи касал бўлса, инвалид бир одам бўлса...»

Бундай гурунглardan кейин бора-бора менга кўшнимнинг ўзи ҳам бозор мавзусида бир нима ёзмоқчи бўлиб юргандек туюла бошладим. Ахир, ёзганларимни менсимаслигига ва мени гапиртириб қўйиб (гўё мен ёздим у ҳаммасининг шалогини чикардим, аслида эса фақат оғиздагина ниманидир удалай олишим мумкин-дай), ўзи қизикроқ бирор гап олиб қолишга уринаётганига сабаб шу эмасмикан, дейман.

Ёзганларимнинг олдинги икки варианты — бири шунчаки «Бозор» деб, иккинчиси бирмуноча мураккаброқ, яъни «Шарқ табобати» деб номланган эди, бу иккала сарлавҳа ҳам, матиннинг ўзи ҳам менга ёқмасди. Энди мен у воқеаларни, гарчи кўпини ўша ҳолда қолдираётган бўлсам-да, янги тафсилотлар билан бойитиб баён қилишга уринмоқдаман. Балки кейинроқ бунинг сарлавҳасини «Шинаванда» деб қўярман, лекин билмадим-ов, ҳар ҳолда ҳаммаси ўзим ҳақимда, ноқулай...

Кўшним ҳақида бас энди, шунча сўзлаганим етар, балет хусусидаги ҳаддан ташқари юз-хотирсиз гурунглариимиз бадимга урди, шунинг учун бу учинчи вариантда ортиқча тафсилотга берилмасдан (чунки мен эҳтимол адашаётгандирман, юзакки фикр юритаётгандирман), балет ҳамда тижоратнинг қон-қардошлиги борасидаги кузатишларимнинг аксариятини ташлаб кетмоқдаман; улардан бир чимдимини — фақат соф шаклий жиҳатининг анчайин ишора тарзида қолдирдим. Бунинг яна бир инсоний томони бор: ахир, қанчадан-қанча аломат кунлариму энг ширин ёшлик йилларим худди балет сингари тижорат билан ҳам боғлиқки... бу ҳақдаги ҳар қандай уйдирма мен учун хўрлик бўлур эди.

Шинаванда бўлмоқни ўйлаган одам ишни яхши қишда бошлагани маъқул — борлиқ қип-яланғоч, растама-раста томоша қилиб-иб, айланиб юриш мумкин. Кунлар ўтаверади, қолларда шолғомлар сариқ банд бериб кўклай бошлайди, тонглр хиралашади, бу ёғи бўсағада баҳор, бозор ҳам тобора гавжум бўла боради — хуллас, кузатишни қишда бошлаб, ранглр турланишидан, бир меванинг бошқаси билан

аллашинувидан чексиз лаззат туясиз, охир-оқибати шу бўладики, ҳаётнинг узлуксиз бир оқим эканини теранроқ ҳис қиласиз. Бир зум ҳушингиздан айрилгандек... Айни кузнинг қайсидир бир кунига, яъни ҳаёт дафъатан ўзига келиб, қулоқларни қоматга келтиргудек очикдан-очик бақириб қолмагунча ҳазонрезгиликка ҳам, қарилликка ҳам бепарво қарайсиз, тириклик ҳали бир қадар соғлом, муҳаббат билан шунчалар тўлиқ бўлиб туюлади сизга. Кейин бирдан — ҳа, доим шунақа, туйқусдан! — кўзини очсангиз, ҳаммаёқ шалвираб ётибди: гуллар сўлиган, жонсиз, узумлар донаси тўкилиб, майизга айланган, олма-лар сиртида пуштиранг доғлар, хуллас, теварак биёғи бир ҳидга чулганган, ақчимтил... бунинг устига бизнинг бурун чатоқ, ҳар қандай ҳид дарров таъсир қилади, бунақа пайтлари бир неча кун уйдан чиқмай биқиниб оламан. Хайриятки, адабиётчи қўшним К. бор; исмини тўлиқ айтолмайман, уни хижолатга қўйгим келмаяпти.

Ҳа, йил бўйи ҳаммаси кўз ўнгингизда, мана шундай кечади: бозор бағрини кенг очади, сиз унинг саховатига қаттиқ ишониб кетганингизда эса у яна бўшаб қолади — фақат қуруқ мева сотиладиган бир неча қаторнигина шунчаки «уруғликка қолдириб, ўзи беркиниб олади.

Сахийлик хасилик билан, саломатлик хасталик билан, соддадиллик айёрлиги фирибгарлик билан доим аллашинув туради — бозорнинг феъл-атвори шу.

«Бозор» ҳамда «Шарқ табобати»нинг бор гуноҳи ҳикояни қиш тасвирдан бошламаганимда бўлса керак. «Бозор» — куз саховати қаршисидаги ҳайрат билан, «Шарқ табобати» эса — бозорнинг ёзги кезлари билан, масалан, балиқ гўшти нега шарқ одами учун овқат ҳисобланмайдигу бу ерларда яшайдиган европаликлар нима учун чўчка гўштини емай қўйдилар, хуллас, мана шунақа сийқа гаплар билан бошланган эди.

Ҳозир қиш пайти, бинобарин, жамики ўзгариларни кузатиб боришим учун фаслнинг ўзи қўлайлик яратиб қўйибдики, шунга амал қилаяпман. Бозорни қишда тожиклар билан корейс аёллари бутунлай ўзлариники қилиб олишади. Писта, мағиз, хонаки ёнғоқ, ер ёнғоқ ҳамда қалампир суви билан бирга ингичка сувқоғозларга солиб тўлдирилган, димоқни гиппа бўғувчи корейс қарами. Соддадил, ёқимтой корейс аёллари эҳтимол сирка ҳам қўшишса керак, билмадим, уни татиб кўришдан кўркаман, нақ қулатади-я...

Бутун бошли бозор бор-йўғи иккита растадангина иборат: дўлана, ҳаммашабаҳор боғламларию қирқбўғини, кўриниши ва ранги қизил увилдириқни эслатадиган ҳам ўшандайин ёғли чаканда мевалари... Бу мева бозорда яқиндагина пайдо бўлган, шунинг учун ҳали қатъий нархи ҳам йўқ, ўзгариб туради...

Чакандани бозорда илк марта бундан уч йил бурун кўрган эдим, нималиги хусусида сотувчи аёлларнинг изоҳлари мени қониқтирмади, одатимча, сотувчи аёлларни ҳам, атрофдаги ландавур-лапашанларни ҳам ишонтириш учун ўзимча ҳар балоларни тўқиб чиқараман, «Сулаймонбалиқнинг уруғи неча пул турса, бунинг нархи ҳам шунча», дейман. Сўнгра сув тошқини ҳақида ҳамда тошқин яна ўз ўзанига қайта бошлагач, сув билан бирга ортига сузиб кетаётган сулаймонбалиқнинг яланғоч чакалакларга тухум қўйиб кетиши ҳақида бир нималарни валақлай бошлайман. Менинг ожизона фаҳмимча, бозорда илм билан уруфот ғалати-ғалати йўллар билан чиқишиб кетаверади, барча афсоналар худди шу ерда туғилади, эҳтимол ҳалигидақа олди-қочдига ўхшаш беозор ҳазилларга ўчлигим ҳам шунинг учундир.

Ўзларини осмонда санайдиган тожик савдогэрлари килоси беш сўмдан кам турмайдиган нарсалар билангина савдо қилишади, улар на шолғому на пиезга илаишади — сабзавот уларни умуман қизиқтирмайди.

Бобошо ҳам ўшаларнинг биттаси, тилини унутган маҳаллий форс, қизиғи шундаки, тожиклар ундан негадир бегонасираброк турадилар.

Мен буни жуда осон — уларга тожик тилида сўзлай бошлашим биланоқ билиб олдим. Улар дарров мендан хавфсираб жимиб қолишади, сал нари кетишим билан эса жимлик бузилиб, безовта шивир-шивирлари қулоққа чалинади: «Ин ки бошад, худоё!» Уларни менинг нимадир — ташқи қиёфамми, юз бичимимми ё қийиқ кўзларимми... ажаблантирса керак-да.

Энди биз дўст бўлиб кетганмиз, бемалол чақчақлашамиз, улар менинг бухоролик эканимни ва томиримда тожик (она томондан) ҳам ўзбек қони баб-баробар эканини билиб олишган.

Менинг тимсолимда онамдан ўтган хаёлпарастлик ва назокат билан отамдаги қатъят ва соддадиллик қўшилиб-чатишиб кетган — ўзимга қолса, шундай бўлгани ҳам маъқул, дейман, чунки саломатлигим бирмунча заиф бўлишига қарамай, бу ҳол менга назокат ҳамда улкан ирода бахш этган.

Бобошо мени ўзининг киноя-кесатиқлари билан мафтун қилиб қўйди, ахир, бунақа ноёб қобилият ҳар кимга ҳам насиб этавермайди — киноя-қочирӣқ деганлари ҳаётга сал чеккароқдан туриб назар ташлайди, бўлди, ортқи сийқалашиб кетмайин...

Томошага чиққан илк кунларим бутун бозор аҳли мени ниманидир пойлаб-қидириб юрган айғоқчи бир одам тусмоллаб, дарров безовталаниб қолишар эди. Ёлғиз Бобошогина менинг кимлигимни ўша захотмёқ сезган ва бошқаларга ҳам тушунтира бошлаган: шундай-шундай, бунинг ҳеч кимга зиён-захмати йўқ, бозорда тенг юришлари эса — шинавандалигидан, холос. Хуллас, менинг афандинамо бир кимса эканиму ва ҳоказо ва ҳоказоларга қолганлар ҳам ишониди, аммо бари бир яна анчагача мендан чўчиб юришди. Балки уларга, нима десам экан, сўхтаси совуқ бир кимса бўлиб кўринган бўлсам керак-да. Дарҳақиқат, мен доим, қўлимда шамсия-ҳассая ул-булга мўлжалланган сон-саноқсиз пистон-туғмали қопчиқ, башанг юраман — савдогарлар мени ҳамма вақт шу қиёфада кўришади.

Тўғри, осмондан шунақа башанг бўлиб тушмаганман, бироқ энди бу мен учун одатга айланиб қолган. Чунки аъзои баданим номутаносиброқ, йўлини қилиб буни кўздан яширишим керак-да, ахир. Қай бир бичиқчи борки, қадди-бастимни мондили ўлчаймай гаранг — болалигимдан бери шунақа. Бир қараганда-ку, кўзга яққол ташланиб турадиган ҳеч қандай нуқсоним йўқ, на бирон қийшиқ-мийшиқлигу ва на бадбашаралик, фақат қўлларим гавамга нисбатан узунроғу оёқларим калтароқ, елкаларим эса ҳаддан ташқари кенг — яна қайтариб айтман, булар ҳаммаси синчиклаб ўлчаб кўрилсагина сезилади — хуллас, буларни кўздан пана қилиш учун мен на фақат покиза ҳамда дид билан кийинишим, балки ҳар томонлама башанг бўлиб юришим лозим-да. Ғайриоддий мазмун унча-бунча қобикқа сиймайди, яъни — ўзимизнинг бозор тили билан айтганда, агар қаловини топсанг...

Нукул чалғиб кетаяпман, узр. Шу қиш мен биринчи марта ҳалигача бозорнинг ташқи қобилини тузуқроқ билмаслигимни ўйлаб қолдим ва бозор атрофидаги тўртта кўчани энди айланиб чиқдим. У кўчалар бўйлаб тим расталар, темирчилик устaxonаси, иккита чойхонаю таомхоналар жойлашганки, бу таомхоналарда улфати чор тўпланиб, турли мазали овқатлар буюриш мумкин. Кўчалар тўсатдан торайиб, жинкўчаларга айлиниб кетар, кейин бориб боши беркилар, ундан у ёғига йўл йўқ, шунда ноилож орқага қайтишга тўғри келар эди.

Жинкўчалар офтоб қарақлаган кунлари ҳам сал қоронғироқ бўлади, улар шахсий орасталигу уй-рўзгорга керакли лаш-лушлар — супурги ва дастмол, порошок ва жилвир тошлар билан лиқ тўла; буларни кўргач, оппоқ чойшабларда уйқуни уриш қандоқ фароғатли эканини кўз олдинга келтириб, ўзингни энди

1 Таваба, бу ким бўлди экан? (Тожикча).

ҳаловат қучоғида ҳис қилишга улгурмасингдан Қушлар растасига чиқиб қоласан.

Қушлар ўта ювош жонзот бўлади, нигоҳлари маънили, улар қафасда ўтирган пайтлари бу, айниқса сезилади. Тўғри, қушлар эркинликда ҳовлиқма ва аҳмоқроқ бўлади, деб айтиш-ку қийин, лекин қафасда, олди-соттини кузатаётиб, улар жиддийлашиб қолишади. Қаптарлар дейсизми, тожи совуқдан кўкариб кетган хўрозлар дейсизми, беданалар...

Шунақа жинкўчаю торкўчалардан йигирматачасини санаб чиқдим, айтишларича, ўзи бундан ҳам кўп эмиш, лекин мен ўша куни ниҳоятда толиқиб кетган эдим, ҳув дарвозага етиб, шу билан томошани тугаллайман, деган қарорга келдим.

Кўчаларнинг бошига кўнқайтириб қўйилган чамбараклар — дарвозалар ҳам тўртта экан, асосийлари икки тавақали, лекин улар деярли очилмайди, ўртадаги эшикчасидан ўтилаверади... Бозорга олиб кирувчи бошқа иккитасини, гарчи ҳамма нарса ичкарига шу иккаласи орқали киритилса ҳам, номигагина дарвоза дейиш мумкин. Мен — Бухорода катта бўлган ва ажиб бир санъаткорона дид билан бунёд этилган қанчадан-қанча ўймакор, нақшинкор дарвозаларни кўрган одам... йўқ, буларни сира дарвоза деб атай олмайман, булар шунчаки у ёқ-бу ёққа силжитса бўладиган темир панжаралар эди, холос.

— Ух-хў, жуда инижик экансиз-ку,— дейди кўшним К. — Толган гапнигизни қаранг! Одам деган сал феъли кенгроқ бўлади-да.

Бухоронинг ўз-ўзинча, ҳеч қандай девор-певорсиз қаққайтириб қўйилган баҳайбат дарвозалари — гузарларга кириш йўли — ёдимга тушади, улар худонинг берган куни қулфланар эди, ёнида дарвозабонлари ҳам бор.

Бозорнинг шимол тарафи балан-баланд деворлар билан қуршалган, гўшт дўконлари ўша ерда. Хуллас, ҳеч бир чалқашлик жойи йўқ: бозорнинг ташқи қиёфасидан унинг асл моҳиятини, сирли оҳанрабосини англаш мушкул, қолаверса, у ўта содда ва харобарок, нимаси биландир ҳатто ноқулай ҳам кўриниши мумкин. Бозорнинг бор мақри ҳам шунда — ичи ёғли-мойли, тўкин-сочин, бой: йўлини билишади бизникилар... Бурчак-бурчакларда, жинкўчалару зинаполярда — дуч келган жойда олди-сотди қилаётган савдогарлар шароитга қандай мослашиб олишади, хавф-хатарга қандай чап бериб қолишади — ҳеч ақлга сизмайди, қойил! Қачон қарасангиз, тетик, хушчақчақ, қаттиқ изғирин кунлари биқини тешик сатилга чўғ-кўмир ташлаб, энгашиб пуфлаганча, теварағида дағал пўстинларга бурканиб ўтираверишади, қўлларини чўғга тоблаб исинишади, кечқурунлари турли-туман овқатга мўл таомхоналарга тўпланишади.

Тожиклар исинишга мени ҳам тез-тез қақириб туришади. Давраларига қўшиламан. Сатил гувиллайди, чўғга ташланган ерёнғоқнинг пўчоғи кўнгилда қадрдон бир туйғу уйғотиб, шунақа ҳид таратадики, бир дақиқа хаёл уммонига чўмаман, булар, савдогарлар мен билан доим мана шундай — оға-ини бўлиб келгандай туюлади. Дарҳақиқат, менинг ҳам қонимда буларга хос нимадир бор, эҳтимол, отамга нисбатан камроқдир, лекин ўтгани аниқ; бобом тимсолида эса тижорат илми ўзининг энг юқори чўққисига кўтарилиш учун чоғланган, кейинги бир неча авлодда бу ҳаммаси инқирозга юз тутган — яна бир кун бориб қандайдир удадатуррон тимсолида акс этиш учун ҳам инқирозга учраган...

Бобошо бундан ҳар гал ҳайратга тушади.

— Демак, болагингизда савдогарлик ҳам қилгансиз,— дейди у. Бечоранинг кўнгли очик. Эҳтимол у мени ўйлаб, башанг юришишдан шубҳаланадиган учига чиққан бадгумонлар ҳам ўз одами сифатида тан олсин, деб шундай деяётгандир.

— Ҳа, қилганман,— дейман мен. Кеч кузакда қор тагидан гўзапоэ териб келиб, боғлам-боғлам қилиб шаҳарда пуллар эдик.

— Бухорода-я?

— Айтиб берганман-ку, ахир... Кўмир сотганман, пичан сотганман. Утин бозорида.

— Эсиз, Охунбой, шу ишингизни давом эттирмай бекор қилган экансиз-да,— дея афсусланади Бобошо.— Ажойиб савдогар бўлиб етишардингиз-а...

— Э, қаёқда,— дейман мен.— Сизлардақа бозорчилар турганда бизга йўл бўлсин! Олибсотарликка яраимиз, холос.

Бобошо мазах қияпти, деб ўйлайди, ҳушёр тортади.

— Сизга ўхшаш анойи, ичмайдиган одамлардан зўр савдогарлар чиқади!— дейди у менга бир сиқим писта узатаркан.

— Агар зуваласи пишиқ бўлса, албатта,— дея кулман мен.

Теварақдагилар ҳам кулишади.

Писта мағизи менга жуда ёқди, у ўзида тил сеза олиши мумкин бўлган барча нозик таъмларни мужасамлаштирган бўлади; тавба, нахотки қариётган бўлсам, барча ўткир ҳид ва ёғли нарсалар димоғимни ачиштиради, бу менга энди худди зўравонлик каби кўпол туюлади, лекин бари бир писта ва данак мағизларидек ажойиб неъмат бўлмаса керак — ҳидини қаранг, минг хил ҳид-а, йўқ, олдинлари бунини сезмаган эканман. Ҳа, қариётганим аниқ...

Начора, умр — оқар дарё, унинг ҳеч бир палласи қайта тақорланмайди. Лекин умрнинг ўтиб бораётганини ҳеч нарса тананга ҳазм бўлаётган овқатчилик таъкидлаб турмаса керак. Ахир, фанда ҳам аниқланган-ку, инсон ўз умри давомида уч «овқат ёшини» босиб ўтаркан: дастлабки, энг соддаси, шунчаки қорин тўйғазыш даврики, бу — «бармоқ ичаклар» босқичи ҳисобланади: бунда одам унли, сергўшт овқатларни кўп тановул қилади, уларни бир-биридан фарқлаб ўтирмайди, таъм нозикликларидан ҳам лаззатланмайди. Урта ёшларга бориб ошқозон ўткир нарсаларни талаб қилиб қолади, бусиз таом маза-матрасиз туюлади — ҳид, таъм сезувчи аъзолар жунбушга келади ва ҳар хил қўшимча неъматларни — қалампир, сирка, аччиқ ҳамда нордон кўкатларни истаб қоладики, буниси «тил босқичи»дир. Ёшинг бир жойга борганда эса, дастлаб ўзингга ёққан, ошқозонни тўқ тутувчи ҳар қандай ёғли, аччиқ овқатлардан беза бошладигани, бўлди, туйғуларнинг нозиклашибди ҳисоб, бундан бу ёғига инсон ҳид билиш қобилияти билангина яшай бошлайди.

— Тўғри-ю, лекин сиз бу ерда одамнинг ўзига хос майлларини ҳисобга олмаясиз-да,— дея эътироз билдиради кўшним К.

Энди у мен билан хотиржамроқ гурунглашадиган бўлиб қолган; менинг дурустгина мунозарачи эканимни, то ўзимнинг ҳаётий тажрибам панд бермагунча фикримда собит туражагимни кўрди-билди-да. Гоҳида фикримнинг хатолиги аён бўлиб қолса ҳам, умумий хулосалар чиқаришдан ўзимни тияман, негаки, мен, айрим истиснолар ҳатто ўзим учун ҳам қонун бўла олмайди, деб ҳисоблайман. Бошдан кечирилган тажриба билан яшаш қийин, ў, жуда қийин...

Баъзида дардлашиб турадиган бошқа танишим — Бобошо эса, менинг овқат хусусидаги бу мулоҳазаларимни жим ва сиполик билан тинглайди, эътироз билдирмайди. Мен Бобошони шу сиполиги учун, гапларим ҳатто ёқимсиз бўлса-да, менга далда берадиган бир тарзда тинглай олиши учун яна ҳам қадрлайман.

Энди Бобошо мен тўғримда кўп нарсаларни билиб олган; болагимда чиройли шойи парчасидан қандоқ қилиб бир талай ленталар қийиб олганимнио дўконлардаги газмол тойларига ўхшатиб тахлаб чиқганимни ҳам, сўнг уларни болохонадаги «шахсий дўқоним»га ёйиб қўйганимнио жажжи-жажжи қўшни қизалоқларга сотмоқчи бўлганларимни ҳам — барисини билади. «Дўқоним»да ҳамма нарса бор эди: пештахта дейсизми, ёнғоқ пўчоғидан ясалган «тарозию» ун дейсизми, гуруч ҳамда ошхонадан бекитиқча олиб чиқилган шакар дейсизми... Мен гурур билан, пештахта ортига туриб олиб харидор кутардим, қизалоқлар

ёпирилиб келишарди, қикир-қикир қилиб кулишарди. Аслида ҳеч бир қуладиган жойи йўқ, лекин таомли шунақа, ахир қайси сулув бозорда қовоқ уюб юради? Эҳ, у кунлар... Бундан ташқари Бобошо яна, ўспиринлик йилларим қандоқ савдо қилганимни ҳам биларди. Сомонбозор, Ойнасозлар бозори, Чипта бозорлари ҳақида гапирганман унга. Айниқса, бир ҳикоям унинг меҳрини товлантириб юборди. Ушанда акам иккаламиз бир иш қилган эдик — отамиз янгисини олиб берсин-да, деб тор келиб қолган уст-бошларимиздан бирийла қутулмоқчи бўлдик, буям бир шумлик-да энди... Эсимда, акам билан уйда ёлғиз қолган эдик, ғирт бекорчиликдан бозорга бориб ул-бул нарса сотишни таклиф қилдим. Нимани сотардик? Менинг эски шимимни, албатта! Маълум бўлишча, акамнинг бошмоғи оёғини қисар экан, менинг кўк телпагим ҳам кўримсиз туюлди.

Нима бало, тижорат аҳли орасида ўзимизнинг эски-тускиларимиз билан бозор қоровулининг кўзига чипта-ямоқ бўлиб кўриндикми, у бизни қамаб қўйди. Қоровул мен билан андармон бўлиб турганида Афзал акам деразадан ташлаб қочиб қолдию сал ўтмай отамни бошлаб келди. Отам шаҳарда хийла таниқли киши эди, қоровул ҳам уни яхши танирган, демак, табиийки, ўғирлик ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас.

— Бу шўхликлари ўзларига қимматга тушади энди,— деди отам қоровулга ва кўчага чиққач, бизни сўроққа тутди.

Лекин арзирли ҳеч гап ололмагач жон-жаҳди билан енгимдан силтаб тортиди:

— Хўп, бунисига майли дейлик, лекин шимни неча пулга сотмоқчи бўлдинг?

Оғзимга сиққанини айтдим, шунчалик катта пулни айтибманки, бунақаси билан бутун хонадонимизни мўйнага ўраб ташласа ҳам бўларди, отам кулиб юборди ва шундан кейин бу можарони тилга олмай қўйди.

— Ажаб иш бўлган экан-а!— дея завқларан эди Бобошо.— Умуман, болалик... э, гапирма-е!— У ҳозир кўз ёш тўкишга ҳам тайёр эди. Бу кўнгилчан писта сотувчи ҳам, афтидан, болаликнинг антиқа шўхликларини тез-тез эслаб турса керак.

Болаликдан гап очсанг, кўнгил бузилади, қоғозга тушириб қўйай десанг — ундан баттар ғамга ботасан. Умринг ўтган сари болалик дамлари турган-битгани роҳат-фароғат бўлиб туюларкан, ҳолбуки, у пайтлар ҳамма нарса ҳозир сен ўйлаётганингдек у қадар оддий, серзавқ бўлмагандир, масалан, менинг болалигим оғир кечган...

— Отангиз сизларга доим шунақа кўнгилчанлик қилиб турармиди, Охунбой?— деб сўрайди Бобошо. У мен билан эҳтиётроқ бўлиб, хафз қилиб қўйишдан чўчинқираб суҳбат қуради, умуман, унинг гап оҳанги ўзи шунақа: мендан бор-йўғи ўн ёшлар катта, холос, лекин шундай муомала қиладики, гўё мен унинг ўғлиман, у эса менинг отам.

Аслида, Бобошо кўринишдан истараси иссиқ, олижаноб одам, аммо баъзида кайфияти бузилса борми, қандайдир нохуш, асабий нимадир бир лаҳзада афтини шунақа буриштириб юборадими, бадбашара бўлади-қўяди. Бундай пайтлар мен терс ўгирилиб оламан, унинг ўзи ҳам худди жиноят устида қўлга тушгандек довдираб қолади. Шундан ҳам билса бўлади: гўзаллик — салгина пардаланган хунукликдан ўзга нарса эмас, донолик эса телбалик билан ёндош; бу фикрларим балки бир оз сийқароқдир, аммо шуниси аниқки, масалан, мардлик ҳамда жасоратга ўхшаш ёнма-ён турувчи, сифатларга нисбатан ўзаро зид хислатларнинг чегаралари хийла яқин бўлади...

— Ростингизни айтинг, Охун, ахир сиз баъзан... жуда катта ва қалтис ишларга ҳам қўл ургингиз келадими, а? Биламан, бизнинг майда-чуйда ишларимиз сизни жуда безор қилиб юборган, эҳтимол, шу сабаб бизни кўрарга кўзингиз ҳам йўқдир, юз-икки юз сўм деб болаларча савдолашиб юришдан бошқа ҳеч бало

қўлимиздан келмаслиги нафратингизни кўзитса ҳам керак...

— Меними, йўғ-э.. билмадим-ов,— дейман кулиб.— Балки «ўзунгининг ҳам бир оз лекин кўнгил оролининг бордур», деганларидек... Бамаъни, босиқ одам-сиз-у, сал нарсага жаҳлингиз чиқиб кетади; фикрларингиз мавҳумроқ, салмоқли, ўзингиз синчков ҳам-да бир оз кўнгилчансиз, хуллас, барча фазилатларингиз катта савдогарларга хос.

— Жуда ҳам унақа эмасдиров.— Бобошо менинг мақтовларимдан гўё тўлқинлиб кетади.— Ҳар кимнинг ўз феъли-хўйи бўлиши керак, бу тўғри... Лекин сиз мени кўнгилчан, дедингиз шекилли...

— О, кўнгилчанлик!— деб хитоб қиламан мен.— Савдогар учун бу хислат шунақа зарурки... одамнинг миёсида бир нуқта бор, инсондаги саргузаштларга мойилликини ўша нуқта идора қилиб туради. Кўнгилчанлик эса ана шу нуқтани қитиқлайди, қарабсизки, шу билан кетдингиз-қолдингиз...

Бобошо менга диққат билан тикилади, гапларимку жиддий, у эса билмайди — ҳазилми, чинми, лекин ҳар эҳтимолга қарши жилмаяди.

— Бугун кайфиятингиз дурустми дейман, майна-возчилик қиялсиз?— дейди у.

— Ҳа, ёш ўтиб борган сайин кайфият ҳам... дунёга хайрихоҳроқ қараяпман энди.

Бекорчиликдан теварегимиздаги савдогарлар ҳам гапларимизга эҳтиром билан қулоқ солиб туришади, мени доим мароқли нарсалар тўғрисида, гапирди, деб ўйлашса керак-да.

— Гапларингиз менга ёқинқирамай турибди, Охунбой... Кейинги пайтларда ёш тўғрисида кўп сўзланадиган бўлиб қолдингиз-а, кимни мулзам қилмоқчисиз — меними, қарияни-я? Қанча сапчманг, бари бир болалигингизча қоласиз, ҳали маънилироқ бирор иш қилмаган боладай.

«Ҳали... маънилироқ бирор иш қилмаган бола» — ҳе қойил-э, Бобошонинг турган-битгани ҳикмат. Қовушса-қовушмаса, гуруннга бундайин ҳикматларни тикиштиришни яхши кўради у. Бобошонинг комил ишончига кўра, мен бекордан-бекор тентиб юрганми йўқ, анчайин шинаванда эмас, балки пайтини пойлаб юрган одамман, гўёки тамоман жазм этадиган қизиқ бир иш топилиб, томирларимдаги савдогарлик, фирибгарлик қони жўш уради-ю, мен жонимни таҳликага қўйиб бўлса ҳам... Мабодо шу қуруқ-суруқ мевалари билан бирга совуқда қотиб ўтирган савдогарлар орасида «пайтини пойлаб юрган» биронта кимса бўлса, бу — Бобошонинг ўзи! Ишончим комилки, саргузашт воқеалар биринчи галда сермулоҳаза, кўринишдан хафақон мана шу форсигина ўзига тартади. Бир гал ўзи ҳам айтган эди: «Таваккал қилмаган бозорчи хонавайрон бўлади», деб.

Таваккалчилик, таваккалчилик... Таваккалчиликка унча рўйхушлик бўлмаган бу бозорда ҳамма нарса хонавайронлик билан тугайди, мен ҳар қадамда бунинг гувоҳи бўлиб турибман. Савдогарлар тилида нуқул бир гап: «Турган-битгани чиқим». Лекин таваккалчиликнинг оҳанрабо бир сеҳри бор экан. Ана, мисол: бу киш бозорда яна янги нусхалар пайдо бўлиб қолибди; йиллар ўтаверади, савдогарлардан ҳеч ким бозорни тарк этмайди, аксинча, янгилари қўшилаверади. Мен бир нарсани билгим келади: улар орасида менга ўхшаган — уззукун растама-раста кезиб юрувчи шунчаки шинавандалар ҳам бормикан? Бегона нусхалар қошида тўхтаб, юзларига синчиклаб қарайдиган, гапларига қулоқ тутадиган бўлиб қолдим. Бир сафар Бобошодан сўраган эдим худди мен уни гапдан илтиримоқчи бўлаётгандек қизаринди, кейин кулиб юборди:

— Қизиқ, бу тўғрида ҳеч қачон... Одамлар фақат икки тоифа бўлади — савдогарлар, харидорлар, лекин улар орасида ўрталық тоифа бор-йўқлигини ўйлаб кўрмаган эканман, ошна. Яна кимдир-бирор сизга ўхшаб бекорчихўжа бўлиб яшаётганини билсангиз, гашингиз келса керак-да, а?

«Нега доим унинг қандайдир сирини фош қилаётгандай бўлавераман?», деб ўйладим ўзимча, адоват аралаш. Менинг бу ҳолатим хиёнатга учрашдан чўчиб, кўрққан олдин мушт кўтарар қабилида ва ҳеч қандай асоссиз шубҳа билан қарашга тайёр турган ошиқнинг муносабатига ўхшарди. Ҳаммасига кўшним К. айбдор: «Бобошо ниқобда юрибди», деб менда шубҳа уйғотиб қўйди.

Эртаси кунни ёнимга бир уйғур келиб чойхонага тақлиф қилганидагина кўнглим жойига тушди. У дарҳол гапнинг индаллосига кўча қолди. Ўзимча ўйладим: сир мана энди ошкор бўлади-да — савдо ишида у ҳали ўргамчик, иродасиз, ҳовлиқмадир, ёки бўлмаса, қалти ишларда суюғи қотиб кетган омадли йигитлардан бўлса керак. Менга «Кўпни кўрган савдогарсиз» дея мурожаат қила бошлагач, бу йигит ҳам тез-тез ёрдам сўраб турувчи даллоллардан бири эканини англаб, ноҳуш тортдим.

— Ким сизни менга йўллади? — деб сўрадим, ҳамон ўша қиёфада ўтирарканман.

Айтгиси келмади чоғи, «Кузата-кузата ўзим сизни танладим», деди ва мабодо мандақа тажрибали савдогар унга ёрдам беришга кўнса... Хуллас, унинг шеърлари бу ёққа келаётди, қайсидир шаҳарчада кавказликларнинг бир молини — юз пудча мандарин сотиб олишган, бу мева тез айнийдиган хилидан... Бунга ўхшаган ишлар аввалига мени бутунлай ром қилади, ўйнаб-ўйнаб ишга киришаман, бироқ энди ярмига етганда ҳаммасидан безор бўлиб, дастлабки иштиёқим ҳам сўниб, этак силкиб қоламан.

Қисқаси, уйғур йигитнинг муддаоси бундай эди: расталарга бирваракайига беш-олти сотувчини жойлаштириб ҳар бирини алоҳида-алоҳида тарози билан таъминлаш, бунинг учун эса мен бозордаги баъзи ишларни йўлга қўйишим, кимларнидир бунга кўндиришим керак эди — уйғур мандарин машмашасини бир кундаёқ даф этишни ният қилган эди, шундай тезки, гўё ойнага куҳ-куҳладию ойна терлагач, яна ўзи артиб ташлагандай... туя кўрдингми — йўқ.

Унинг гапларини эшитарканман шуни англадимки, режаси ҳали унчалик пухта эмас, юзакироқ, айниқса, ишнинг оморга боғлиқ жиҳати қалтис эди. Уйғур бир қўти мандарин оморга киритилган заҳоти бошқаларнинг пешма-пеш сотувга чиқарилиб туришини истар, шу йўл билан баъзи бировларда, мандаринлар бу ерда анчадан бери сақланаётган экан-да, деган таассурот уйғотмоқчи эди.

Сухбатдошим бозор кирдикорларининг энг содда йўл-йўриқларини ҳам мендек бир «пихини ёрган савдогарга» эслатиб ўтирганидан ўзини ноқулай сездим, ҳижолатли жилмайиб:

— Узингиз биласиз-ку, мол бир-икки кун оморда сақланиб турса, ишимизнинг салобати янада ортар эди, — деди.

Уйғур йигитнинг ҳаддан ташқари ялтоқланаётганидан ғазабим қўзиб, қуруққина қилиб дедим:

— Ҳа, фақат салобатигина ортади. Бошқа ҳеч нарса... Салобат эса гўё ойнадаги ҳовур — баъзан шунақа бўладики, ҳатто артиб ташлашга ҳам улгуролмай қолсан, кечиксан...

— Бу билан нима демоқчи бўляпсиз, ака?

— Менга қаранг, — дея унинг сўзини бўлдим, — сиз қачондан бери бунақа ишлар билан...

Ҳа, мен буни аввал-бошдаёқ сезган эдим-а: бу йигит узоқ вақт бор-йўғи шинаванда бўлган экан, буни ўзи ҳам эътироф этди:

— Мен бир неча йил шинавандалик қилиб юрдим, лекин сиздақа эмас, бундайроғидан. Камтарлик қил-япсиз, ака, аслида менга бозорнинг бутун тартиботи, қулфи-қалити сизнинг кўлингизда эканини айтишган эди...

— Жуда унчаликмас... — дедиму ўйланиб қолдим: савдогарлик қобилиятим тўғрисидаги сафсаталарнинг лоақал ярмини хушомад сифатида тушириб қолдирганда ҳам, қолганлари... ана сизга бозор «миш-миш-и», жиндек жумбоқ туғилдими — дарров афсона... Худди Юсуф пайғамбар афсонасига ўхшаш...

Куръонда нақл этилган Юсуф пайғамбар ҳақидаги бу ривоят азалдан меҳримни товлантириб келган ва назаримда у гўё Шарқ бозорларида ёхуд олис карвон йўлларида, чўли биёбонларда тўқиб чиқарилганга ўхшайди. Ривоятга кўра, Юсуф ўз оғалари томонидан чоғга ташланади ва карвончилар уни қўтқариб олишади. Кейинчалик таваккалчилиги оқибатида фақш қурбони бўлади — зиндонбанд қилинади. Лекин, етти йилдан кейин мамлакатда рўй бериши мумкин бўлган курғоқчиликни олдиндан айтиб бериб ва бу билан шўхнинг марҳаматини қозониб зиндондан озод бўлади, қайта яшарган севгилисининг васлига етишади...

— Тижорат аҳлидан қилинадиган асосий ва ибтидоий талаб Юсуф пайғамбарга ўхшаб каромат қила биллишдикдир, — дедим суҳбатдошимга ва иззат-нафс йўлидагина унинг ишига ёрдам беришга рози бўлдим. Ахир, бозорга меҳри тушган собиқ шинаванда ҳам менга устоз деб қарамоқда, демак, ҳамон ўзим ягонаман, ахир, бу менинг учун катта имтиёз эмасми!

Уйғур йигит қоғоздаги рақамлар орасидан менинг тегишимга — саккиз юз сўмга ишора қиларкан, ҳаяжон ичда энгашиб, шундоққина елкамнинг устида пишиллайди.

— Нима ҳам дердик, — дедим мен олижаноблик билан, хизмат ҳақимга розилик билдириб.

Даллол, боши осмонда, кечкурун таомхонага тақлиф қиларкан, қайта-қайта раҳмат айтиди, лекин нимадир унинг ичини тирнарди — ҳаяжонми, ҳадикми...

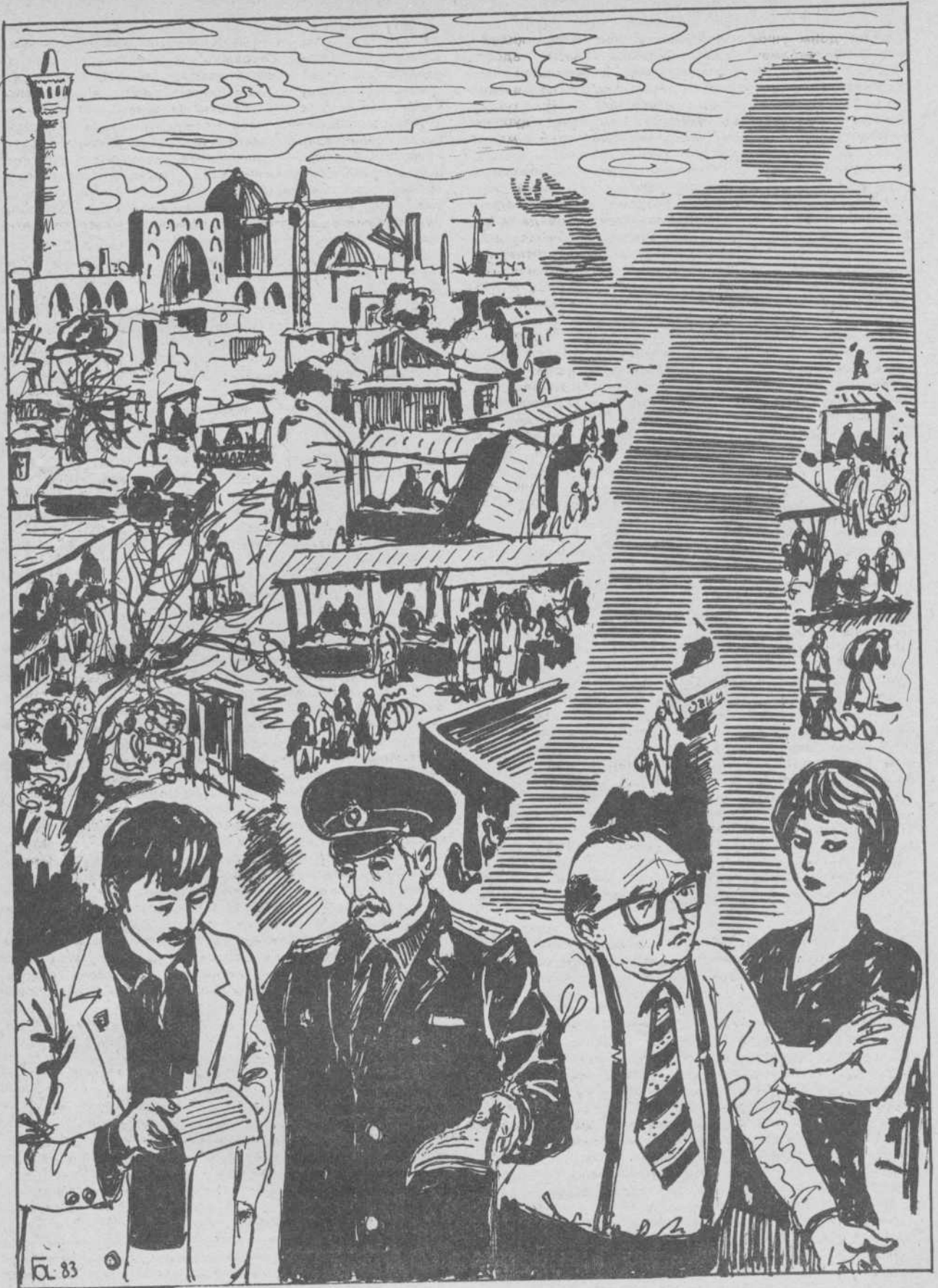
— Сизнингча... ишимиз бароридан келармикан? — деб сўради у янада ишонч ҳосил қилиш учун.

— Хотиржам бўлинг, каромат бобида Юсуф пайғамбардан қолишмаймиз, — деб жавоб қилдим мен. Бунақа пайтда бир чимдим қочирӣқ ҳам керак — муомалани безайди.

Бозорда нима кўп, ирим-сирим кўп. Савдогар халқ қанчалик удли-шудли бўлмасин, ўзининг ишида барибир беқарор; омад эса осмондан тушмайди. Коинот аломатларидан, дейлик, ойнинг бозор теласида туриб қолишидан тортиб то майда-чуйда, масалан, биринчи келган харидорнинг кимлигию кийган кийим-ларигача эътибор бермасангиз, овора бўлиб бирни икки қиламан, деб юрманг.

Бозорчилар, эрталабки харидор эркак киши бўлса, қўли энгил, кун омадли келади, деб ишонишади. Эҳ-ҳэ, мен неча марта уларнинг бу иримларидан фойдаланиб қолганман, бундай пайтда ахир истаган нарсангизни истаган нархингизда сотиб олишингиз мумкин-дал.. Агар пештахтага аёл киши яқинлашса, савдогар ўз айтганида қаттиқ туриб олади, нархни бир қақага ҳам пасайтирмайди; аёлнинг жаҳли чиқиб, бошқасига юзланади. Лекин фойдаси йўқ, сотувчилар бозор очилмасидан анча олдиноқ молни қайси нархда сотишни келишиб олишган. Мабодо биронтаси молини тезроқ пуллаб, жуфтакни ростлаб қолиш мақсадида нархни пасайтиргудек бўлса — тамом: шафқатсиз нафратга дучор бўлади, унақа муртад билан алоқани узишади, ундан юз ўгиришади; қарабсизки, у қайсарнинг ном-нишони ўчган — хонавайрон бўлган чиқади. Фақат эрталаб, келишилган ҳолда албатта, нарх ўзининг қатъий йўналишидан бир марта ўзгариши мумкин, ўшанда ҳам қачонки, агар биринчи харидор эркак киши бўлса, Омадли харидор ишини битказиб сал нари кетиши билан нарх яна ўзининг доимий поғонасига сакрайди, сотувчи энди кейинги харидорнинг эркакми, аёлми — ким бўлишидан қатъи назар, ялиниб-ёлворишларига қулоқ солмайди, яна ўз айтганида туриб олади... Кечга яқин, мева-чева сал-пал сўлиб, сотувчининг ўзи эса бир оз толиқиб қолган пайтдагина нарх бир баҳя тушади — аёл харидорларнинг кунни туғади...

Ёдингизда бўлса, Бобошо бир сафар: «Ҳар кимнинг ўз феъли-хўйи бўлиши керак, бу тўғри...», деган эди. Бу гапдан қисматнинг нафаси, юлдузларга ишонмиш руҳи сезилади, гўёки баъзилар олибсотар, баъзилар даллол, бошқа бировлар эса, маҳсулот етиштириб бе-

51-83

рувчи деҳқон бўлиб туғилганлару азалдан бозор билан бирга яшаб келаётган тартиботларни бузмаслик учун ҳам шундоқлигича қолиши керак.

Ҳосил етиштирувчилар — деҳқон ёки боғбон — бозорни тазминлаб турувчи бўғин ҳисобланади, мабодо, дейлик, деҳқон молини даллол орқали олибсотарга оширмай ўзи пулламоқчи бўлса, у атрофдагиларга нафрат билан қарайди, олибсотарни эса қаллоблар деб атади. Бекор қилади! Чунки, лоақал бир муддатга сотувчига айланган деҳқон жуда тўпори бўлиб кўринади ва ўзи етиштирган мевани ўзи пулламоқчи бўлгани учун ҳам деярли доим зиён кўради. Негаки у бир нарсани унутади: жойидан узилган ҳосил энди аввалгидай мазали мева эмас, дастурхон безаги ҳам эмас, балки товар, яъни жарақ-жарақ сўлкавойнинг ҳиди келиб турган товар, боғдаги сокин ҳаёт энди унга бегона, у бутунлай бозорники бўлиб қолган... Кечқурун деҳқон чойхонада ўтириб олиб, мана энди кўзи очилиб, сўмма-сўм пул тахлашга тушади...

Яна шунақа бир тоифа борки... улар камчиликини ташкил қилади, бутун бошли бозорда битта-иккитагина. Шунинг учун касби кори ҳам бетайин, лекин мен уларни тижорат мусаввирлари, деб атагим келади. Бояги уйғур йигит мени ана шундай «мусаввир»лардан деб ўйлади ва мандарин билан боғлиқ «иш»нинг очилиб қолган» жойларини бўяб-негиб қўйишимга умид боғлади.

Начора, гарчи бунақа можаролардан қўлимни ювиб қўлтиғимга урган бўлсам-да, яна ишга киришдим. Мижозим шундай бўлгандан кейин нима ҳам қилардим, яна илашдим-да... Тарозибонлар билан ҳам, омборчи билан ҳам ишим тез битади — турган-битгани ўйин. Мен уларни ҳар хил имо-ишоралар ёрдамида, шавқ-завқ билан сўзимга ишонтираман, кейин шивирлашга ўтаман, биқинларини дўстона турткилаб, яйраб куламан. Эҳтиёт — шарт, аввалдан, мақол-маталлару беҳаё латифалардан бир нечасини тайёрлаб қўяман, чунки тарозибонлар бунақа яланғоч гапларга ўч бўлишади, уларга кун бўйи шу ҳақда гурунг берсанг ҳам тўйдим дейишмайди — деразадан сотувчи аёлларга термули-иб тураверишади.

Мен қайсарроқ бўлсам ҳам, димоғдор, хирапашша эмасман, тарозибонларга ҳеч оғирлигим тушмайди, Бобошо айтганидек, «ҳам ёқимтой, ҳам уятчан, ҳам болаларча таъсирчан» бўлиб оламан, шундай қилсамгина улар менга ён босишади, «қуруғи»дан ҳам чўзаман, албатта. Улар ниҳоят менинг саргузашт ахтариб бошимга бало ортираётганимни тушунишади ва бунинг оқибатини кутишади.

Бозорчи мардумнинг саргузашт-паргузаштларга ҳуши йўқ, меники энди бир ҳавас-да. Унинг оқибати эса одатдагидек: ишни ўта берилиб бошласам керак, қоқ ярмига бориб бирдан лоқайд бўлиб қоламан, чарчайман ва шу билан бир ҳафтагача бозорда қорамни кўрсатмайман.

— Ҳа, оғайни, яна ҳидлар безовта қиялптими? — деб сўрайди Бобошо кўпчиган юзимга тикилиб. — Боёқ иш, «мандарин»га ҳам худди шундай — мазаси йўқроқ, деб айтдим.

— Сиздан илтимос, унақаларни энди менга йўлатманг, — дейман, уйғурнинг ошиғи олчи бўлганига ишонч билан. Менинг ўйиндан чиққаним муҳим эмас, муҳими — ишни чаққон ва хайрли бошлаб берганим; соатга бошида обдан дам берсангиз, кейин бор «куч-ғайрати» «арф бўлмагунча чиқиллаб юраверганидек, тижорат ҳам шундай — дастлаб инжиқлик қилади, пухталикини ҳуш кўради-да, ундан у ёғи ички қуввати билан, бор «куч-ғайрати» соб бўлмагунча ўзи кетаверади, сўнги манзил эса — мўмай даромад!

— Кўнгилнинг чигилини бир ёзиб олинг, дедим-да, Охунбой. Зерки-иб юрган эдингиз-ку, ахир...

— Раҳмат, лекин... табиатим ўзи шунақа: баъзан ҳафталаб оғиз очгим келмайди, кейин эса бирдан гапхалтам очилиб кетади. Лекин энди бунақа ҳол тобора камайиб борапти, ҳаяжонларим ҳам сўнган.

— Мен айтганман-ку, ахир қўлингиздан улуғ ишлар келади, деб. Мандарин, қулупнай, дўлана... булар ҳатто мениям қизиқтирмайди, — дейди у меваларни ном-ма-ном санаркан, нафрат аралаш.

Баъзи-баъзида, Бобошо шунақа майда-чуйда ишларга мени атай илакиштирмоқчи бўлаётгандек туюлади... «иштаҳам»ни очиш учун жўрттага қилмаюптимиқан, деган хаёлга ҳам бораман. Лекин нима учун?

Бозорнинг ирим-сирими кўп: унда йиллаб бир хил нарса сотилиши шарт — бу ҳам ирим. Гўё шундай қилинса, на фақат савдогарнинг ўзига, балки бозорга ҳам омад кулиб боқармиш. Айтишларича, неки янги, ғайриоддийроқ мол ораласа, бозор ундан юз ўғирармиш. Бобошонинг узоқдан келтирилган мандаринларга нафрати ҳам шундан. Ҳар қалай, Бухорода ҳар маҳорнинг ўз бозори бор: Гул бозори, Чипта бозори, Шойи бозори дегандай...

— Қандоқ қилиб тегирмондан қуруқ чиқасизлар, — сира ақлим бовар қилмайди, — дейди қўшним К. — Сизга бу шунчаки эрмак, саргузашт, лекин ахир улар учун бу ҳаёт-мамот, турган-битгани таҳлика-ку! Қандай қилиб уларнинг меҳрини қозониб олганингизга ҳайронман.

— Демак, менинг бу эрмагим уларнинг оғир меҳнатини беэаб турса керак-да, — дейман мен соддадиллик билан. — Менинг саргузаштларим уларнинг бозордаги ҳаётига маъни киритади, тўлақонли қилади — улар жуда зийрак, буни билишади. Бозорчи халқ ернинг тагида илон қимирласа ҳам биладиган зийрак келади, дўстим. Ҳисобдонлик ҳам, муғомбирлик ҳам, йўқ, булар бари арзимас...

— Умуман, гапингизда жон борга ўхшайди, — дейди қўшним К.

Энди у мен билан дўстона муомала қиладиган бўлиб қолган. Илгари яқинига ҳам йўлатмас, ўртамизда доим кўринмас бир тўсиқ бордек, гапирсамгина гапирар ва шу билан менга нисбатан ўз муносабатини таъкидлаб турар эди. Мен кирганда у доим худди ҳозиргина ҳаммомдан чиққанга ўхшаб қавима чопонга ўраниб, креслода зерикиб ўтирган бўлади. У икки соат босим ёзади, ундан аввал ҳар сафар ўша-ўша бир кўча бўйлаб, ҳеч ёққа қайрилмай сайр қилиб келади, ишдан кейин эса зерика бошлайди. Зерикиб, ҳуноб бўлиб ўтирганининг устига кириб қоламан. Баъзида у, бирдан ўзига келгандай, менинг олдимда димоғдор бўлиб олади, кейин юмшайди ва яна дилкаш улфатга айланиб валақлай бошлайди. Мен ҳам қизиқиб кетиб, уни ўзимга ҳамдард фаҳмлаб, зерикарли, сергап бўлиб қоламан, ортиқча алжираб юбораман, кейин эса анчагача афсусланиб юраман. Нега бунақалигимни билмайман-у, ҳар қалай, унинг совуққонлигига орқа қиламан. Ана шундай ажойиб дилкаш сўхбатларимиздан бирида мен нақ қовун тушириб қўйдим: «Нашриётда таниш-билишларингиз бўлса керак, а?» деб сўрадим, пайти келиб ушбу эсдалиқларимни нашр эттиришга ёрдам қилармиқан деган ўйда. «Турган гап, — дея жавоб қилди у, — бусиз бўлиши мумкин эмас! — Кейин шу заҳоти ўртамизда яна эски жарлик пайдо бўлди: — Фақат, мен бунақа ишларга... Ҳар ким ўзи интилоғи зарур».

Жин урсин, кун бўйи ўзимга келолмай афсус чекиб юрдим. Ҳар ким ўзи эмиш? Унаям яхши. Кўрамиз... Муҳими, шу соҳани тушуниб олиш. Ҳозир одамлар ҳар балони тушунади...

Бозорнинг теварак-атрофини тасвирлай туриб: «Шимол тарафи баланд-баланд деворлар билан қуршалган, гўшт дўконлари ўша ерда...», деб ёзган эдим, энди шу гапимни охиригача етказиб қўйишим керак, чунки қайси қизиққон, зийрак, ҳавойи осиелик гўшт тўғрисида гап сотишдан ўзини тия олади... Узимнинг-ку, бир ақидам бор — эрталаблари гўшт емайман. Кундузги ишларнинг ақалли ярмини қилиб олиш учун ҳам кунни энгил тамадди билан бошлаш керак-да. Яна шуни илғадимки, ҳатто қушлар ҳам худонинг янги кунини тумшугида тўпон билан кутиб оларкан, чигиртка-пигирткага ўхшаш бадҳазм емишларини яшириб

кейинга сақлаб қўяркан, саҳарги чувалчанг эса — улар учун ёмонлик белгиси.

Кенг ва оппоқ павильоннинг биринчи қаватида музлатилган океан балиғи, ундан нарида мол гўшти сотилади. Мол гўштини кечқурун ҳам емасликка ҳаракат қиламан, фақат егулик ҳеч вақо қолмаганида... Бир қирғиз танишимнинг қўлогимга пичирлаб айтишича, мол гўштининг турган-битгани совуқлик, устига устак бадҳазм бўларкан, қон босимнинг ошишию бош оғриғи ўшандан. Қирғизларга ишониш керак, улар гўшт хусусиятларини яхши биладилар. Асли сузмага етадигани йўқ, дея қўшиб қўяди у.

Қирғизнинг бу гапида ҳам жон бор, нимага десангиз, иккинчи қаватда сузmani ёқимтой, оқ, лўппи юзли аёллар сотишади, мен тез-тез уларнинг ёнига чиқиб тураман...

Харидорлар сузmani худди океан балиқлари сингари унча танлаб-тортишиб олмайдилар. Шунинг учун қатиқфурушлар ўртасида рақобат йўқ, уларнинг ҳийла ёқимтой бўлишларига ҳам сабаб шу. Узларини эркин тутадилар, хахалашадилар, харидорларни эса, фақат бозор таомлига кўра, иримигагина чорлаб турдилар, холос.

Мен бу ерда ёнида қаймоқ тўла сатил турган тош фавворача деворига суюнганча нафас ростлайман... Таниш қатиқфуруш бугун кўринмайди, сотувчи аёллар эса қувлик билан менга қараб-қараб қўйишади... Кечга қилигимга бўлса керак, деб хаёлимдан кечираман.

Одатда мен Олия билан муздек пештахтага ўмганланганча гурунглашаман, беғам, беташвиш... Наҳотки қатиқфуруш ҳалиям муносабатларимдаги ножиқдодликка, мажбурийликка кўникмаган бўлса? Унинг ёшида... ўртамизда фарқ қарийб йигирма ёш.

— Сут-қатиқ сотавериб, юзингизга ҳам сутнинг оқлиги уриб кетибди, Олияxon,— дейман мен кулиб.

Олия уялинқирайди, лекин умуман, уни тушуниб олиш қийин: бир қарасангиз, сизга кўз узмай тикилади, баъзи кунлари ёнига чиқмаганининг сабабини билмоқчи бўлади, шоша-пиша хайр-маъзур қилиб жўнаб қолсам, ҳатто қовоғидан қор ҳам ёғади, юзи бирдан совуқ тусга кириди. Аслида-ку, уни бу қўйга солган ўзим: кайфим чоқ пайтлари у билан шўх ҳазил-хузул қиламан, «Мен сизнинг эмикдош акангиз бўламан», деб атайдилар. Мен, яъни «кеккайган бўйдоқ», «шунга ёнига чиқмайман — у бунни деразадан кўриб туради.

Кеча бўлса шунақа валақлаб юборибманки, гапларимдан ўз-ўзидан, кечқурун мен билан бўлинг, деган мазмун чиқиб қолибди. Олиянинг ичи гумуриб кетди. Худойим-эй, нима қилиб қўйдим, ахир бу ғирт болалик-ку. Чақирсам, борармикан, деган ўй билан қилинган мақтанчоқликдан — аҳмоқликдан бошқа нарса эмас.

Кейин кечгача ўзимни сўкиб юрдим, аммо бари бир боришга журъат қилолмадим. Йўқ, гап менинг журъатсизлигимда эмас, ўртада бошқа аёл бор, шунини ўйладим. У аёл билан бизнинг можаролар, мана, ўн икки йилдан бери чўзилиб келяпти, сезиб турибман, охири уйланиш билан тугайди-ёв. Ёшимиз-ку борар жойига бориб қолган, унга ҳам қийин, мен ҳам; гапнинг пўсткалласини айтганда, қисматга бўйсунуш вақти аллақачон келган...

Олия болағига етгунига қадар мен йигирма йил ўзгача бир оламда яшадим... Аҳмоқ бўлмасам, гўр бўлмасам келиб-келиб театрни танлайманми, худо урсин, умрим беҳуда тентиш билан ўтди. Бизнинг бир пулга қиммат театршуносларимиз бунини «беҳаё олам» деб атайдилар. Мен, яъни «кеккайган бўйдоқ», «учига чиққан хотинбоз» бундай гапларни бемаъни деб биламан. Чунки бу оламда муқим ҳеч бир нимарса йўқ, бордию ҳамма нарса турғун бўлганида ҳам биз тўхтаб қолмаймиз; уларнинг ёнидан ўтаверамиз — кун сайин ўзгариб, улғайиб...

Бизнинг авлогда дуо кетганми, дейман, нуқул қатиқфурушларга илакишиб қоламиз, ота-боболарим ҳам шундай ўтган. Хонадонимиз атрофидаги гап-сўзларга

қараганда, бобом қатиқфурушу кирчи аёлларга хуштор бўлган экан, бунини Бухоронинг нозиктаб аёлларидан эмасми, бундан фиғони фаллакка чиқиб юрган...

Узи-ку, арзимас миш-миш, бироқ қанча ҳаёт ҳақиқати бор унда! Баъзан шундай бир истак бўғзингдан олади: чўкиб кетаётгандай, ҳаво ололмаётгандай бўласан, кейин эса бўғзингни қўйиб юборади, шунда энг кўримсиз жойларда ҳам тириклик уруғ қўяётганини кўрасан. Болалар, тошбақалар, офтоб нурларига чулганган осмон, аёллар — ўзимда йўқ хурсанд бўлиб кетаман...

Таниш савдогарлар ҳафтада бир марта мени таом-хонага таклиф қилиб турадилар — демек, омадлари чопаган. Бу ер сокин: деразадан ҳовлига қарайсиз — олтита қозон бараварига қайнаб турибди, сўрида бемалол оёқ узатиб ётасиз — атрофга қандайдир, тотли хид таралади қозонлардан. Ташқарига чиқасиз, ўтин синдириб оловни гуриллатмоқчи бўласиз. Ҳовли зах, чинор япроқларини тўкади, уларнинг пилдираб-пилдираб учиниши томоша қиласиз — борлигингизни ялқовликка ўхшаш хузурбахш бир туйғу қамраб олади.

Мен бу тўғрида илгари ҳам бир нарса ёзиб кўрган эдим. Бозор ҳақидаги мушоҳадалардан туғилган ўша хом-хатала машқларим «Ялқовлик тароналари» деб аталарди.

Одамларнинг овқат ёйиш пайти қизиқ — мириқиб томоша қиламан бунини: менингча, ҳеч кимса ўзлигини хўрандадек тўла намоён қила олмайди, одамзотга жуда ярашиқли ҳолат-да бу. Ҳа, фақат таому муҳаббатгина бизни ҳаётга боғлаб турадигандек...

Бир воқеа ҳамон ёдимда: унда мен бола эдим, узоқ вақт касал бўлиб ётдимю кейин нимадир егим келди, бунини эшитиб онам шунақа қувониб кетдики, «Егинг келяптими, демек соғайибсан!» деди у. Қаранг, қанчалик оддий гап, ортиқча сафсатанинг кераги ҳам йўқ.

Эҳтимол, калтабинлик қилаётгандирман, лекин ростини айтсам, қуруқ сафсаталар менинг тинка мадоримни кўритади; аксинча, овқату саломатлик ҳақидаги жўнгина гаплар танамга қайтадан жон бахш этади. Аёллар-чи? Эҳ, уйқусизлик ва сўлғинликдан сўнг, белимизни куч-қувват тобора тарк этаётгандек туюлган дақиқалар неча маротаба аёл зотига талпинмаганмиз, дейсиз. Шундай дамлар яна қайта туғилгандек ҳис қилганмиз ўзимизни.

Кун ўтган сайин бозор қоронғироқ бўла боради — эрта билан қуюқ шабнам тушади, чошгоҳга бориб оёқ остидан буғ кўтарила бошлайди, сотувчи аёлларнинг жони кириди — вайсақироқ бўлиб қолишади. Баҳордан нишона...

Кейин, қарабсизки, офтоб чарақлаб кун ёйилиб кетибди. Пиёз, қулупнай, тутмайиз, хушбўй кўкатлар — шивити кашнич, сабзавот... Лекин ҳаммасидан ҳам гул растаси гавжум, мўл-кўлчилик. Ёш-ёш ниҳоллару танаси ҳали тўқ зангор, шохчалари шалпайган кўчатлар дейсизми, ҳали куртаги ёрилмаган гладиолус пиёзчалари дейсизми...

Ие, ана, литвалик аёл — Аннелора ҳам шу ерда экан, демек, саксон биринчи қишини ҳам эсон-омон ўтказибди-да. Утган баҳордаги каби бу йил ҳам гул-пиёзлар билан савдо қилиб ўтирибди, ўта танти, саранжом-сарийшта аёл-да... Гладиолус поячаларини турфа рангдаги гуллар билан бирга қурибди харидорларга тутайди. «Граф Ойя-Айя» дейсизми, «Болтиқ ложувардию» «Қузғун тирноқчаси» дейсизми, «Денгиз кўчманчиларию» «Чио-Чио-Сан» дейсизми, хуллас, ажойиб манзара...

Аннелорага қийин, чунки унинг қониди ҳам ижодкорлик руҳи билан савдо-сотик иштиёқи баробар оқеди, бир-бирини сиқиштирмайди. Мен унга неча маротаба айтганман, саломатлигингиз заиф бўлса, гул ўстириш, бу ҳам етмагандек яна уни бозорга ўзингиз олиб келсангиз, ахир бунинг турган-битгани ташвиш-ку, оғирлик қилади сизга, деганман, лекин начора, бунини тижорат дейдилар, сут билан кирган — жон билан чиқади...

Анелора ўзини ўқимишли аёл ҳисоблайди, бошқалардан айрича тутади. Шунинг учун, муносиб суҳбатдош сифатида фақат мен билангина эркин гурунг қилади.

— Бир нарса ўқиб қолдим, даҳшат,— дейди у. — Эронлик Маждид Зандий деган кимса йигирма уч йилдан бери уйқу нималигини билмас эмиш. Қалай, зўрми?

— Зўр-у, ўзимдаги уйқусизлик балосидан безорман-да,— дея куламан мен.

Анелора жўрттага, теварақдаги бозорчилар ҳам эшитсин, деб қаттиқ-қаттиқ гапиради. Чунки унинг назарида савдогарларнинг биронтаси ҳам умрида кирим-чиқим дафтаридан бўлак ҳеч нимани ўқимаган, бунга унинг ишончи комил ва шунинг учун ҳам улардан нафратланади.

— Ўзини жуда яхши ҳис қилармиш, кундузи эл қатори саккиз соат ишлайди ҳам. Қойилмасиз?

— Фавқулодда одам экан,— дейман мен.

— Қолган ўн олти соат бедор: уй ишларида хотинга кўмаклашади, ҳаваскорлар театрида роллар ўйнайди, расм-чилади... умрбод шундоқ яшашга маҳкум. Бу одамнинг калласи хатоми, дейман.— Анелора гезетдан қандай ўқиб олган бўлса, шундай зерикарлик ҳикоя қиларди.— Шунақаси ҳам бўларкан-да, а?

— Бир балоси бордирки, ёзишибди...

Баҳор билан ёз ўртаси бозорда кўрмайдиган нарсангиз қолмайди — савдо жавабаси, дейсиз: салпал қийматию шакли-шамойили бўлса бас, ҳаммасини кўтариб келаверишади Анави нима — илдиизи, балки оддий чўпдир ёки жимжимадор шох-шаббамикан? Қип-қизил, тошдек бу номаълум нарсани негадир ҳидлаб кўришади, шу тариқа баҳс бошланиб кетади: кимдир доривор илдииз, дейди, кимдир — нон қовун, яна кимдир эса, ёғли сув жонивори, деб ўқитирмоқчи бўлади. Бу антиқа молнинг нархини беҳос арзон айтиб қўйишдан чўчиб, сотувчининг ўзи баҳсга аралашмайди, одамларга мағзур назар ташлаб тураверади. Одамлар унинг мазасини татиб кўришади, синчиклаб у ёқ-бу ёғини чамалашади, қўйингки, номини ҳам, нархини ҳам бозорнинг ўзи тайин қилади-да-е...

Ёз билан куз ўртасида эса, бозор шунақа тўкин-сочин бўлиб кетадики, теварақ нақ жаннатга айланади... Тиқилинча бозорнинг нозик жиҳатлари ҳам кўздан қочади, ҳаммаёқни мева-чева босиб кетади: кун бўйи юриб ҳам адоғига етиб бўлмайдиган боғу роғлар, полиз майдонлари ялписига шу кафтдек ерга жойлашиб олмоқчи бўлади — қий-чув, тўс-тўполон. Ростини айтсам, бунақа тўкин-сочинликни жиним суймайди, яна орзиқиб кеч куз ёхуд қишни кута бошлайман...

Одамни жиғибийрон, ғариб қилиб қўйиш, руҳини синдириш учун табиат нимани лозим топса, ўшаларнинг энг даҳшатлиси, менингча, қор аралаш ёмғир бўлса керак; қиш деганлари ҳам асли шу-да, биродарлар. Эрталаблари кўчага чиқаману ҳавога қараб ўйга чўмаман: қани энди, табиатда нимадир ўзгардиш юз берсаю ҳаммаси бошқача бўлиб қолса, дейман, лекин афсус, ҳеч нарса ўзгармайди — қордан кейинги ёмғир ҳам, ёмғирдан кейинги қор ҳам ўша-ўша. Бунақа пайтлар бозорга кирмай, йўлданок орқага қайтаман.

Илгарилари-ку, ўзимга-ўзим ваъда берибми, ишқилиб бир йўлини топардим, баъзан ўзимни қўлга олган пайтларим ҳам бўлган, яъни тонгга қийн бедорликдан халос бўлар, кейин то пешингача уйқуни уриб ётар эдим. Нима фарқи бор, фақат ўрин алмашади, холос: кечаси эмас, кундузи, уйқу бўлса бўлди-да...

Энди-чи, энди уйқу деган зорманда ҳадеганда келавермайди, тонгнинг илк шуълаларини кўриб, сахархез қушларнинг чуғур-чуғуринию тонготар палла бошланган ёмғирнинг деразага тик-тик урилишини эшитиб ётавераман. Ёмғир ҳар доим бир вақтда тўхтайдди. Нега бундай экан-а? Худонинг берган кунини шу аҳвол!..

Баъзан ўзимни овутоқчи ҳам бўламан, ахир, Анелора айтиб берган эронлик ҳам яшаб юрибди-ку! Демак, одамзот бедорликка чидаса бўларкан-да. Аслида, иккимизнинг қисматимиз бир — уйқусизликдан мен азоб чекаётган пайтларда у ҳам бедор юради. Кейин, ҳаваскорлик театрида қандай ўйнар экан, деб ўйлаб кетаман... хуллас, эроний Зандийга ҳавасим келади.

Эҳ, бир вақтлар қандоқ яхши эди! Шанба кунлари қувониб-қувониб уйқуга кетардим, ахир, эрта дам олиш кунини, мактабга борасан, деб мени онам уйғотмайди... Фақат баъзи-баъзидагина ҳовлидаги қорни кураб ташлаш учун эрта туришга мажбур бўлардим. Тасаввур қилинг, устингизда қалин кўрпа, иссиққина ётибсиз, дейлик... шунда отангиз устингиздаги кўрпани кула-кула очиб ташлайди. Воҳ!.. Эрталабки ҳазил-ҳузурлар, отамнинг кулгилари, яна кўрпа орасига сукулиш, эринчоқлик, ўзимни ухлаганга солишларим ва онамнинг ўпичлари — гарчи қисқа бўлса ҳам ўшандайин ётиб ухлашлар қандай маза эди! Эҳ, умр!..

Одатда об-ҳаво бузилган кезлар бу ердан қочиб Бухорога, онамнинг ёнига кетиб қолардим ёки тоғларга борардим, у ёқда, тоғнинг пойи остонасида кичкина кўлчаю ёввойи ёнғоқзор... Бир ё икки кун танишимнинг уйида яшайман, ўзимдек танҳо балиқчи танишиминикида. У менга хонбалиқ овлашни ўргатади, лекин мен ҳеч ўрганолмайман, у эса кулади. Йўқ, балиқ овлаш менинг қўлимдан келмас экан.

Мана ҳозир ҳам худди ўшанақа кайфият: ҳувиллаган уй эшигини қулфлаб бир ёқларга чиқиб кетгим келаяпти... Уйлансаммикан ё? Анови аёл билан муносабатларимиз турмуш қуриш билан яқунлиниши аниққа ўхшайди, вақти етмадиммикан?

Лекин ниманидир ўйлаб, иккиланаман. Тўғри, бир-биримизга майлимиз кучли, лекин шу пайтгача бу туйғуларимизни алоҳида-алоҳида ардоқлаб келаётимиз эдик, кейин бориб улар айниб қолмасмикан, дейман; бир ёстиққа бош қўйгач ўртамаздаги ўша илиқликлар ўзаро хуноблигу ачиқ-тизиққа айланиб кетмасмикан, деб ўйлайман. Эҳтимол бу сийқаси чиқиб кетган мулоҳозалардир, аммо ёш, ҳаётий тажриба, ҳорғинлик, хуллас, инсоннинг соф туйғуларини қабихлаштирувчи ниманики омил бўлса, ҳаммаси менга шуни уқтиради. Эҳ, менинг асл даврим — тизгинсиз, мурғак ва муқаддас севгига тўлиқ дамларим қайтмас дарёдек окдиди-кетди...

Бу борада Бобошонинг маслаҳатини олиш учун, унинг қошига бордим. Писта данагини чақиб мағзини ажратарканман, форс менинг юзимга негадир талмовсираб, ҳамдардлик билан тикилиб турарди.

— Ҳа, мазангиз йўқроқ, яна ҳиди, дейман?

— Сабоҳ бозорнинг у адоғида тоғ қалампери сотади... ҳатто шуням сезаман-да, касофат! — дейман иложи борица ўзимни тетик тутиб.

Шу тариқа суҳбат бошланади ва енгил-елпи кочиримлару ҳазил-ҳузур аралаш уйланиш тўғрисида гап очилинмиг хонаси келиб қолади.

— Ака... — дейман кулгига олиб, унинг елкасига шapatiлай туриб. Бир нарсани аниқ сездимки, чинакам савдогарларнинг уйланиши, оила қуриш каби ортиқча даҳмазаларга сира тоб-тоқатлари йўқ экан, ана шунинг учун ҳам бу ҳақда гапираётимиз улар ё бурунларини жийиришади, ёки хушламайгина фикрини қўйишади, қизиқ... Ҳолбуки, агар тузукроқ ўйлаб кўрилса, ҳаммаси аксинча бўлиши керак: бу ёруғ дунёда оила қуриш, оталик қилиш ҳар кимнинг пешонасига битган қисмат, бусиз менингча, гештахта ортида одам ўзини тетик-бардам ҳис қилолмайди, бу гўё улуш, ҳисса ё даромаддек бир гап. Балки бозорчиларнинг табиатини унча билмасман, шунинг учун ҳам уларнинг оилавий масалаларга муносабати менга камдан-кам учрайдиган савдо-сотик зиддиятларидан бири бўлиб туюлаётгандир?..

— Узим ҳам шундайдир, деб ўйловдим-а. Мазангиз қочиб қолибди, иним. Сизни қидириб бозорни бир кезиб чиқдим... — дейди Бобошо афсус билан. Нима ба-ло, ўзгариб қолганми дейман, Бобошо ҳамон довди-

очишни талаб қилавермаслигим учун жуда сермулозамат бўлиб қолди.

— Мени кеңирасиз, лекин ҳозирча буни сизга айтмайман... Хотирингизни жам қилаверинг,— дея тўқилганиб кетди у,— ўзингиз биласиз, мен сизни ишончсиз қўлларга топширолмаيمان, ахир. Ундан кейин... мабодо ишинг пачаваси чиқса ҳам сиз ҳеч нарса йўқотмайсиз, чунки ичимизда фақат сизнинг бажарадиган махсус вазифангиз йўқ.

«Ҳа,— дея ичимда ўйладим мен,— сен ўзингга қаттиқ ишонсан, ўзингнинг бу, эҳтимол энг асосий чиқишингга узоқ ва оҳиста тайёргарлик кўриб келгансан... бенефис...»

Ўзимнинг топқирлигимдан илҳомланиб:

— Бизда буни бенефис деб атардилар,— дедим.— Начора, розиман. Қани, отни чу денг бўлмас!

Шу бўйи Бобошо жойига қайтиб кетмади, писталарини Довуд деган бир улфатига қолдирди. Биз овқатланиб анча ўтирдик, чойхўрлик қилдик, бўйрага оёқ узати-иб ҳордиқ чиқардик. Мен шуни англадимки, Бобошо ҳаммасини икир-чикиригача ўйлаб чиқибди: доривор гиёҳларнинг ҳар бирини ипидан-игнасигача билиб олган, бир сўз билан айтганда, у юзаки фикрлайдиган одамга ўхшамас эди. Ҳатто бир гапни айтганида мен ҳайрон қолдим, чунки бундай гапни фақат пухта ўйлаб кўрган одамгина айтиши мумкин эди.

— Утмишдаги ва ҳозирги кўпгина, ҳатто йирик савдогарлар, айтишлик, Арабистондагилар ҳам,— деди у,— қуруқ ҳисоб-китобга таяниб, хато қиладилар. Тижорат ишининг аввали ҳам, охири ҳам фақат савқи табиийга боғлиқ. Асл савдогарлар эса бўлакча бўлади, тантими-ей...

Бобошо мени батамом ўзига асир қилиб олди — дарҳақиқат, унинг гаплари ёқимли ва ғалати эди — гарчи Чашмага эртадан кейин ҳар ким ўз йўли билан боришини келишиб олган бўлсак ҳам, бугуноқ ўша мўъжазгина станцияга жўнаб юборгим келди. Мен самолётда боришим керак эди.

— Қани, унда бир дуо қилиб юборайлик-чи,— дедим мен.— Йўлимиз ёруғ, душманларимизнинг кўзи кўр бўлсин! Омин...

— Омин,— дея қўшилди Бобошо.

...Шундай қилиб, Чашмага бугун учиб келдим¹. Кичкинагина, ярми фанердан ясалган самолёт бутун йўл бўйи унча баландламай, тўппа-тўғрига қараб ўчди, мен эса унинг ойнасидан саҳрони кузатиб бордим: араваларда худди шу йўлдан орқага қайтаман.

Қишнинг охирида қолган шу кунларида, сахро умри қисқа кўкатлардан яшнаб кетадиган дамларини кутиб, сон-саноксиз халқоблари билан бир текис бўлиб ястаниб ётибди. Бир бу ердан то қайтиб ўтганимизча бутун дашт қуриб-қақраган, шўрлаб оқариб кетган, пўрсиллаган шўр тупроқни ёриб, ниш урган заҳотиёқ қувраб қолган майса-гиёҳларнинг сап-сарик учларигина кўриниб турган бўлади. Гўё тушдан бўлак ҳаёт шарпа-си йўқдек бўлиб туюладиган бу ҳадсиз-ҳудудсиз уйқу салтанатида ҳамма нарса — гуллаш ҳам, сўлиш ҳам жуда тез рўй беради.

Сахро устидан мен ана шундай файласуфона бир кайфиятда учиб ўтдим, бу — ҳали мен ишга тайёр бўлмай туриб, ҳаммасини ўйлаб, миямда пишириб олишга интиладиган камдан-кам ҳодисалардан эди.

Самолётда мендан бўлак яна икки киши бор эди, қўлларида гижжак, аллақайси қишлоққа концерт беришга келишгаётган экан. Самолёт яйдоқ бир далага, худди қулаб тушгандек жуда қалтис кўнди. Ундан тушиб, со-

вуқдан жунжикканча чор атрофни кўздан кечирдим: Чашма шундоқ учта тепа ёнбағрида турарди. Бирок йўловчилардан бирортаси ҳам унга элтадиган энг яқин йўлни эплаб айтиб беролмади. Бу ерликлар самолёт ҳақида ҳам, аэродром ҳақида ҳам ҳеч қачон эшитмаган шекилли, менга ажабсиниб қарар эдилар. Улардаги бу ёвқараш, одамовилик, меҳмон билан очилиб муомала қилмаслик мени қизиқтириб қўйди. Шу боис ўзим билан ёнма-ён келаётган бир деҳқонга ўртадаги ноқулайликини бузиш учун атай ҳазил қилдим:

— Бобошонинг иши бу. Оббо доғули-ей, бутун бошли аэропортни бор лаш-луши билан бир кечада бу ёққа кўчириб келибди-я...

Аммо ҳазилимга ҳамроҳим пинагини ҳам бузмади. Афтидан, у саволимга қарши савол бериб муддаомни билиб олмоқчи эди шекилли, ғоят бетакаллуфлик билан:

— Кимсиз?— деб сўраб қолди.

Энди менинг ўжарлигим тутди, ўзимни гўё хафа бўлган кўрсатиб, деҳқонга қасдма-қасд ичимдан топ бўлиб олгим келди ва шоша-пиша, ҳовлиқиброқ жавоб қилдим:

— Айтгандай, мен олдин Сўқоққа бормоқчи эдим...— дедиму сўқмоққа қайрилдим. Биламанки, бошқа йўл билан ҳам Чашмага бориш мумкин: бу жойларни харитадан яхшилаб ўрганиб олганман. Шунақа, деҳқон билан гапни жиддий бошлаб, кейин уни силлик, зерикарли бир маромга буриб юбордим, охирига келиб эса, чидамасдан, жиннилимни кўзиб боши берк кўчага киритиб қўйдим. Хайриятки, атрофимиздагилар ўзлари билан ўзлари овора эди, акс ҳолда учтаси бир бўлиб бу номаъқул қилигим учун мени роса дўпполашлари ҳам турган гап эди.

Сал нарироққа бориб, нафасимни ростлаб олмоқчи бўлиб, тўхтадим. Оёғим остидаги гулпанг тупроқдан турфа хид таралади — ер қобиғида илдиз тобора куч йиғади, ниш ураётган данакнинг паллалари иккига ажралади, уруғ ташқарига тилчасини чиқазаетиб чирсиллайди. Буларни фақат мену сайроқи тўғрайгина сазаетган эдик. Тўғрай жуфтини ўйинга чорлаб, шу яқин атрофда ҳадеб чулдирадди. Бирдан руҳим кўтарилиб кетди. «Жин урсин ўша савдогарларни!»— деб ўйладим беихтиёр.— Мен ахир тоза ҳаво олиш учун бу ерга келганман-ку». Бунақанги енгил-елпи майлларга берилмаслик керак, ахир бурч деган гаплар бор, интизом деган гаплар бор. Тўғри, бошқалардан кўра менга баъзи имтиёзлар берилган, лекин бари бир бу гуруҳнинг бор-йўғи оддий аъзосиман, омад даракчисиман, холос. Шошилишим лозим, келишиб олганимиздек, кун яримламай меҳмонхонада тўпленишимиз керак.

Мен шаҳарчани қоралаб бояги тепаликларга яқинлашдим. Ва дастлабки уйларга кўзим тушгач шуни англадимки, қадим-қадимлардан буён қудуқлар теваригига, саҳродаги табарруқ тошлар яқинига, гармсел йўлини тўсиб салқин уфурувчи ҳар қандай дўнгликлар пойига тикланиб келган қишлоқлар каби қизил тупроқдан бунёд этилган бу маскан ҳам жуда сокин ва туссиз эди. Бунақа шаҳарчаларни балет баҳонасида юрт кезиб юрганимда кўп бор учратганман. Улар ўзларининг бағри очиклиги, зерикарлилиги билан мени мафтун қилган.

Ўйлаганим тўғри чиқди, дарҳақиқат, йўл-йўлакай Чашмани кўз олдимга қай тарзда келтирган бўлсам, шу ҳолда намоён бўлди: уйлар ёнбағир бўйлаб бир-бирига мингашиб кетган, теварак-атрофда кўллаб ёввойи ёнғоқлар ўсиб ётар эди; сал нарида дарё, дарё устида мустаҳкам кўприк, кўприқдан эса темир йўл ўтган...

Меҳмонхонага етгунча йўл-йўлакай шуларни тамоша қилиб бордим. Меҳмонхона бир қаватли узун бино бўлиб, деразалари мактаб ҳовлисига қараган, у ерда ҳозир ўқувчилар спорт билан шуғулланаётган эди. Наҳотки меҳмонхона билан мактабнинг ҳовлиси бир бўлса, ахир ўқувчилар вақт-бевақт деразалардан ичкарига мўралашмайди? Меҳмонлар эса эрталаблари чой олиб келиш учун ташқарига фақат ички кийим-

¹ Саргузаштларимнинг бу ёғини совутмасдан, иссиғида ёзганман. Бу асли ноқулай бўлса ҳам, лекин утиб кетган воқеани ҳикоя қилишдан кўра афзалроқ — ҳақиқат кўпроқ бўлади. ҳаёт жонлироқ чиқади. Ноқулайлиги шундаки, шошма-шошарлик ҳали тиниб улгурмаган воқеалар ичидан ибрат бўларли дуру гавҳарларни ажратиб олишга йўл қўймайди. эсон-омон қайтсам, бу қисминини яна ҳам тўлдириб, қайта ёзиб чиқаман.

ларда чиқишади, наҳотки шу кўринишлари билан ўқувчи қизларни уялтиришдан лаззатланишса? Уф! Э, бор-э, қизлар уяладими, меҳмонлар уяладими — нима фарқи бор. Ўзимнинг турмушим, ҳаётим шунақа эмасми — бўлди, у ёғи билан ишим йўқ, мен бор-йўғи бир меҳмон... Эҳтимол ўзим адабсиздирман: меҳмонхонада вақтинча истиқомат қилувчиларга ҳам, ўқувчи қизларга ҳам бу ҳол мен ўйлаганчалик уятли кўринмас, балки буларнинг ҳаммаси табиийдир.

Шунга қарамай руҳим баян эди, чунки меҳмонхонада мен учун ҳамма нарса олдиндан муҳайё қилинган: ҳатто чой билан дазмол ҳақи ҳам тўлаб қўйилган, мендек ҳориб-чарчаб келган кимса учун фақат бир иш қолган — администратор аёл ўтирган столга қўл чўзиб, хонанинг калитини олиш...

Менга бундай олиймақом ҳаёт тақдим этган Бобошони меҳрибончилигини қаранг, ўзимни таништириш учун ҳатто оғиз ҳам очмадим-а!

Бобошо индамай чой ичиб ўтирар эди... Ана холос, моховни кўрсам — кўрай, лекин бу ерларда Сабоҳни учратиш етти ухлаб тушимга кирмаган эди! Улар асли бир одам эканликлари негадир хаёлимга келмабди... Сабоҳ билан Бобошо менинг келганимдан беҳабар қолмаслик учун рўпарадаги хонада, эшикни ланг очиб кўйиб чойхўрлик қилиб ўтирарди.

— Мана, ошнамик ҳам келди,— деди паст овозда Бобошо; пешвоз чиқиб, мени самимий улфатларга хос меҳр билан кучди. Сабоҳ ҳам салпич ўрнидан турди, мулозамат билан бош ирғаб сўрашди.

Одатда, ўз юртида сипо, бепарво бўлган кишилар мусофирликда дуч келиб қолса, дарво бир-бирларига меҳрибонлик кўрсата, бир-бирларининг елкасига дўстона шапатлай бошлайди, мен ҳозир ана шундай ортиқча мулозаматлардан қочиб, сўзларни қалаштириб ташладим:

— Самолётда мириқиб учиб келдим, сизларни ҳам топдим, толиқаним йўқ, тап-тайёрман...— Фақат, хаёлимни бошқа бир ўй чулғаб олган эди: «Афсус, қаттиқ турмабман-а, талаб қилиш керак эди, ўшанда у шерикларининг кимлигини ҳам айтармиди... Бу ёққа Сабоҳ ҳам келишини билганимда...»

Бобошо хаёлимни бўлди:
— Майли, боринг энди, Охунбой. Йўл юриб келдингиз, ювиниб олинг,— деди у.— Сиз алоҳида хонада бир ўзингиз турасиз, дабдаба билан...

— Ростданми?— дея ҳайрон бўлдим.— Нечук бундай ҳурмат?

— Сиз ахир хонанинг доим тоза, шинам бўлишини ёқтирасиз-ку.

— Ҳа, дарвоқе...— дедим. Ҳаддан ташқари ҳаяжон билан гапирганимдан бўлса керак, қандайдир беўхшов, асабий кулиб юбордим.— Мени кечиринглар, биродарлар, табиатим ўзи шунақа. Раҳмат...

Хонамга кирдим, беихтиёр уларнинг шундоқ юзига эшикни ёпдим, кейин бошимни чиқариб, ҳар хил имо-ишоралар билан хонанинг зўр эканини билдириб қўйдим. Улар, кўнгиллари жойига тушиб, бошларини қимирлатдилар ва яна чойхўрлик қилиш учун ўз хоналарига кириб кетдилар. У ёқдан менга уларнинг оғиз чапиллатишлари эшитилиб турарди, демак, эшикларини яна очиб қолдиришибди. Мен ҳам хонамнинг эшигини қиялатиб қўйдим.

Бирдан чўзилиб ётгим келди, пальтомни ечиб ўзимни каравотга ташладим: Бобошо бу ерга кимларни йиғиб келгани билан нима ишим бор — менга барибир эмасми?

Аллақачон ҳафсалам пир бўлган эди: мен учун саҳро устидан учиб ўтиш ва намхуш, яйдоқ даладан пиёда юриб келиб, Чашмани кўриш, яна савдогарларнинг башарасига қараш, Бобошони кучоқлаш, манави хонага киришнинг ўзи кифоя қилган эди — шундай бўлишини олдиндан билардим ҳам. Бундан бу ёғи қандай бўлишини ҳам билардим: «юкни» араваларга ортиб олиб кетишади. Жуда жонимга тегиб кетди бари...

Савдогар халқи ажойиб бўлади, лекин уларни фақат

бозорда, айтайлик, мева-чева, савдо-сотик маҳалида кўрсанг... Бу ерда эса, оғизларини куйдириб пиёладан чой ҳўплаётганларини (бозорда улар чойни бамайлихотир, гурур билан пуфлаб-пуфлаб ичишади), меҳмонхонанинг деворлари янги бўялган йўлагига — менинг иқболимга чиқиб келишларини кўриб ҳафсалам пир бўлди.

Ҳар доим, энг ноқулай туюлган дақиқаларда одамни ҳушига келтирадиган, қалғитадиган бир нарса оёқ остидан чиқиб келади. Эсизгина, энди ажуудим билан ишга шўнғиб кетишга тайёр бўлиб турган эдим-а, бутун тоат-ибодатларим бир зумда чиппака чиқди. Ҳаммасига ўша тўрғай сабаби! У тепамда чарх уриб, менинг туйғуларимни ҳам ўзига жўр қилиб сайрай бошлаган дақиқалардаёқ Бобошодан ҳам, унинг ишидан ҳам кўнглим совиган эди. Мен ҳам илгари худди шу тўрғай каби, кенгликлардан, далалар узра сочилаётган ёғдулардан севиниб яшар эдим-да...

Бу ниманинг аломати экан? Эҳтиёт чорангни кўравер, деганимикан? Ё ўзи табиатим шунақа инжиқми? Бунақа ҳол тез-тез бўлиб туради. Бир кавказликка ёрдам бермоқчи бўлганим ҳали-ҳали ёдимда: ўзимнинг қулигимдан, устамонлигимдан кўнглим тўқ бўлиб, эс-ҳушимни бир жойга йиғиб асал сотиладиган раста ёнидан ўтиб бораётган эдим, назаримда аллаким менга тикилиб қараётгандек бўлди, тўхтадим, қарасам — Ойша савдогар, мендан кўз узмай турибди. Кавказлик ҳам, тарозибон ҳам эсимдан чиқиб кетди. Ўзим тентиб юрибман-у, хаёлим Ойшада. Бир соатдан кейин гап сотиш, қойимқошиқ учинда узатишга тоғ асалидан то-тиб кўриш учун Ойшанинг олдига келдим.

Аллақандай шишинқираган, кўпиринқираган, тароватини, хушбўйлигини ҳеч қачон йўқотмайдиган, доим яп-янгидек туюладиган шаффоф асал худди Ойшанинг юзига ўхшаб нурланиб турар эди. Уша оқшом мен бунини Ойшага айтган эдим...

Шунга ўхшаш яна бир воқеа омборда содир бўлган эди. Ушанда омборчини алдаб-сулдаб ортиқроқ юк қабул қилиб олишга кўндирарётган эдим, иш битиб, фақат кўлни қўлга ташлашга қолган эди, бирдан қулоғим динг бўлди: чирилдоқ чириллаб қолди!

Қургурнинг товуши шунақа сеҳрли эдики, беихтиёр ўтириб қулоқ сола бошладим. Чирилдоқ чириллаган сари кўнглимнинг гидири кетиб, ўзимни енгил тортар, мириқиб ҳордиқ чиқарар эдим.

— Чирилдоқ,— дедим омборчига, бироқ у ишни тезроқ битириш пайдан бўлиб, омборни ёпишга шошилди.— Сизганмисиз, илгарилари ҳам чириллармиди?

Омборчи қўлидаги қулфни шириқлатиб, агар яна гапни чўзиб, вақтни оладиган бўлсанг, дарвозани қулфлайману кетаман, деяётгандай, қўпол жавоб қилди:

— Нима, чирилдоққа қулоқ солишдан бошқа ишим йўқми мени?

— Оббо қургур-эй,— дедим мен.— Бизнинг савдолашишимизга сабр-тоқат билан қулоқ тутиб турдигурди-да, кейин бирдан чириллаб юборди, чунонам чирилладики...

Аслида раҳми келиб турган бўлса ҳам, омборчи менга нафрат ва ирганиш билан тикилди. Мен эса хаёлимда чирилдоқнинг кўшиғи, омборчининг балозазодай нигоҳидан қочиб, тезгина нари кетдим. Бу ҳам чигиртканинг бир тури, дея ўйлардим мен, фақат фарқи шуки, чигиртка кундузинг, бу эса — тун ҳўкморни. Қўнғизсимонлар оиласидан... Бироқ ҳашоратлар борасида хато кетишим ҳам мумкин, чунки наботот олами — менинг жон-дилим, мендақа қизиқувчан одамлар эса, маълумки сал хавойироқ бўлади; нимжон қанотларини лижиллатиб осмони фалакларда учиб юради.

Ана шунақа: бир гал қўшча, бир гал чирилдоқ, яна бир гал аёл мени ром этади, шундай пайтларда мақсадимни йўқотиб, бўшашиб кетаман. Диққатимни узоқ вақт тутиб туролмайман: худди кўзларим боғлоқлик ҳолда қўлларимни чўзганча яшинотпалоқ ўйнаётгандек,

пайпасланаётгандекман, гўё уни ҳозир ушлаб оламану шодон қийқириб, бойлогични ечиб ташлайман...

Ўзим билан: худди шунинг учун ҳам балетда менинг омадими юришмади-да, ваҳоланки илгари хийла умидли актёр эдим. Ҳаммаси ўзимнинг аҳмоқона феълим, чалғимай, сўнгги нуқтагача жим, тишни тишга босиб бора олмаслигим оқибати.

Машқ қилаётган кезларим ҳар гал устозимнинг хотини кириб қоларди. Устозим театр яқинида, бир ҳовли нарида яшар эди. Хуллас, хотини иши борми, йўқми, кунда бир киради: девордаги миҳга уйининг калитини илади ёки индамасдан эрининг тушлигига деб дераза тоқчасига бир сўмлик тангани ташлаб қўяди. Кейин бизни яна ёлғиз қолдириб чиқиб кетади, лекин кун бўйи кайфиятимнинг пачавасини чиқазиб учун шу бир дақиқанинг ўзи кифоя қилади, бўлар-бўлмасга қоқила бошлайман, борган сари ҳаракатларимдаги нозиклик йўқолади. У ўзи кичкинагина ва беозор бўлгани билан, эҳтимол турмушда ёлчимангандир, лекин жуда дилбар аёл эди. Аёл кириб чиқиб кетгандан кейин миямни ҳар хил бўлмағур фикрлар қулғаб оларди: «Кун бўйи қаёқларда юраркин!», «Нонушта маҳали эр-хотин нималарни гаплашар экан!» Устозимнинг ўйнаши борлигидан хабарим бор, шунинг учун бундай хаёлларга боришим табиий эди.

Қизик, нега у бу ерга кираверади? Наҳотки шу бир сўмни эрига нонушта маҳали уйда бериб қўйиш ёки яна битта калит ясатириб олиш мумкин эмас?

Ҳаддан ташқари содда эканман-да ўшанда, бўлмасга ўзимга шу даражада бино қўярмидим, аёл менга ўзини кўз-кўз қилиш учун киярпти, деб ўйлармидим. Чиндан ҳам менга шундай туюлар эди, ахир қилни қирқ ёрган бу аёл менга нималар хуш ёқиш-ёқмаслигини сезмаслиги мумкин эмас эди-да. Эҳтимол илк танишган кезларимизда мени ёқтириб қолган бўлиши ҳам мумкин, лекин кейинроқ менга қизиқмай қўйди, ҳатто бир қайрилиб қарагиси ҳам келмай қолди. Фақат тарки одат-амри маҳол, деганларидек театрга киришини қанда қилмади.

Хуллас, мен ўзимни йўқотиб қўярдим... устозим бўлса, пешонасини тириштириб, чизғич билан оёғимга тарсиллатиб уриб қолар эди.

— Ҳаҳ, тулқивой-а!

«Тулқивой» — нима дегани — билмайман, чунки балетга оид лугатда бундай сўз йўқ. Эҳтимол, мендан тобора ихлоси қайтиб бораётган устозим қўйган лақабдир бу, ўзига хос...

Бу антиқа воқеа ҳақида ўйлаб ётиб, ухлаб қолибман. Хайрият-э, қишининг бедор ўтган узун кечалари ортада қолди, мен бугун далаларни пиёда кезиб чиқишга улгурмасимдан, навбатдаги «ўйин»дан ҳам четлашганимни ҳис қилмасимданок уйқусизлик балосидан қутулган эдим. Демак, олдинда бир мақсад турса уйқунг ҳам қочади, балки шу мақсад бизнинг ҳаётимизни ташвишли, талвасали қилар. Энг ширин уйқу болалар билан мусичаларда бўлади, чунки улар ҳеч нарсадан маъно изламайдилар, қанотли бўлганликлари учун уларни ҳаётнинг ўзи аллалайди, негаки ҳаёт мусича беозорларни хуш қўради.

Оббо, ғамхўрлар-эй, хонамнинг эшигини беркитиб қўйишибди-ку. Балки ҳозир ҳаммаси рўпарадаги хонага тўпланиб олиб, қари ва доно қузғун Бобошонинг койишларини эшитаётган бўлса керак.

Роса ухлабманми, дейман, ташқарига аллақачон қоронғилик чўкибди. Йўлакка чиқдим. Дарҳақиқат, бошлиғимиз Бобошо — ўзининг лоқайд, хийла илтифотсиз гап оҳанги билан йўл-йўриқлар кўрсатар, қолганлари эса ўзларини оқлаб, қўрқа-писа жавоб қайтарар эди. Бобошо ҳар бир одамга алоҳида-алоҳида мурожаат қилар, ҳар одамнинг ўз оғзидан аниқ бир жавоб эшитмагунча кўнгли ҳеч жойига тушмас эди. У ўзининг қудратини ана шунда деб биларди.

Қойил, деб ўйлардим мен, гуруҳга одам танлашда оқилона йўл тутилибди, қўрс, ваҳимачи Сабоҳдан бошқа ҳамма чертиб-чертиб олингандай эди. Қорахон бардошли, матонатли киши сифатида ном қозongan, ҳар

қандай қийинчиликка чидайдди; доим жоннинг роҳатини ўйлайдиган, ебтўймас Довудни эса, асти қўяверинг, унинг турган-битгани қувлик — ўта эҳтиёткор одам; Норбой — гунг, на эшитади, на гапирди. Бобошонинг ақлига қойил! Феъл-хуйи бир-бирига тескари одамлардан қандай ажойиб гулдаста тузибди-я! Мен эса уларни бало-қазолардан асрагувчи руҳий таскин тимсолиман. Ваҳоланки, мабодо қўлга тушгудек бўлсак, бу вазифа мени қонун олдида заррача ҳам оқламайди — ахир бизнинг қилаётган ишимиз жиноятдан ўзга нарса эмас.

Менинг жаҳлимни чиқараётган ягона одам — Сабоҳ! У ҳали ҳам мени айғоқчи деб ўйлаб юрган бўлса эҳтимол, шундан доим безовта.

Мен қўл урган ишнинг пачаваси чиққан пайтлар ҳам бўлган. Икки марта. Ушанда Сабоҳ ҳамма бозорчиларни, гарчи улар ўзимни касалликка солиб «ўйин»дан чиққанимни жуда яхши билишса ҳам, менга қарши гиж-гижлаб, хуфя гап тарқатиб юрган. Натижада биз Сабоҳ билан ёжиллашиб қолганмиз. Бобошо орага тушиб бизни яраштириб қўйди-ю, лекин бу қандолат-фуруш сира тинчимади ва доим: «Мана, кўрасизлар, агар уни қинғир ишда қўлга туширсам, нақ ўлдирман!» дея дағдаға қилиб юрди. Бу гапни у таомхонада, мастлик пайти айтган ва, одамларнинг гапига қараганда, Бобошо менинг тарафимни олиб, уни оч ҳолича таомхонадан ҳайдаб чиқарган эмиш...

Гап пойлаётганимни билиб қолишмасин деб, истаристамас ичкари кирдим. Мириқиб дам олганим учун хийла тетик эдим. Менда ҳамма нарсага қайтадан иштиёқ уйғонган, кайфиятим ҳам аъло эди.

— Фақат интизомгина муваффақиятимизнинг гаровидир! — дея хитоб қилдим мен.

Бу сўзларимдан жилмайиб, мен билан қўл бериб кўришаркан, ҳамма ўрнидан турди.

Мен киришим билан Бобошо дарҳол ҳалим-ҳазим бўлиб қолди. Бобошонинг назарида, мен уни доим қаттиққўл, иродали деб эмас, балки юмшоқ феъл, ёқимтой деб билганман.

— Оббо, эркатой-ей, қалла пишдимми? Жуда маза қилиб ухлайсиз-да, Охунбой, ҳавасим келади, — деди Бобошо, сўнг бошқаларга қараб қўл силтади: — Сизларга рухсат!

Аслида-ку, мен ким, манави Норбой гунг ким — ўртамизда деярли фарқ йўқ, лекин бари бир Бобошо иккаламиз бир-биримизни қаттиқ ҳурмат қилганимиздан муносабатларимиз ҳам айрича — дўстона эди. Садогарлар гўл эмас, буни сезишди ва, аламлари индида, бизни холи қолдириб, индамай чиқиб кетишди.

— Хўш, энди нима қилдик? — дея сўрадим иложи борица ўзимни хотиржам тутиб. — Бугун тунда чиқамизми?

— Яхшиси, эртага, — деб жавоб қилди Бобошо. Гап гўё хатарли бир иш ҳақида эмас, балки бозорчи аёллар билан қилинадиган шунчаки ҳазил-хузуллар ҳақида кетаётгандек, у ҳам жилмайиб қўйди. — Бир кун олдин бўлди нимаю бир кун кейин бўлди нима — тўғри эмасми?

— Албатта, бунақа қалтис ишда... Ҳар ҳолда, муддатнинг ноаниқлиги, ўзгариб-нетиб туришлари интизомга таъсир қилмаслиги керак-да. Тагин ўзингиз яхшироқ биласиз, — дедим мен насихатнамо оҳангда. Сўнг: — Қизик, Норбой нима қилиб юрибди... — дея секингина қўшиб қўйдим.

— Норбой кейин қолади, асли бу ерлар унинг ватани. Энди бас қилмоқчи... Аравакашлардан дўстлари кўп-да.

— Бахайр. Шерикларни ҳам жуда усталик билан танлабдиз...

— Балки... — Бобошо елкасини қисди. — Лекин, биласиз-ку, буларнингиз ҳаммаси ишқўмас... ипнинг бирорта ҳам учини бўшаштирмай, қаттиқ тутиб туришга тўғри келади.

Гап оҳангидан унинг ўзидан кўнгли тўқ эканини сезиш қийин эмасди. Ўзига қаттиқ ишонаётгани учун ҳам

ҳозир мен билан бунчалик очиқ дардлашаётган эди. Бобошо, ҳар ҳолда, маънавий олами айрича мустақил бир одам, яъни фақат мен билан гаплашгандагина ўзининг табиий ожизлигини ҳис қилиб қоларди, шунинг учун, дардини тўкиб соларкан, мендан доим мақтов, муруват кутиб туради. Утмишда баъзи бир хонлар ўтган, улар ёнларида доим бирорта шоирни олиб юришни хуш кўрганлар, бироқ шоир салгина ножўя қадам босса — тамом, шафқатсиз жазолайверганлар — Бобошо бир жиҳатдан ўшанақа хонларга ўхшарди. Бинобарин, кўнглимда мудом бир пинҳона ҳадик бор эди — фалокат босиб, Сабоҳдан бошқа яна битта душман орттириб олмасмиканман, деган ҳадик.

— Сизлар ўтириб олиб тортишасизлар, нималарнидир муҳокама қиласизлар, мен бўлсам эртаю кеч уй-қу билан бандман, — дедим эҳтиёткорлик билан. — Нима иш қилишим кераклигини ҳалигача тузук билмайман. Устига-устак анавиларнинг олдида мени «эркатой», деб атадингиз, уларнинг ғашига тегмасам кош-

кийди... Ахир, курортга келгандек юришим ҳаммага ҳам ёқармас...

Бобошо афтини бужмайтириб, кескин қўл силтади:

— Бекорга бошингизни қотирманг, дўстим!

— Уйламай бўларканми? Бундан ташқари... кўзту-морлигим ҳам курсин, ахирги бошларингга бало бўлмасамми, — дедиму вазиятни юмшатиш учун кулиб юбордим.

Ниҳоят, гурунгимиз зерикарли тус олганидан Бобошо чарчади чоғи, ҳафсаласизлик билан жавоб қилди:

— Кўрқманг, Охунбой, бир гап бўлса — ўзим бор. — Сўнг деразадан ташқарига тикиларкан, эснади: — Бу ернинг ҳавоси зўр-да... Сиз мириқиб ухлаб олдингиз, энди менинг галим, майлими?

— Майли, бир ўзингизга келиб олинг. Мен пойлаб тураман, «ипнинг учларини маҳкам тути-иб»...

— Фақат ўйинга берилиб кетманг, — деб огоҳлантирди Бобошо ва каравотга чўзилиб, шу заҳоти уйкуга кетди.

Охири келгуси сонда

Тўлқин

Тошкентим

Ўғлим, қани бирга юр,
шаҳарни бир кезайлик,
Ўзбекистон юртида
она шаҳрим, бош шаҳрим.
Бепоеъ бу ҳаётда
икки минг ёш — бир томчи,
Ўн саккиз минг оламда
пахлавон ва ёш шаҳрим.
Уста Ширин кўчаси,
ёп-ёруғдир кечаси,
Шу кўчада яшайди
элимнинг бир бўлаги.
Улкан шаҳрим бағрида
ишчилар шаҳарчаси,
Бунда ҳар бир нисонинг
мусаффордир тилаги.
Шу кўчадан келмоқда
хаёл суриб Шайх домла,
Ойбекка шаҳрим ҳақда
ўқиб бермоқчи дoston.
Бу шундайин шаҳарким,
Ғафур Ғулом дилига
Қўшиқ бўлиб қўйилган,
оҳанг бўлган ҳар қачон!
Кеч куз. Қуёш уйқуда,
ариқлар бўйидаги
Сарғайган майсаларни
қоплаб олибди қиров.
Миртемир домла мамнун
елкага ташлаб тўнни,
Санд Аҳмад уйига
бориб келмоқчи бирров.
Усмон Юсуп кўчаси
марказ сари етаклар,
Ленин номили майдон бу,
ана, доҳийнинг ўзи —
Ҳаммамизга узатиб
саҳий, меҳрибон қўлин.

Яна минг-минг авлодин
Кузатиб турар кўзи.
Чиройини кўз-кўзлар —
санъат кошонаси бу,
Она халқим меҳридан
топмиш мангулик сэйқал,
Бу — Тошкент юрагида
халқлар ҳамкорлигига,
Аҳиллик ва дўстликка
қўйилган улкан ҳайкал!
Шаҳримнинг заминида
қандай сирлар яширин!
Оловми гупирлаган,
ёники қайноқ дили!
Буларни билмоқ бўлсанг,
Сенга сўйлаб беради —
Аллома олимимиз —
Ҳабиб Абдулло ўғли!
Қадим тупроқ йўллардан
энди бунда асар йўқ,
Осмонўпар бинолар
булутларни ўпади.
Кимки зъозлар уни,
кўнгли баланд, кўнгли тўқ,
Бахт изласа, бахтини
шу даргоҳдан топади.
Навий кўчасида
одам аримас сира,
Ёш-ёш йигит ва қизлар
тиним билмайди тағин.
— Олға юринг, мардона,
сафлар бўлсин мустаҳкам! —
Дея буйруқ беради
генерал Собир Раҳим.
Мен ҳам шу тупроқ ўғли,
қалам олдим қўлимга,
Шаҳрим — кўнгли бутлигим
бағри очиқ ва тантим.
Бугун сени бошимга
кўтаришга ҳақлиман
Менинг она Тошкентим
Менинг ота Тошкентим!..

Инсон умри дарахтдай бир гап,
Куртак бўлиб келар дунёга.
Баҳор чоғи барқ уриб гуллаб,
Тўлар нафосату зиёга.

Фасли ёзда мевалар тугиб,
Шарбат боғлаб, шира теради.
Кўзда эса эл-юртни йиғиб
Ҳосил тўйи қилиб беради.

Бормикан

Қушиқ

Баланд-баланд тоғларнинг олмос қори бормикан!
Олмос қорни эритган навбаҳори бормикан!
Кўнгил қўйдим соддадил, қайрилма қош санамга,
Мендан ортиқ кўргувчи ўзга ёри бормикан!

Кўрганимда — шод дилим, кўрмасам — хуфтон
дилим.

Сўз тополмай мадҳига, қийналар бийрон тилим,
Лол бўлдим, бу қандайин илдоси мушкул илм,
Ҳолимни бир сўрмоққа ихтиёри бормикан!

Кўзлар тўқнаш келганда қуйи солар бошини,
Жавоб бермас сўз қотсам чимирганча қошини,
Қачон кўнглим ёритгай, ёқиб васл қуёшини,
Ёхуд бизга то абад ишқ озори бормикан!

Эй, Шукур, шукрона қил, кўзига илмаса ҳам,
Тортган бу оҳларингга ҳеч парво қилмаса ҳам,
У борки — олам гўзал, ёнингга келмаса ҳам,
Ё келмоққа пинҳона дил қарори бормикан!

* * *

Олмалар шохларнинг туби, учида
Ял-ял ёнар эди шуълага ботиб.
Емони бор эди, бироқ ичида,
Бужмайиб турарди тош каби қотиб.

Ажаб, бу дунёда бўлмас нималар!
Тутди кўз бўрони бир кун самони.
Тўкилди ер билан битта олмалар!
Бироқ қолган эди шохда... ёмони.

Гўзалга

Назокат бобида ўзингиз якто
Нафосат чўққисин забт этган эй қиз.
Ҳар бир каломингиз дардимга
шифо.
Уликни тирилтар сизнинг
меҳрингиз.

ШУКУР ДАДАШ

Сипоҳлар мисоли тизилган мужгон,
Шаҳло кўзингизда жон олар бир ўт.
Ақиқини хижолат қилур бегумон
Лаъли лабларингиз мисоли ёқут.

Иболи, ҳаёли рафторингиздан
Бир олам завқ олар ҳар битта
одам.

Руҳ бергувчи ширин гуфторингиздан
Ҳар ошиқ топади дардига малҳам.

Лутф маликаси атаб жаҳонда
Ошиқлар исмингиз такрорлаб
юрсин.

Қалбингиз қуёши ҳар кун, ҳар онда
Одамлар юрагин ёритиб турсин.

Тўртликлар

Гўзалликни баъзилар шундоқ юздан билади,
Қаҳрни ё меҳрни кўриб кўздан билади.
Одамзотнинг феълини билавермас ҳамма ҳам,
Билган уни бир оғиз оддий сўздан билади.

* * *

Ҳар соф виждон юракка
Қуёшдек ибрат доҳий.
Доҳий — қуёш демакки
Қуёш каби у боқий.

* * *

Нодон ва жоҳилга бас келиб бўлмас,
Ҳеч гапмас донони енгмоғи аҳмоқ.
Фозиллар нақли бор: нафис гавҳарни
Синдира олади бир тош, бир чақмоқ.

ПИРИМҚУЛ
ҚОДИРОВ

Сўнмас юлдуз

*Бу йил «ЮНЕСКО» қарорига биноан
буюк давлат арбоби, саркарда
ва забардаст шоир
Заҳириддин Муҳаммад Бобир
туғилган куннинг 500 йиллиги
бутун тараққийпарвар
инсоният томонидан кенг нишонланади.
Эътиборингизга ҳавола
этилаётган қуйидаги мақолада
таниқли ўзбек ёзувчиси,
Ҳамза номидаги Республика
давлат мукофоти лауреати
Пиримқул Қодиров Бобир шахсиятидаги
камроқ ёритилган баъзи
хислатлар тўғрисида фикр юритади.*

у йил беш юз ёшга тўлган Муҳаммад Заҳириддин Бобир ўзининг улуғ маданий мероси билан бутун жаҳонга танилган ўлмас сиймолардандир. Унинг ёрқин ижоди, давлат арбоби ва саркарда сифатидаги фаолияти Урта Осиё, Афғонистон ва Ҳиндистон тарихидан мустақим ўрин олгандир. Бобирнинг номи тўрт ярим асрдан бери адабий ва илмий давраларда тилдан тушмай келмоқда. Унинг шоҳ асари бўлган «Бобирнома» бундан тўрт юз йил олдин туркий тилдан форсчага бир эмас уч марта таржима қилинган эди. Утган асрларда бу китоб рус, инглиз, француз, немис тилларига таржима бўлиб, жаҳоннинг кўпчилиги китъаларига тарқалди.

Бобирнинг маданий меросини илмий асосда ўрганиш, унинг барча асарларини йиғиб, кўп жыллик мажмуалар шаклида оммавий тиражларда нашр этиш биринчи марта бизнинг давримизда улуғ адиб туғилиб ўсган Ўзбекистонда амалга оширилди. Тошкентда Шокирлар Бўстонинда Бобирга қўйилган ҳайкел ҳам халқимизнинг унга бўлган улкан меҳрдан бир нишонадир.

Бобир ва унинг маданий меросига бўлган эътибор Ҳиндистон билан Афғонистонда ўзига хос тарзда намойиш бўлади. Утган асрда Ф. Энгельс Кобулнинг энг машҳур тарихий обидаларидан бири сифатида Бобир мақбарасини тилга олиб кетган эди. Баланд тепалик устига қурилган бу мақбаранинг ўрнини Бобир ҳаётлигида боғ қилган эди. Бу боғда унинг қўли билан экилган чинорлар ҳали ҳам кўкариб турибди. Ҳозир «Боғи Бобир» деб аталадиган бу жойни афғон дўстларимиз эъзоз билан обод қилиб сақламоқдалар. Бобир Аграда вафот этган бўлса ҳам, авлодларига васият қилиб, «Ҳокимини Кобулдаги ўша боққа элиб қўйинглар» деган эди. Унинг бу абадий маконига шимолдан, Сирдарё ва Амударё бўйларидан эсган шамоллар ватанининг эзгу ҳидини олиб боради. Кобул дарёсидан, Ганга ва Жамна бўйларидан келган шабадалар эса, Бобир жанубда обод қилган ва унинг иккинчи ватанига айланган жойларнинг яхши исмини олиб келади.

Ҳиндистонда Бобир хотирасига атаб қурилган энг улкан тарихий обиди — Акбарнинг Фатҳпур — Сикридаги пойтахтидир. Кўп фазилатлари бобосига ўхшаб кетадиган Жалолиддин Акбар Бобирга катта ихлос қўйган эди, унинг Сикри тоғи этагида кўрсатган ҳарбий жасоратига доим қойил бўлиб юрар, табиати ҳам ажойиб бўлган бу жойга янги пойтахт қурдириб, унга Фатҳпур, яъни Ғалаба шаҳри деб от қўйган эди.

Урни келганда шунини айтиш керакки, Карл Маркснинг Ҳиндистон тарихига оид хронологик ёзувларида «Бобирнинг Сикридаги ғалабаси унинг сиёсий ҳокимиятини таъмин этди» деган жумла бор. Демак, бу ҳодисага К. Маркснинг ҳам назари тушган. Юқорида Ф. Энгельс ҳам Бобир номини тилга олиб кетганини айтган эдик. Бу фактларга олимларимиз яхшироқ эътибор беришлари керак. Чунки К. Маркс ва Ф. Энгельслар билган ва бир жумлада бўлса ҳам тилга олган ўзбекистонлик тарихий сиймолар унча кўп эмас.

Ҳинд халқининг улуғ фарзанди Жавоҳарлаъл Неру Бобирни уйғониш даврининг дилбар вакили деб атагани кўпчиликка маълум. Машҳур ҳинд ёзувчиси Мулк Раж Ананд эса: «Бобирнома» дунёнинг энг яхши китобларидан бири, бу асар Ҳиндистоннинг ҳам маънавий мулки, шунинг учун унга энг яхши ҳинд рассомлари ажойиб суратлар чизганлар», деб ёзади. Чиндан ҳам, адабий-тарихий китобларнинг камдан-камга «Бобирнома» воқеаларига чизилганчалик кўп ва ажойиб суратлар чизилгандир. Мутахассслар Ҳиндистонда XVI—XVII асрларда Бобир ва унинг асарларига бағишланган тўрт юздан ортиқ сурат чизилганини аниқлаганлар.

Келтирилган далилларнинг ҳаммаси Бобирнинг мангу барҳаёт сиймолардан эканини, унинг маданий мероси

ва улуг истеъдодни сўнмас бир юлдуздай асрлар оша порлаб турганини кўрсатади.

Бобирни бугунги серзёе, зукко, меҳнатсезар ва қадр-шунос авлодлар дилига яқин қилиб турган яна бир қатор муҳим нуқталар борки, бугун уларга батафсилроқ тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

* * *

«Одамлар ўз тарихларини ўзлари яратадилар, лекин улар тарихни истаганларидай танлаб бунёд қила билмайдилар, чунки мавжуд тарихий шароит, вазият улардан олдин дунёга келган ва бевосита тайёр ҳолда уларга ўтмишдан ўтган бўлади». Карл Маркснинг бу машҳур таълимоти нуқтан назаридан Бобир ҳаётига ёндашадиган бўлсак, унинг чинакам тарих яратувчи сергайрат, соҳиб-истеъдод, фаол шахс бўлганини, аммо олдиндан шаклланиб қолган ижтимоий муҳит, феодал тузум, алғов-далғов замона, иккирозли тарихий шароит унинг ҳаёт кemasини шафқатсиз пўртана каби у ёқдан-бу ёққа улоқтирганини кўрамиз. Бу ижтимоий пўртаналар ўша даврининг не-не одамларини фарқ қилиб юбормади! Лекин Бобирдаги фавқулодда зўр истеъдод, ирода, довюраклик, илму маърифат ва бошқа маънавий фазилатлар унинг ўша замона қунонларини енгиб ўтишига, иккироз ўпқонларидан омон қолишига имкон берди. Чунки мана шундай фаол ва фазилатли одамларгина юқорида Карл Маркс айтган каби ўз тарихини ўзлари бунёд этиш шарафига муяссар бўладилар.

Тўғри, доим замонасозлик билан кун кўрган, сувга ўхшаб фақат нишабига қараб оққан, тайёр расм-русумлар қолипидан чиқмаган одамлар ҳам тарихда кўп бўлган. Булар баланд мавқеъни эгаллаганда унинг фақат роҳатини кўриб, маълум вақтгача айш-ишрат билан куч кечирган. Лекин буларнинг ҳаётлари сув юзига ёзилган ҳарфлардай тарихда из қолдирмай йўқ бўлиб кетган. Бобир эса ёшлик пайтларидан бошлаб ўз муҳитининг тор қолипни ёрмб чиқади, шафқатсиз беқлар қунонига қарши боради, қалби бюргандек ишларни дадил амалга оширади, ўн беш яшарлигида Ушнинг Буратоғи устига ажиб бир обида қурдиради, Самарқандда очларга нон улашади, Биноийдек шoirларга сакрийларча кўмак беради. Бундай хайрли ишларни қилиш учун балоҳўр ва ҳаромхўрлар муҳитининг урф-одатларига қарши чиқишига тўғри келади. Аҳмад Танбал ва Шайбонийхонлар Бобирдан шафқатсизларча ўч олишади. Бобир ўз даври, ўз муҳитидан баланд тургани учун ва тарих яратувчи ижодкор шахс бўлгани учун унинг баланд мавқеъи — шохлиқ роҳатдан кўра кўпроқ азоб келтиради, бошига беҳисоб кўлфатлар солади.

Юз жавру ситам кўрган,
Минг меҳнату гам кўрган,
Осойише кам кўрган
Мендек яна бир борму?!

Бобир қалбининг бу тугёни бизда самимий ҳамдардлик ҳиссини уйғотади, чунки у шунча даҳшатларни, шунча кўлфату фалокатларни бошдан кечирганига қарамай ўзидаги энг яхши фазилатларни йўқотмади, унга табиат берган улуг истеъдодни беҳуда хайф қилмади, балки ажиб бир меҳнатсеварлик, фидокорлик билан ўлмас асарлар ёзди, марказлашган улкан давлат барпо этди. Ҳиндистон ва Афғонистонда феодал тарқоқлигига қарши курашиб тузилган Бобир ва бобирийлар давлати ўз даври учун катта ижобий ҳодиса бўлганини мутахассисларимиз тўғри таъкидлайдилар.

Албатта, бу давлатни тузиш жараёнида қонли урушлар бўлган, фотихлик, боқинчилик ҳодисалари юз берган. Лекин ҳозир Бобирнинг 500 йиллик тўйида биз учун энг муҳими — унинг келажак авлодларга, яъни бизга мерос қолдирган маънавий бойликлари, ўта ибратли инсоний, ижодий ва илмий тажрибасидир.

Бобирни дилбар шахс ва жозибали инсон қилиб танитган фазилатлари орасида меҳнатсеварлик, изланувчанлик, ботирлик, танглик ва бағрикенглик алоҳида ўрин эгаллайди. Бениҳоя нотинч ҳаёт кечирган, умрининг кўп қис-

мини сафарларда, жангларда, тожу тахт тўполонларида ўтказган одам шундай ажойиб шеърини ва насрий асарлар ёзишга қачон улгурган экан, деб ҳайрон бўласиз. «Бобирнома»ни синчиклаб ўқисангиз, бу саволга ҳам унинг ўзидан жавоб топасиз.

Иситмаси чиқиб, хасталаниб юрган кунлари ҳам уйку ҳисобига ижод қилиб, гоҳо бир кечада эллик икки байтагача шеър ёзади. Баъзи шеърларининг радифини, қофиясини, матлаъини сафарда отлиқ кетаётган пайтларида топади. У бирор кун, бирор соатини бекор, бемаҳсул ўтказмаслиққа интилади. Лекин беқлар муҳити, шохлик аъаналари уни ичкилик базмларида, ҳар хил маросимларда, уруш-юртишларда кўп вақт ўтказишга мажбур қилади. Шундай пайтларда Бобир ўз умрининг зое кетган дамларига ачиниб қуйидаги сатрларни ёзади:

Юз ҳайфи, зое ўтадур умри азиз,
Афсуски, ботил борадир умри шариф.

Бобир ўз умрининг шариф, яъни буюк аҳамиятнинг яхши фаҳмлагани, шунинг учун гоҳо ўткинчи йўлларга кириб ботил борган, яъни адашган дамларига ҳайфи келиб, астойдил афсусланганлиги бу шеърда жуда яққол кўзга ташланади.

Умрининг заволи бўлган ичкиликбозликдан Бобир ахирри бутунлай воз кечади, хумлардаги майларни ерга тўкдиради. Май тўкдирилган жойга мармардан зилот сувли ҳовуз ясатади, Войин деб аталадиган бу ҳовуз бўйига хайри-эҳсон уйи қурдиради. Ичкилик базмларида ишлатиладиган олтин-кумуш қадаҳлар, кўзачалар ва бошқа қимматбаҳо идишларни синдиришиб, бева-бечораларга улашишади.

Шундан кейин Бобир май ичишни бутунлай тарк этади. Дўсти Ҳўжа Калонга ёзган бир хатида май хуморидан гоҳо йиглаш даражасига етганини айтади, лекин бир сўзлик ва ўта иродалик одам бўлганлиги учун умрининг охиригача ичкиликни қайтиб оғзига олмайди.

Бобирнинг атрофида унга астойдил ихлос қўйган яхши одамлар ҳам бўлган, лекин унинг улуг истеъдодига бахиллиги келиб, беҳисоб ёмонликлар қилган беқлари, ҳаётто яқин қариндошлари кўпчилигини ташкил қилган. Шулардан Боқи Чағонийеий деган бек Бобирнинг ўта кечиримли, бағри кенг одам бўлганидан фойдаланиб, «тўққиз гуноҳ мендин содир бўлмагунча сўрамагайлар» деган шартни қўяди. Амударё бўйида Бобир қийналиб юрган пайтда Боқибек тўрт юз навқари билан келиб, унга қўшилади. «Элга-эл қўшилса давлат» деганидек, Бобир Боқибекнинг бу ишини яхшилик аломати деб билади-ю, унга энг юксак эшик-оғалик лавозимини беради ва тўққиз мартагача гуноҳини кечиражагини айтади. Боқибек бойиб кетади, қўйи қирқ мингга етади, охирри Бобирга қарши фитнес уюштиради, уни тахтдан тушириб, ўрнига укаси Жаҳонгир мирзони кўтармоқчи бўлади. Ёшлигида Аҳсида Аҳмад Танбалнинг қутқусига учиб панд еган Жаҳонгир мирзо бу гал акасига содиқ қолади. Боқибек фош бўлади. Шунда у сурбетлик билан орага одам қўйиб, Бобирга ҳалиги шартни, яъни «тўққиз мартагача гуноҳингни кечиргаймен» деган ваъдани эслатади. Бобир унга тўққиз марта эмас, ўн бир марта кечирилган оғир гуноҳларини санаб, бўйнига қўйиб беради. «Бу гал ҳам Боқибекнинг қонидан кечдим,— дейди Бобир,— Молу мулкидан кўтарганича олсини, меннинг қаламравимдан чиқиб кетсин».

Боқибек молу мулки, хотинлари, хизматкорлари билан Ҳайбар довоиндан ошиб, Ҳиндистон томонга кўчиб кетаётганда, ўзига ўхшаган бўйни йўғон Ерҳусайн номли бек йўлтўсар навқарлари билан унга ҳужум қилади, бошини кесиб, мол-мулкни талаб кетади.

Бобирга мана шунча ёмонлик қилган аъёнлардан яна бири — унинг холасига уйланган қариндоши, бир вақтлар Уратепа ҳокими бўлган темурийзода Муҳаммад Ҳусайн мирзо эди. Бобир Ҳиротга Ҳусайн Бойқаро тақлифи билан кетганда Кобул қалъасини Муҳаммад Ҳусайнга ишоланиб топширади. Бу хиёнатчи мирзо Бобирнинг ўрнига ўзини Кобул ҳукмдори деб эълон қилади. Бобир қиш кунни не азоблар билан Ҳиротдан қайтганда, уни қўрғонга киргизмайди, дарвозаларни беркитиб олади. Бобир куч билан, жанг билан қалъани эгаллаганда қўрқоқ Му-

ҳаммад Ҳусайн қочиб, тўшақхонага бориб бекиниб, ўзини бўғжамага қўшиб боғлатади. Лекин бари бир уни топиб олиб, Бобир ҳузурга келтирадilar. «Муҳаммад Ҳусайн мирзо турлик-турлик азоб-уқубат билан ўлмакка сазовор эди,— деб ёзади Бобир.— Чун орада менинг туққон хонам Хубнигорхонимнинг ўғлонлари ва қизлари бор эди, буни ёд қилиб, Муҳаммад Ҳусайн мирзони озод қилдим. Хуросон сарни рухсат берилди. Бу бемуруват ва ҳақношунос киши менинг мундоқ яхшиликимниким, жонини бағишладим, буткул унутиб, Шайбонийхон қошида менин шикоятлар ва ғийбатлар қилибдур. Оз вақт ўтмадиким, Шайбонийхон ўқ ўлдуруб, жазосига еткурди:

Ту бадкунандан худро ба рўзгор сипор.
Ки рўзгор туро чокарест кийна гузор.

Бобир бу ҳикматли байтни ўз умр китобида қайта-қайта келтиради. Уни форс-тожик тилидан эркинроқ таржима қилсак, қуйидаги маъно чиқади: «Сенга ёмонлик қилганин ҳаётнинг ўзига қўйиб бер, ҳаёт сен учун шундай қасд оладики, кўриб қойил бўласан». Бу гапларда мистика йўқ, балки бадфеъл одамларнинг яшаш тарзини ва ҳаётнинг теран қонуниятларини билишдан келиб чиқадиган донолик бор. Гап шундаки, Боқибек ёки Муҳаммад Ҳусайн қабилидаги чаён табият одамлар яхшиликка ёмонлик қилиб, дуч келганга заҳарли найзаларини санчиб ўрганиб қолганлар. Уларнинг феъл-атвори, характер мантиқи шундайки, ўша ёмонликларини бошқаларга ҳам қилмай туролмайдилар. Бу «бошқалар» орасида Шайбонийхонлар, Ёр-Ҳусайнбеклар ҳам бўлган. Бобир ўзига эп кўрмаган майда ва шафқатсиз ўчни булар жон деб амалга оширганлар. Демак, ёмонликнинг бу тарзда жазоланishi ҳаётнинг ички мантиқидан ва ёмон одамларнинг яшаш тарзидан келиб чиқади. Аҳмад Танбал ҳам, Шайбонийхон ҳам ўзларидан кўра ашаддийроқ душманлари томонидан аёвсиз ўлдирилиши ҳаётнинг мана шу ички мантиқи ва қонуният билан изоҳланади.

Ўз даврининг маънавий етук кишиси бўлган Бобир учун жисман мағлуб бўлишидан ҳам ёмонроқ жазо — маънан мағлубиятга учрашдир. У ўз рақибини маънавий куч билан енгишни яхши кўрган.

Ҳиндистоннинг Сикри тоғи олдида 1528 йилда Раю Санго билан бўладиган оғир жанглар арафасида Муҳаммад Шариф номли мунажжим осмондаги юлдузларини навқару бекларга кўрсатиб: «Миррих ёғий тарафдадур, ҳар ким биз тарафдан урушса мағлуб бўлур» деган овозларини тарқатади. Қўшин орасида ваҳима бошланади. Бобир бу ваҳимани босиш учун ўзининг бутун нотқлик санъатини, шоирлик ва саркардалик кучини ишга солади. Ниҳоят, шумнафас мунажжимнинг таъсири қирқилади, қўшин Бобирга ишонч руҳи билан жангга кириб, ғалабага эришади. Шундан сўнг мунажжим Муҳаммад Шариф Бобирга тан берган бўлиб, уни ғалаба билан табриклагани келади. Бобир унга аччиқ-аччиқ гапириб, «ичимини холи қилдим,— деб ёзади «Бобирнома»да.— Агарчи шумнафас, ўзига асру мағрур совуқ киши эди, чун қадимий хизмати бор эди, бир лак инъом бериб буюрдимким, менинг қаламравимда турмағай».

Оғир жанг арафасида қўшин орасида ваҳима тарқатгани учун ўлим жазосига буюрилса арзийдиган бу одамга Бобир маънавий жиҳатдан қақшатқич зарба беради. «Уят ўлимдан ёмон» деган ҳикматли гап бор. «Энди менинг қаламравимда турмағай» деб дафъ қилинган мунажжимга аввалги хизматлари учун бир лак, яъни юз минг инъом берилганда бу такаббур одам қанчалик уятли аҳволга тушганини ва ўлгандан баттар ўсал бўлганини тасаввур эттиш мумкин.

Бобирнинг бунга ўхшаш олижаноб инсоний фазилатлари у ёзган асарлар мағзига сингиб, ажойиб бир латофат ва жозиба кашф этади. Реалистик хусусиятларга бойлиги, ҳаққонийлиги, улкан тарихий воқеалар ўша даврда мисли

кўрилмаган бир жасорат билан янгича услубда таҳлил ва тасвир этилиши жиҳатларидан «Бобирнома» фақат ўзбек адабиётидагина эмас, ўрта асрлардаги бутун шарқ адабиётларидан мустасно ўрин оладиган улугъ насрий асардир.

Бобир шеърлятида эса, рубойининг аҳамияти бениҳоя катта. Академик адибимиз Ойбек туркий тилда рубойи ёзган шоирлар орасида Бобирга жуда юксак баҳо берган ва уни ўзбек классик рубойнависларининг Умар Хайёми деб атаган эди. Чиндан ҳам, кўпчилик ёд биландиган қуйидаги рубойларни бир эсланг:

Кўнгли тилаган муродиға етса киши,
Ё барча муродларни тарк этса киши,
Бу инки иш муассар ўлмаса оламда
Бошин олиб бир сориға кетса киши.

Ёки:

Сен гулсену, мен ҳақир булбулдурмен,
Сен шуъласену, ул шуълага мен кулдурмен.
Нисбат йўқ деб ижтиноб айламаним,
Шаҳмен элга, вале сенга қулдурмен.

Бобир бу ерда ҳаётга ҳам, ўзига ҳам, севгилисига ҳам ниҳоятда ҳаққоний ва мардларча, тангиларча муносабатда бўлганлиги учун келтирилган рубойларнинг ҳар бир сатри бизни завқлантиради, мағтуи қилади. Айниқса, рубойларнинг мақтаси фавқулодда зўр мантиқий якуни билан туғаш кишини ҳайратга ва ҳаяжонга солади. Бу рубойларда бирорта ортиқча ҳарф, оҳанг йўқ, уларнинг ҳеч қаерини нари-бери қилиб, ўзгартириб бўлмайди. Улар худди қуйма олтиндан абедий турадиган қилиб яратилган сўз обидаларига ўхшайди.

Бобир ғазалларининг гўзаллиги ва таъсир кучини уларнинг куйга солиниб, ҳалигача тўйларда, радио тўлқинларида ва зангори экранларда деярлик ҳар кунни айтилиб турганидан ҳам билсак бўлади. Тўғри, Бобир ғазалларига басталанган бир қатор куйлар ҳали кўпчиликни унча қаноатлантирмайди. 500 йиллик тўй кунларида бастакорларимиз бу масалага жиддий эътибор берадилар, деган умиддамиз. Бобир ижодининг ҳали адабиётшунос олимларимиз томонидан етарлиқ очилмаган хусусиятлари ва фазилатлари жуда кўп. Бобир асарларининг тили ҳақида олимимиз Х. Назарова яхшигина ишлар қилган бўлса-да, бу соҳада ҳали очилмаган ҳазиналар оз эмас.

Бобир улкан адиб ва шоир бўлишидан ташқари, буюк олим ҳамдир. Бутун Иттифоқимизда ва жаҳонда Урта Осиё, Ҳиндистон ва Афғонистон тарихи, жўғрофияси, ўсимлиги ва ҳайвонот дунёсининг ўн бешинчи — ўн олтинчи асрларга оид дэвраларда мурожаат қиладиган қандай катта олим бўлмасин, ҳаммаси Бобир асарларидан энг аниқ ва мўтабар манбаъ сифатида фойдаланади. Айниқса, «Бобирнома»дан олинган кўчирмалар бутуниттифоқ ва жаҳон олимларининг китобларида энг ишончли манбаъ сифатида шунча кўп учрайдики, бу жиҳатдан Бобирнинг олимлик обрўсини Беруний, Иби Сино ва Улуғбеклардан кейинги энг мўтабар ўринга қўйсак ҳақлимиз. Бадий ижодда эса, Бобир улугъ Алишер Навоий ишининг давомчиси ва ундан кейин ўтган классик шоирларимиз орасида энг улкан сиймодир.

Муҳаммад Заҳриддин Бобирнинг бизга қолдирган маънавий мероси ниҳоятда бой ва кўпқиррали. Биз бу маънавий бойликларнинг меросхўрларимиз, Бобирнинг ватандошлари бўлганимиздан ифтихор қиламиз. Айни вақтда, Бобир қолдирган маънавий бойликларни биз мамлакатимизнинг барча халқлари билан, Ҳиндистонлик, афғонистонлик дўстларимиз билан ва бутун тараққийпарвар инсоният билан бирга баҳам кўраемиз.

САИДБЕК
ҲАСАН

ҲИНДИСТОНДА БОБИР ДАВРИ ЎЗБЕК АДАБИЙ МУҲИТИ

н олтинчи аср ўзбек адабиётининг энг буюк вакили Заҳриддин Муҳаммад Бобир шарқ шеърлятида Низомий, Деҳлавий, Лутфий, Навоий аъналарини давом эттирган санъаткор. Мураккаб ҳаёт йўли каби, унинг дунёқараши ҳам зиддиятли. Бой шеърй адабий-илмий мероси унинг кенг қомусий билимидан далолатдир.

Бобир ўзбек классик шеърлятидаги лирик жанрларни катта маҳорат ва жасорат билан ривожлантирган шоир. Ҳажман унча катта бўлмаган унинг лирик мероси мавзу доираси, шаклий такомили, бадий мукамаллиги билан ажралиб туради.

Шоир 47 йиллик умри мобайнида каттагина шеърй мажмуа тузди, «Мубайян», «Рисолаи волидия» шеърй рисоаларни, жаҳонга шуҳрати кетган қомусий асари «Бобирнома»ни ёзди, «Хатти Бобирй» деб аталмиш янги алифбе тузди; аруз, қофия, мусиқа ва ҳарб ишига онд китоблар битди. Афсуски, улардан қофия, мусиқа ва ҳарб ишига онд қўлёмалари тақдири ҳамон бизга номаълум.

1975 ва 1977 йилларда устоз Ҳамид Сулаймон бошчилигида Ҳиндистонга қилинган экспедициялар ўзбек адабиёти тарихининг ҳалигача номаълум тархларини очди. Ҳофиз Хоразмий, Саид Қосимий, Фориғий, Дийда, Азфарий каби қатор, биз билмаган туркийгўй шоирлар қўлёмалари Ҳиндистон фондларида мавжуд эканлиги аён бўлди.

Экспедиция давомида, Бобир ҳаёти ва ижодига онд қўлёмалар изланиб, диққат билан ўрганилди. Ҳиндистон қўлёмалари фондларида бошқа туркийгўй шоирлар қатори, Заҳриддин Муҳаммад Бобир асарлари қўлёмаларининг янги нусхалари ҳам сақланмоқда экан. Бу янги нусхалар

Бобир ижодини янада чуқурроқ ўрганишда катта имкониятлар яратди. Ваҳоланки, бизга Бобир шеърлар тўпламининг Париж, Рампур ва Туркия кутубхоналарида сақланаётган қўлёмалари нусхаларига маълум бўлиб, ўз навбатида улар ҳам шоир меросини нашр этишда бир-бирларини тўлдирадиган нодир қўлёмалар эди. Айтиш керакки, мазкур қўлёмалари нусхалардаги Бобир шеърлари то ҳануз тўлиқ чоп этилмаган. Албатта, Бобирнинг мукамал шеърй меросини тиклашда «Бобирнома», «Аруз рисоласи» каби асарлар аҳамияти ҳам каттадир.

Ҳайдарободдаги «Саларжанг» музейи фондида Бобир мажмуасининг XVII—XVIII асрларга мансуб икки янги қўлёмалари нусхаси сақланаётганлиги маълум бўлди. Бу қўлёмалари нусхалари бир томондан Бобир шеърй меросини бойитишга ёрдам берса, бошқа томондан маълум нусха ва нашрлардаги айрим текстологик фарқларга аниқлик киритишда қўл келади.

Ҳайдаробод девони 1188 ҳижрий [1774/75 мелодий] йили Жанобали Котибий томонидан кўчирилган. Мазкур нусхадан ҳажман кичикроқ бўлган иккинчи қўлёмаларининг котиби ва кўчирилган йили ҳақидаги маълумотлар келтирилмаган.

1960 йили Туркияда нашр этилган Ислом тадқиқотлари институти каталогдан Бобир асарлари қўлёмаларининг энг қадимги ва энг нодир нусхаси Эрonda сақланаётганлиги ҳам маълум бўлдики, шоир ижодини ўрганишда бу яна бир қувончли воқеадир. Каталог муаллифининг сўзига кўра, бу қўлёмалари 931 [1524—25] ҳижрий йили кўчирилган. Қўлёмалари таркибига «Бобирнома», «Аруз рисоласи» асарлари ҳамда шоирнинг ўзбек тилида яратган шеърлари киритилган. Уз навбатида, қўлёмалари ҳусниҳат ва китобат санъатининг энг юксак намунаси эканлиги ҳам каталогда қайд этилган.

Ҳиндистонга уюштирилган экспедиция натижалари шуни кўрсатдики, ўзбек классик шеърлятининг Ҳиндистондаги аъналарини, у ерда яшаган шоирлар ижодини ўрганиш алоҳида тадқиқот доирасини ташкил этади. Шунинг учун ҳам сўнгги йилларда ўзбек адабиётшунослари, бошқа соҳалардаги каби, Урта Осиё ва Ҳинд халқлари муштараклигида яратган бой маданий меросни ўрганиш, нашр эттириш ишига катта эътибор бермоқдалар. Айниқса, XV—XVI асрларда Урта Осиё, Афғонистон ва Ҳиндистон сиёсий, ижтимоий-маданий ҳаётида катта роль ўйнаган Заҳриддин Муҳаммад Бобир ижодиёти таъсирида қалам тебратган шоирлар ҳаёти ва ижодини ўрганиш бугунги куннинг энг муҳим масалаларидандир. Бу шоирларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири шундаки, улар ҳинд, форс-тожик ва ўзбек адабиёти аъналарини ижодда мажсамлаштириш билан бир пайтда, ўзбек, ҳинд, урду, форс-тожик тилларида ҳам эркин ижод қилганлар.

Экспедиция давомида, Бобирнинг ўгли Комрон Мирзо қўлёмалари девони мавжудлиги аниқланди. 964 [1556] ҳижрий йили Маҳмуд бин Исҳоқ аш-Шаҳобий ал-Ҳиравий томонидан кўчирилган бу нусха Рампурдаги «Худобахш» кутубхонасининг энг мўътабар қўлёмаларидан. У Комрон Мирзонинг асосан, ўзбек ва форс-тожик тилларида яратган шеърларидан тузилган. Бу нусханинг яна бир тарихий аҳамияти шундаки, қўлёмалари бошида ва охирида йигирмадан ортиқ давлат арбоблари муҳрлари босилган. Улар орасида Жаҳонгир Мирзо ва Шоҳжаҳон дастхатлари ҳам учрайди.

Комрон Мирзо шеърлари бадий маҳорати, тилининг раван ва соддалиги, ажойиб лирик образларни ҳассослик билан ифодалаш ижодатида Бобир лирикасини эслатади. Унинг бутун меросида отаси — Бобир лирикасининг руҳи балкиб туради. Ана шу маънода Комрон Мирзо Бобир лирикасидаги энг яхши аъналарини давом эттирган, уни ҳам мазмун, ҳам бадий ижоддан бойитган санъаткор сифатида майдонга чиқади. Бобир ижодидан руҳланиб.

унинг шеърӣй аъналарини давом эттирган шундай шоирлардан яна бири олим ва моҳир мутаржим Мирзо Али Бехт Азфарийдир. Истеъдодли шоир Азфарий тарих-шунос ва тилшунос олим сифатида ҳам бизга улкан меърос қолдирган.

Азфарий ўзбек адабиётининг Навоий каби улкан намояндалари ва уларнинг асарларидан руҳланиб китоблар яратган. У турли соҳаларга оид ўн бешдан ортиқ асарлар битган. Бу асарлар ўзбек адабиёти вакилларини Ҳиндистонда тарғиб этиш ишида ҳам алоҳида ўрни тутган. Азфарий туркий, форс ва урду тилларида ёзган шеърларидан уч девон тузиб, «Воқиоти Азфарий», «Савониҳоти Азфарий» тарихий биографик асарларини яратган; «Фавод ал-мубтада», «Фарҳанги туркий», «Рисолаи қабрия» сингари тилшуносликка оид китоблар ёзган; Навоийнинг «Маҳбуб ул-қулуб», Бобирнинг «Аруз рисоласи»ни форсчага ўғирган. Жумладан, Бобирнинг «Аруз рисоласи»ни у форс тилига ҳам назм, ҳам наср йўли билан ағдарган. «Аруззода» деб номланган бу таржималарнинг иккита нусхаси Ҳиндистон қўлёзма фондларида сақланади. Насрий нусхада Азфарий қуйидагиларни хабар қилади:

«Бинобарин, унинг [Бобирнинг — С. Ҳ.] «Арузи туркий» китобидан мунтахаб этиб, форс тилига таржима қилдим, фарзанд ўз отасининг уйдан бирор нарса олиши мумкин, шунинг учун уни ўғри ҳисоблаб, айбга санамасинлар». Мадорас давлат Шарқ қўлёзмалари кутубхонасида сақланаётган шеърӣй таржима 1836 йили Маҳмудали Саид валади Ҳофиз Муҳиоддин Ҳусайн томонидан кўчирилган. Асар муқаддимасида «Аруззода»нинг яратилиш сабаби ва тарихи қуйидагича келтирилади:

«Энди меҳрибонлар ва дўстлар олдида [китоб — С. Ҳ.] ёзишининг сабабини айтгин. Ҳазрат Бобир асарларидан сирли «Аруз»нинг ушбу нусхасини кўрдим. Уни бутун фикрим билан берилиб ўқидим. Унда яхши тартиб билан ёзилган шеър илми бор бўлиб, у китоб туркийда эди. Камина туркийдан баҳраманд эдим... Форслар учун ҳам тушунарли бўлсин деб, уни қисқартириб форсчалаштиришни лозим топдим... Ундан ҳамма керагини танлаб олдим ва шу хилда мухтасар бўлишини маъқул кўрдим. Бу нусха номини камина мослаб «Аруззода» деб қўйдим».

Азфарий ўз таржимасини Бобир «Аруз»ининг фарзанди, яъни «Аруззода» деб атайти. Бу билан Бобир ва унинг асарига бўлган чўқур ҳурматини таъкидлайди.

У Алишер Навоийнинг «Маҳбуб ул-қулуб» асарини ҳам

форс тилига ўғириб, улуг ўзбек шоири билан ўз ватанидаги адабий муҳитни яқиндан таништирганидек, «Фарҳанги Азфарий», «Насаби турки», «Насаби туркий чигатойӣ», «Мезони туркий» асарларини яратиб, бу серқирра ижодкор ота-боболари тили ва грамматикасини ўрганишга даъват этди, унинг луғавий бойлигини намойиш қилди.

Ҳайдарободдаги «Саларжанг» музейида деярли ҳар бетига гул ва қушларнинг расмлари солиниб, XVII асрда кўчирилган яна бир қўлёзма борки, у ҳам бизга ҳалигача номаълум шоир Фориғий қаламига тегишлидир. Қўлёзма Фориғийнинг ўзбек ва форс-тожик тилларида битилган шеърларини қамрайди.

Фориғий Ҳиндистонда Акбар ва Жаҳонгир салтанат замонида, йирик давлат арбоби, моҳир саркарда, олим ва адибларнинг буюк ҳомийси забардаст шоир ва моҳир мутаржим Хони Хонон номи билан машҳур Абдурахимнинг шогирди бўлганлиги бизга манбалардан маълум. Аммо ҳозирча унинг ҳаёти ва ижодига оид бошқа маълумотга эга эмасмиз.

Фориғий ғазалларидан бирида ўз замонасида қадр топмаётганлигидан шундай зорланади:

Фориғий гар бўлди беному нишон айб этмангиз,
Лавҳи маҳфуз ичра ҳам ному нишоним йўқтурур.

Фориғий Ҳиндистонда Бобир, Ҳумоюн, Байрамхон, Абдурахим Хони Хонон аъналарини давом эттириб, туркий тилдаги адабиёт ривожига улкан ҳисса қўшган бетакрор санъаткор шоир эканлиги унинг ижодидан яққол кўзга ташланиб туради.

Рампурдаги «Ризо» кутубхонасида сақланаётган девон орқали Дийда тахаллуси билан ижод этган яна бир ўзбек шоири ҳақида ҳам қимматли маълумотга эга бўлдик. Дийда девонига шоирнинг ғазаллар, рубоийлар ва қатор фардлари киритилган. Афсуски, қўлёзма тугалланмай қолганлиги тўғайли, унинг кўчирилиш тарихи ҳамда котиби ҳақидаги маълумотлар сақланмаган. Аммо қўлёзма хати, безаги ва айрим хусусиятларига қараб, девонни XVII асрга мансуб деб тахмин қилмоқ мумкин.

Алқисса, ана шу серқирра ва бой адабий мерос ўзбек-ҳинд адабий алоқаларининг ҳам қадим-қадимлардан ривожланиб келаётганлигини далиллайди. Қуйида сиз Ҳиндистон экспедициясидан келтирилган фотокопиялар асосида нашрга тайёрлаганимиз Комрон Мирзо, Фориғий, ҳамда Дийда шеърларидан намуналар ўқийсиз.

* * *

КОМРОН МИРЗО

Ғазаллар

Сендин айру ҳар замон кўнглум менинг
Ғамнохроқ,
Кўкрагим ҳажр илгидин пироханимдин чокроқ.

Тиғи мужғон тез отиб мастона боқсанг, эй қуёш,
Ханжаринг бепоку андин кўзларинг бепокроқ.

Бир назар бирла билиб дардимму даво айладинг,
Йўқтурур ҳусн аҳлида сендин киши даррокроқ.

Поклар кўнгли мақомингдур магар наққоши сунъ,
Чекмади сурат бу саҳфа Узросиндин покроқ.

Комрон қулдур қаду рафторингаким, йўқтурур
Қоматингдин боғ аро сарви сийҳи чолокроқ.

Назарда сенму менинг хоб ё хаёлдурур,
Висол десам агар андишан маҳолдурур.

Не айшларки, тахайюл аро кўнгул қилмас,
Магарки подшаҳи олам хаёлдурур.

Ул асру сарнашу мен ҳам сановбар қадин,
Кўнгулни ҳеч узолмон ғариби ҳолдурур.

Чиқиб улус аросидин канора тутамен
Ки кўнглум ичра улусдин басе малолдурур.

Магарки, белингу оғзинг ҳадисин айтурлар,
Ки, хурдадонлар аро сарв қийлу қолдурур.

Сориғ юзума қизил ашҳинки хат ёздим,
Баҳорн умр хазон бўлганига долдурур.

Юзунда шоҳиди маънони жилвагар кўрдим,
Ажаб эмас десам ул меҳр безаволдурур.

Камол шеъру суҳанварлиғимға тутти қулоқ,
Хўжанд мулкидаким соҳиби камолдурур.

Ғаҳеки холу хатин, Комрон, анинг кўрса,
Кўнгулни бой берур, кўзларини олдурур.

Маснавий

Эй, ўзини жоҳ ила паст айлаган,
Ҳимматин ул пояда паст айлаган.

Шуъбада чарҳқа мағрурсен,
Оҳки, мақсад соридин дурсен.

Ҳиммат эмас улки, жаҳон олғасен,
Ҳиммат эрур буки, борин солғасен.

Ким сабукбор эрур йўл аро,
Қолмас ўшал бодияву чўл аро.

Кўрки, кулар барча халойиқ санга,
Нега керак мўнча алойиқ санга!

Гўша тутуб ўзни халос айлагил,
Балки талаб кўйида хос айлагил.

Як талабу якдилу якхўй бўл,
Барча халойиқ била якрўй бўл.

Рубоийлар

Гар чора учун топилмас яхши табиб,
Тенгри карами табиб бўлса не ажиб.
Бўлсун бошинга жону жаҳоним садқа,
Дардинг дағи жисми нотавонимға насиб.

* * *

Эй дўст, манга ғайри жафо айламадинг,
Ҳар аҳдки айладинг, вафо айламадинг.
Гар айламадинг вафо, карамлар қилдинг
Ким, жавру жафони ҳам хато айламадинг.

* * *

То кўрдум ўшал чехрани ҳайрондурмен,
Ул зулф ҳавосида паришондурмен,
Ҳам оғзининг асрорида нодондурмен,
Ҳам ҳуснининг авсофида Ҳассондурмен¹.

* * *

Ҳажринг мени асру нотавон айлаптур,
Лаълинг ҳаваси ичимни қон айлаптур.
Бибаргу наво айлагонинг(!) булбулдек,
Яфроғ киби чехрамни хазон айлаптур.

* * *

Ё бўлса муяссар кишига илм ила ҳол,
Ё топса киши салтанат авжида камол,
Ё ошифта бўлса кўруб ҳусну жамол,
Ё бўлса тамом ўзлугиндин форигбол.

* * *

Қаддимни ҳам этган ул қади мавзундур,
Сабримни кам этган ул руҳи гулгундур.
Кўнглум дағи васлингни тилаб маҳзундур,
Лайлосену Комрон санга Мажнундур.

* * *

Найлаб санга дардимни аён қилғумдур,
Не тил била ҳолимни баён қилғумдур.
На тоқати изҳору на ихфо, ўзни
Бу тавр ила расвойи жаҳон қилғумдур.

* * *

Гар уйқудамен, кўнгул хаёлинг била хуш,
Гар уйғоқ эсам, кўзум жамолнинг била хуш,
Хаттинг била шодмону холинг била хуш,
Ҳажринг била ғамноқу висолнинг била хуш.

* * *

Алявм камо ямурру ҳатто лайло
Ким, ғам туни Мажнундин ўтар бе Лайло,
Тун-кун будурур ҳажринг аро аҳволим,
Юз нола фироқингдину юз вовайло.

* * *

Дедимки, менга берди худо фарзанде,
Бўлди юрагим порасиға пайванде,
Ҳеч англамадимки, чок этиб кўксумни,
Пурхун жигаримдин эрур парканде.

* * *

Аҳбобқа хуштурур рафиқ ўлса киши,
Имдод ила ҳомийи тариқ ўлса киши,
Ислом элига жон била тарвиж қилиб,
Бир-бирига бу беш кун шафиқ ўлса киши.

¹ Маъшуқа тавсифи бобида шуҳрат топган араб шоири.

Қитъалар

* * *

Урта боғ ичра ҳужра солдим,
То манга бўлғай ул фароғатгоҳ.
Ҳужраи хосим эрди, тарихин
«Ҳужрайи хоси мо», дедим ногоҳ.

* * *

Токи ғайр ўлди маҳрами ҳараме,
Мени маҳруми ул ҳарам қилди,
Мени, шоҳо, сипоҳи дарду ғаминг,
Олам аҳли аро алам қилди.

Фардлар

Оғриси мен телбадин жононим, эрмастур ажаб,
Ул баче нозук мизожу мен ниҳоят беадаб.

* * *

Лолаи ҳамро деган юзи эмиш, ёр-ёр,
Наргиси шаҳло деган кўзи эмиш, ёр-ёр.

* * *

Ҳар тараф найзаю қилич қўпти
Уйлаким найистон ичинда қамиш.

ФОРИҒИЙ

* * *

Ваҳни, ҳижрон илгидин бағрим тўла қондур яна,
Сочининг савдосидан ҳолим паришондур яна.

Ул гули раънодин айру кечаю кундуз ишим
Андалиби ҳастадек фарёду афғондур яна.

То лаби лаълингдин айру туштум, эй, ороми жон,
Хаста кўнглум ғунчадек сар дар гирибондур яна.

Бовужуди дарди ишқинг найлайин, дармон, нетай,
Чунки дардинг ҳар нафас, эй дўст, дармондур яна.

То тушубтур Фориғий базми висолингдин йироқ,
Ҳамнишини меҳнату андуҳу ҳижрондур яна.

* * *

Келки, сендин ўзга ёру меҳрибоним йўқтурур,
Сенсиз, эй ороми жон, жисмимда жоним йўқтурур.

Ишқ кўйида нечаким маҳрами роз истадим,
Ғамдин ўзга маҳрами рози ниҳоним йўқтурур.

Ул гули раъно ғамидин андалиби хастадек
Гулшане йўқтурки фарёду фиғоним йўқтурур.

Ишқ кўйида балову меҳнату ғамдин яна,
Ёри мушфиқу рафиқи меҳрибоним йўқтурур.

Фориғий гар бўлди беному нишон, айб этмангиз,
Лавҳи маҳфуз ичра ҳам ному нишоним йўқтурур.

ДИЙДА

Бир парининг фурқатидин жисму жонга тушти ўт,
Ақлу дину дил, тамоми хонумонга тушти ўт.

Барқи оҳим шуъласидур кўкка етган ҳажрдин,
Бу шафақ йўқтурки, бордур осмонга тушти ўт.

Ишқдин ҳам ҳажридин куйдум, туташтум, эй улус,
Онча ўртандимки, охир бу жаҳонга тушти ўт.

Ишқ йўлида матоим сабр эди жамъ айлаган,
Оқибат оҳим ўтиндин карвонга тушти ўт.

Дийда, ул бир лола юзлиғ моҳ пайкар фурқати,
Онча куйдурди сени, Ҳиндустонга тушти ўт.

Исмоил МАҲМУД — Шарқий Туркистонда — Қашқарда туғилган. Онаси асли марғилонлик бўлганидан, 1955 йилда Марғилонга кўчиб келадилар. Еш шоир мусаффо болалик йиллари кечган ота юртини соғинади. Айни пайтда, Ўзбекистонни ҳақли равишда ўз юртим деб эътироф этади. Буларнинг ҳаммаси тубандаги шеърларда ўз ифодасини топган.

Эътироф

Ўзбекистон, —
Юрагимсан,
Орзум, армоним,
Киндик қоним тўкилмаган
гарчи бағрингга.
Барибир, сан —
Ватанимсан,
Она тупроғим.
Чигал тақдир
Қайтиб берди
Қайта бағрингга!
Танлаш мумкин бўлмагандек
ота-онани
Ватанни ҳам танлаб бўлмас, —
азал эътиқод!
Насиб этди тақдир менга
икки Ватанни:
Ўзбекистон, Қашқар отли
икки зўр қанот.
Лекин асли,
Улар ҳам бир замин тупроғи,
Бир бутуннинг
Икки собит парчаси, фақат.
Марғилондан айиргандай тақдир онамим,
Қашқар, сендан айирди-ку, мени бешафқат.
Сароб янглиг,
Жимирляйди бола хотирам,
Илғай олмас лек барини
юрагим тўкин.
Лекин Қашқар хаёлимга
келганда, ҳеч ҳам
Эслолмайман у қандайди,
қандайдир бу кун!
Фақат юрак толиққанда
баъзан бемаврид,
Едга олмоқ бўлсам
бола хаёлларимни.

ИСМОИЛ МАҲМУД

Эслолмайман,
Хаёлларим толар беҳудуд,
Сукут қоллар босиб ўтган
уй — йўлларимни.
Қашқар: ҳовуз, сўқмоқли йўл,
Қатор тут дарахт.
Бурчақдаги омонат уй. Дарё.
Катта бог.
Алдамаса тасаввурим,
улар шу фақат,
Қайта-қайта ўзлимдан
этгувчи огоҳ!
Менинг ёлғиз ёдгорим,
бойлигим шулар,
Хаёлдаги олис юртим
бор суврати шу.
Киндик қонинг тўкилган ер
қайси десалар,
Мен шуларни эслагайман
эъозлаб мангу!
Лек аслида булар ёлғиз
хотира холос,
Олисдаги хотира у
етиб бўлмаган.
Юрагимни очдим Сенга,
Ўзбекистон, рост,
лек Қашқарга
Мўҳаббатим асло сўнмаган.
Мен Қашқарни эслагайман
азобда ҳамон.
Бормикан у ҳовуз, тутлар,
дарё, катта бог!
Бормикан у киндик қоним
тўкилган ошён,
Юрибдими Марямхоним
офатлардан соғ!
Фарзандингман, букун нотинч
хаёлга ошна —

Тугал қадр, тугал меҳр
 гопмоқ истаган,
 Ихтиёрсиз, тугал қисмат
 ҳиссига ташна
 ўз халқини озод, эркин,
 кўрмоқ истаган.
 Мен шуларни ўйлагайман
 азобда ҳамон,
 Ўзбекистон, она юртим,
 бағрингда туриб.
 Мен учун бу икки юрт ҳам
 бир Ватан, ишон.
 Истиқболи қуёшдайин
 турибди кулиб!

Ватанни соғиниш

Неча булбул сабоҳ кўрмай
 Кўйингда бўдилар барбод.
 Бу барбодлик аёғинда
 Забун ҳолим бу кун, ҳайҳот!

На деб сўзлай, на деб бўзлай,—
 Аён-ку, сенга бор сирим!
 Бу сирлардан сенга ўзга
 Керак қандай далил-исбот!

Осон тутмам сенга асло,
 Осон эрмас менга ҳам рост.
 Бу ростликнинг ичинда ҳам
 Наҳот энди эрурман ёт.

Бас, эй, васлинг ўйида, бу умр
 Бўлди хазон э, воҳ!
 Ки, кўнглимни юпатмоққа
 Қани, сен айлсанг имдод.

Улуғ дарёлар хусусида

Гоҳ сокин, гоҳ эса шошиб ўтади,
 Гоҳ тўғри, гоҳ эгри — тошиб ўтади.
 Тақдири азал шу — у наҳрул нажот,
 Тоғми ё саҳромни ошиб ўтади.

ГУЛРУХСОР САФИЕВА

Юртим

Тожикистон —
 Сен меникисан,
 Энг майда тошингача,
 Сенинг қовмироқ майсанг
 атиргулдан азизроқ.

Саҳийлик балқиб ётар
 тоғу қуёшингача,
 Гўзаллигим ҳам сандан
 эй зебо она тупроқ!

Балки сариқ темирнинг
 Баланд юрар қиймати,
 Балки ўрмон қаъридан
 уни топмоқ амр-маҳол.

Аммо бир ганжина бор,
 Ватаним куч-қудрати,
 Унинг номи — бирликдир,
 ўлчови ҳам бебаҳо.

Тоғларнинг ёқут тоши
 қизларга нозигардон,
 Дуру олтин орзуси —
 кадрига ёт, бегона.

Қалбидек тиниқ чашма,
 юзлари қирмизи нон.

Булбуллар хонишлари — унга азиз дугона.
 Ҳар бир тоғ — қумуш олтин,
 сийму зарга тўла хум.
 Фарзандлар камолидач юксалар Тожикистон.
 Ҳар бир тоғда — бир гўша,
 ҳар уй муқаддас бугун,
 Заминга меҳри билан

Ватанга содиқ инсон.
 Эй кичкина диёрим — катта одамлар юрти!

Тожикистандан
 Гулчеҳра ЖУРАЕВА таржимаси

ТОҲИР
МАЛИК

МАНТИҚ ТАРОЗИСИ

*Адабиётшуносликда типиклаштириш,
образли ифода,
характер мантиқи, композицион
бирлик, сюжет динамикаси
каби тушунчалар
мавжуд. Булар умумий
бир занжирни ташкил
этувчи
ҳалқачалардир.
Эзувчи Тоҳир
Маликнинг мазкур
мақоласида ёшлар
қиссачилиги мисолида ана шу
муаммолар хусусида
фиқр юритилади.*

тган 1982 йили эълон қилинган йигирмага яқин қиссанинг аксари ёшлар қаламига тегишли. Мурод Муҳаммад Дўст, Дилбар Саидова, Нодир Норматов, Ғайрат Раҳматуллаев, Келди Қодиров, Сойим Исҳоқов роман ва қиссаларини уқувчи ҳукмига ҳавола этдилар. Тоғай Мурод иккинчи қиссасини эълон қилдирди. Аммо бу номлар адабиётда янгилик эмас. Улар кичик жанрдаги асарлари билан аллақачон эл орасида эътибор қозонган ёшлардир. Бинобарин, уларнинг катта асарга мурожаат этишларини фавқуллодда ҳодиса, деб бўлмайди. Умуман, ўтган йили ёш носирларимиз, изланишда шундай давом этсалар, келгусида катта адабиёт аренасига чиқа оладиган асарлар яратиш имкониятига эга эканликларини намойиш қилдиҳар. Бу қаламкашлар ижоди ҳақида гапириб, келажакда ютуқларидан башорат қилаётганимнинг сабаби бор. Улар сўз заҳматидан, маҳоратни эгаллаш йўлидаги ҳар қанча меҳнат ва изланишдан қайтмайдилар. Мен бу гал ана шундай мулоҳазалар билан қўлга қалам тутдим. Биз бу қаламкашлар билан қарийб тенгдошимиз, дўстимиз. Дўст сўзини дўст кўтаради, ёмон дўстгина камчилигини яшириб, дўстини юзига мақтайди, деган ақидага амал қилиб, ижод жараёнига оид баъзи масалалар ҳақида мунозара юритмоқчи бўлдим.

Мени асарларимизда ҳаёт ҳақиқатини тўғри акс эттира билиш масаласи жуда кўп ўйлантиради. Бу борада Анна Каренина ёхуд Кумушбиби тақдирининг ҳал этилиши ҳамиша классик мезон бўлиб келган. Маълумки, Лев Толстой дастлабки режаси бўйича Аннани ўлдирмоқчи бўлмаган, Абдулла Қодирий эса «Кумушни ўлдириб қўйдим», деб ўзи ҳам ўтириб йиғлаган. Демак, бу асарлардаги воқеа тадрижи мантиқан эзувчи истагидан ўстун келган. «Менинг бош қаҳрамоним — ҳақиқат», деган экан Лев Толстой. Назаримда, бу ақида барча буюк эзувчилар учун ҳам ижодий ширдор.

Адабиётшуносликда типиклаштириш, образли ифода, характер мантиқи, композицион бирлик, сюжет динамикаси каби иборалар бор. Булар бир-бирини инкор этмайдиган тушунчалар. Айтилик, типиклаштириш характер мантиғининг бузилиши ҳисобига бўлмайди, ёки аксинча. Булар умум бир занжирни ташкил этувчи ҳалқачалардир. Улардан бирортасининг занфлашуви асарнинг ишонтириш кучини пучга чиқаради.

Мен, аввал пичоқни ўзингга ур, деган ҳикматга амал қилиб, ўз тажрибамдан бир мисол келтирай: «Чорраҳада қолган одамлар» номли қиссадда ўқувчи диққатини тез тортиш учун қаҳрамонларимдан бирини «ўлдирган» эдим, Уни асарнинг биринчи, иккинчи, учинчи вариантларида ҳам «ўлдиравердим». Дўстларининг ҳам, устозларининг ҳам фикрларига эътибор бермадим. Назаримда, у ўлмаса, асар таъсирчанлиги сусаяди. Йўқ, кейинроқ инсофга кириб, ўйлаб қарасам, билдирилган фикрлар тўғри экан. Мен уни «ўлдириб», ҳаёт ҳақиқатини бузибман. Қаранг, икки элчидан бирини гоё таъсирчан, куюнчак, иккинчисини бепарво, совуққон қилиб тасвирлабман-у, худди шу бепарвони «ўлдирибман». Ахир, юрак хасталигидан ўлса, бепарво эмас, куюнчак ўлиши керак-ку! Бу мисолни келтиришимдан мақсад — бир асар устида ишлаш узоқ давом этадиган жараёндирки, ана шу жараён давомида адабиётшунослик ҳақидаги танқидчилар ҳам бўлади. Кучли танқидчиларга ҳам дуч келиш мумкин; бунинг ҳеч зарари йўқ.

Тоғай Мурод «От кишнаган оқшом» қиссасида ўқувчинини покиза, беғубор бир чўпон билан таништиради. Мен Зиёдулла чавандознинг ўқувчига эл бўлиб қолишига ишонман. Бундай оддий одамларни биз ҳар кун учратамиз. Лекин кўп ҳам эътибор бермаймиз. Айна шу оддийлик инсон ҳусни эканлиги ҳақида камроқ ўйлаймиз. Ҳаёли-

миз кўпроқ номдор, «катта» одамларда юради. Руҳий дунёси бой, меҳнатқаш, оддий одам билан яқинроқ танишсак, олтин топиб олгандек қувонамиз, уни кечроқ пайкаганимиздан афсусланамиз. Зиёдулла чавандоз ана шундай топилдиқ образлардан. Чавандоздан муҳбир: «Меҳнатларингиз тақдирланганми!» деб сўраганда, у: «Эса-чи, муҳбир ака, раисимиз ҳар кўрганда тўхтаб кўришади. Раҳмат ука, раҳмат, элининг хизматини қилгансан, деб елкамга қоқади», дейди. Унинг бу содда, соф кўнгиллигига чин дилдан ишонамиз. Ёки чавандоз Москвага бориб келгач, ҳамсоясига: «Кун қиём вақти уйингнинг устидан бир самолёт учиб ўтди!» Қанотларида паррақлари бор! Улма, шу самолётнинг ичида мен бор эдим. Унг ёғида...», деб мақтанишга, аразлаб қўйиб, бошқаларнинг қлинишларини кутушига, охири иштонини ҳўл қилиб турган гўдак гапи билан кўпқарига киришига ҳам ишонамиз. Энди бир воқеани эслайлик. Чавандознинг қайниси улоқич от терлаб турганда сув ичириб қўяди. Зиёдулла нима қилиши керак! Нолми кетган чавандоз бировлар кўз тикиб турган тулпорининг бу аҳволга тушиб қилишига чидай оладими! Ахир, у шу жониворни деб қалишиб, бадном бўлаёзди-ку! Йўқ, чавандоз қайнисини савалайди. Орага тушган хотинини ҳам калтаклаб, уйдан қувиб юборади... Уқувчи ҳайрон бўлар. Чунки қиссада воқеа ўзгача. Лекин, сиз воқеани мен айтгандек тасаввур қилиб кўринг. Беғубор, камсуқум одамнинг шу ҳаракати га ишонасизми! Йўқ, ишонмайсиз. Тоғай Мурод таништи раётган одам бундай эмас. Ёзувчи қаҳрамони кимлигини яхши идрок этади ва бу ҳолатни баён қилишда энг тўғри йўлни топа билади. Келинг, чавандознинг ачинишларига қулоқ тутайлик: «Ай, қайним-е, калла-е! Энди сенга нима дейин! От фарқ терга ботганда сув ичириб отхонага боғлаб бўлмайди, дейинми! Мабодо ичиргандаям хийла юриш лозим, бўлмаса, отга сув тушади, дейинми! Мактабда комсомол комитетининг секретари бўласан-а, шуниям билмайсанми, дейинми! Омон сурнайчининг қизи билан партиянинг остидан хат олишиб туришга этган ақлинг шунга етмай қолдими дейинми! Мендаини бир чол бўлсанг экан, ақли сочи билан тўкилиб кетган десам, калпанг тўла соч бўлса, дейинми!

Демайни, демайни! Қайнига илкис гапириб бўлмайди. Опаси бизда!»

Тоғай Мурод ўзи яратаётган характернинг мантиқ чизигдан оғишига йўл қўймаган. Бу унинг ютуғи. Чавандозни сиз ёктириб қолдингиз. Ёзувчи бунга билади. Қаҳрамонидан мамнуи экани унинг тасвирдан сезилиб туради. Асар охирлаяпти. Энди қаҳрамонини нима қилиш керак! Шунчаки хайрлашса, қизини йўқ. Қурбон қилган маъқулми! Албатта, ўқувчи яхши кўриб қолган қаҳрамондан ажралса ачинади. Шу билан асарнинг таъсир кучи ошади (!). Дарвоқе, дастлабки режа бўйича ҳам шундай. Зиёдулланинг, адолатпарвар, покиза қалбли, тўғрисуз чавандознинг пешонасига ёзувчи (у туғилмаёқ) қора кунларни ёзиб қўйган. Энди шу бахтсизликка рўпара қилиши керак! Тоғай Мурод худди шу ерда мантиқни четлаб ўтади.

...Зиёдулла чавандоз суддан қайтапти. Бир машина унинг изидан келяпти. На қувиб ўтади, на қолиб кетади. Ниҳоят, овлоқ бир жойда йигитлар унга рўпара бўлиб, отдан туш, дейишади. Чавандоз итоат билан бош эгади, отни қозиқлайди. Кейин ўласи қилиб калтакланади. Ёзувчининг режасича, қаҳрамон калтакланиши, садоқатли от эса уни қўтқариши керак эди. Бу билан чавандозга нисбатан ачиниш, отга нисбатан меҳр уйғотмоқчи адиб. Муаллиф истаги аммо ўқувчида ачиниш уйғотмайди. Балки ўқувчи унинг гўл, бефаҳмлигидан ҳайратга тушади. Узингиз ўйланг, наҳот у ҳеч нарсадан хавотирланмасал! Ҳатто йигитларнинг кўрс муомаласидан ҳам сергак тортмасал! Балки ёзувчи қаҳрамонини д'Артанья ёки Бюсси каби мард, абжир хаёл қилгандир. Александр Дюманнинг «Монсоро хоним» романида қаҳрамон Бюсси рўпарасидан қиролнинг тўрт йигити чиқади. Бюсси ўзига ишонгани учун қочмай, қилмич яланғочлайди. Ҳатто ўша ҳам отни қозиққа боғламайди. Тоғай Муроднинг чавандози эса қозиқни маҳкам қоқади. От боғланмаса, эгаси калтак емайди!

Агар Тарлон асов бўлса майли эди. Ахир жонивор чавандознинг кўп йиллик қадрдони-ку! Ҳуркиб қочиши мумкинми!

Ушбу чекиниш қиссининг энг заиф жойи. Адиб баъзан тўплаган маълумотларини ҳадеб бир асарда сифдиршига ҳаракат қилаверади. Айтишлик, у яхши бир халқ қўшиғини ёзиб олди. Шунини ўқувчига етказишни истади. Оқини бағда, бирон бир аёл сиз сиз соғаётиб, ўша пай-даги ҳолатига тушса-тушмаса, қўшиқ айта бошлайди. Баъзан хатрактерни ярақлатиб очиб юбориши керак бўлган бир эпизодни этнографик маълумотлар билан тўлдириб ташлайди. Тоғай Мурод ҳассос адиб, аммо у ўзидаги меъёр қиссини тинимсиз тарбиялаши керак.

Баднини асарда қаҳрамон қиёфаси турли тўқнашувлар воситасида гавдалантириб берилади. Тўқнашув ҳам ҳар хил — оддий айтишувдан, узоқ давом этувчи жанжалгача бор. Айниқса, ҳажвий асар қаҳрамонининг маънавий дунёси кўпроқ майда тўқнашувларда очилади. Неъмат Аминовнинг «Суварак» повестидаги Баширжон Зайнишев худди шу зайлда қад ростилади. Адиб унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини кулиб туриб тасвирлайди. Зайнишевлар образини яратиш ошон эмас. Уқувчи улар характеридан кулиши, кулиб туриб нафратланиши керак. Қаҳрамон кечирган воқеалар ишонарли бўлиши лозим. Акс ҳолда, ўқувчини кулдираман деб, қаҳрамонни масхарабозга айлантириб қўйиш ҳеч гап эмас. Хайриятки, Зайнишев бундай эмас.

Аммо бу адиб ҳам баъзан Зайнишевнинг бутун чиркинликларини очаман деб, уни турли кўйларга дучор қилади. Ана шу воқеаларнинг баъзилари ўзини оқлайди, айримлари эса ортиқча — мантиқ бузилишига, асарнинг меъёрдан зиёд чўзилишига олиб келади. Асардаги Шамсиг Тўраевич бир гапи билан ўзини фож қилади — отасига қабртоши ўрнатишни Зайнишевга топширади. Яъни порани қабртоши шаклида олади. Одам учун бундан ортиқ пастнашлик бўлмаса керак! Зайнишев эса хотинига қараб: «Онангни касали деб виговор олайми!», дейди. Қиёмхоннинг гапини эсланг: «Баширжон ака, шу костюмингиз жуда зўр-да, ўзингизга бирам ярашадими... Чўнтақлари ҳам кўп экан. Яна чуқур-чуқур...»

Ёзувчининг характер яратишдаги маҳорати худди шунга ўхшаш, зоҳиран кўз илғамас нуқталарда сезилади. Афсуски, бу меъёр мароми асар охиригача изчил сақланмайди.

Баширжонни шофёри «Онангни» деб сўқади. Ҳўжайин эса уни ходимлари иштирокида муҳокама қилади. Мана шу саҳна мантиқ доирасига сизга майли. Аввало, Илҳомжон — маданият уинда, маҳаллий саноат комбинатига Зайнишев билан бирга ишлаган шофёр. Демак, у Зайнишевнинг юриш-туришини, хулқ-атворини яхши билади. Ҳўжайин унга ёқмас экан, идорама-идора эргашиб юрмас эди. Учинчи идорага ҳам эргашиб келибдими, бирдан нига ғалаён кўтармайди. Қолаверса, ўйнашга қатнаб турувчи раҳбар ҳамма сирдан хабардор одамни муҳокамага қўймайди. Яхшилик билан бўшатиб юбора қолади.

Шу асардаги яна бир эпизодни эслайлик: Қирмизхон тунда тўйдан қайтди. Эри унинг баданидаги кўйларни ерларини кўриб, жанжал кўтаради. Қирмизхон эса: «Балки ажина чимчилагандир», деб баҳона қилади. Тўғри, бу баҳона кулги уйғотгандай бўлади. Аммо мағзини чақсангиз сабабининг пуч эканлиги гўдакка ҳам аён. Бу ҳам майли, шу ўринда бошқа бир савол туғилади. Наҳот, эр Қирмизхонни энди кўриб турибди! Хотини яллачи. Яллачининг кимлигини, Қирмизхоннинг эри билмас экан-да! Ёзувчи жувоннинг суюқлигини очаман, деб эрини ўта бефаҳм қилиб қўйганини сезмайди. Ҳаёт ҳақиқатини бузади.

Зайнишевнинг Қирмизхон билан идорадаги «служба-дружба» ҳам воқеаларнинг мантиқий ривожини эмас, аксинча ёзувчи истагининг натижасидир. Бош қаҳрамоннинг аварияга учраши каби яна қатор ҳолларда ҳам Зайнишев ёзувчи режасининг қурбони бўлган!

Қаҳрамоннинг бу каби қурбон бўлиши ҳодисаси Ғайрат Раҳматуллаевнинг «Бир сиқим тупроқ» қиссасида кўпроқ учрайди. Ёзувчи Қудратнинг қисматини асар бошидаёқ ҳал этган. Магазинчи бу йигит қаттиқ панд ейиши керак. Ана шу мақсадда тўқилган воқеалар қаҳрамон атрофида

гирдоб ҳосил қилади. Қаҳрамон бу гирдобда ғарқ бўлишга мажбур. Ёзувчининг Искандар Зулқарнайн ҳақидаги ҳикоятни келтиришдан мақсади ҳам қаҳрамон қисматини янада ойдинлаштиришдир. Қўли эгри савдо ходимининг ҳаёти биз ўйлаганчалик сержилва эмас. Умри ҳаром бойлик тўплаш билан ўтаётган одам ҳамisha таҳликада яшайди. Дўкондаги молларни синчиклаб кўздан кечираётган оддий харидордан ҳам хавотир тортади. Хуллас, унинг ички дунёси жуда мураккаб, сирли. Ёзувчи бир воқеани ўйлаб топиб, қаҳрамонни шу ҳолатга олиб киришдан аввал унинг руҳидаги ана шу сирлардан воқиф бўлмоғи шарт. Агар ёзувчи қаҳрамони дилидагини билмаса, хатога йўл кўяди. Қудрат каттагина бир дўконнинг бўлим бошлиғи. Савдо соҳасида бу чакана иш эмас. Қудрат мактабда аъло ўқиган, олимпиадаларда ғолиб келган. Лекин оила ташвиши тўфайли, барвақт дўконга ишга кирган. Демак, у ўн беш-ўн олти ёшидан савдо ишида. Одатда бу ёшда одамнинг келажаги белгиланади. Шу ёшда киши яхшилар этагидан тутса, жамият учун фойдали шахс бўлиб етишади. Қудрат бошда енгил йўл билан бойлик орттириш йўлини танлаган. Хўш, нима учун энди бўлим мудирини даражасига етганда бу касбдан юз ўгирмоқчи! Нимадан норози! Шунча йил ишлаб, унча-мунча бойлик орттирган йигитнинг бу йўлдан қайтиши осонми! Қайтиш учун асоси қанча!

«Бели оғримаган-да, ўн сўмини бекорга сувга оқизиб, яна оғзи қулоғида!», «Хўш, ўзинг белинг оғриб ҳалол меҳнат билан топясанми бу пулларни!». Асарда бу гаплар Қудратнинг тилидан келтирилади. Аслида улар қаҳрамон юрагидан чиқмаган, ёзувчи хаёлига келган гаплар. Бундай гапни айтиш учун қаҳрамоннинг ташқи қиё-

фасинигина тасвирлаш билан чекланмасдан ички дунёсини ҳам очиш лозим эди. Муаллифнинг айтишича, Қудратнинг онаси покиза, ҳалол аёл. У болаларим зориқмасин, деб икки жойда фаррошлик қилади, яна маҳалла ишларига ҳам елиб-югуради. Тўрт болани пешона тери билан тарбиялайди. Шундай аёл олимпиадаларда ғолиб келаётган ўғлини дўкондорга берармикан! Савдо ишига жойлаб туриб, ҳалол ишла, деб талаб қилармикан!

Бу қусур енгилроқ ўйлаб, ёзишга ўтиришнинг оқибати. Унга кўпроқ жиловланмаган эҳтирос сабаб бўлади. Мен эҳтиросни рад этмайман. Ёзувчи эҳтироси аралашмаган асар бир пулга қиммат! Лекин мен ёзувчи маҳоратини кўнглида уйғонган эҳтирос тўғриси башқара билмишда, деб биламан.

Мен сўз бошида классиклардан мисол келтирдим. Лекин буни янги қиссалар билан солиштириш мақсадида қилганим йўқ. Асло! Янги қиссалар муаллифларини уларга қиёсласам, ўзим ҳам қулгили ҳолатга тушиб қолардим. Бироқ, уларни эслашим ҳам бежиз эмас. Юксак чўққини мўлжаллаган альпинист, ярмига етсам ҳам майли, деб ният қилмайди. Эпласа, эпламаса чўққининг охирига етишни ўйлайди. Лев Толстой, Абдулла Қодирий каби классиклар — адабиётимизнинг юксак чўққилари. Бугун дастлабки асарини эълон қилган ҳаваскор ҳам, эл оғзига тушиб қолган ёзувчи ҳам ана шундай чўққиларга интилиб яшайди. Устозларнинг сабоқларини ўрганади. Улардан ўрганадиган нарсаларимиз эса ҳали кўп. Мен ҳозирча фақат мантиқ ва ҳаёт ҳақиқати деган тушунчаларга эътиборни қаратишга ҳаракат қилдим. Чунки мана шу икки тушунча, назаримда, бадий асар ўзагини ташкил этади.

Журналимизнинг навбатдаги сонида уйғур адиби Турғон ТУХТАМОВнинг «Эски тегирмон» ҳикояси билан танишасиз.

ҲАМИДУЛЛА
БОЛТАБОВ

Оддий сўз сеҳри

*Ленин мукофоти лауреати,
атоқли санъаткор Василий Шукшин
кўп миллатли совет адабиётидаги
ёрқин сиймолардан биридир. Унинг
настрий асарлари ўзбек ёш прозасининг
ривожига самарали таъсир
кўрсатиб келмоқда.*

*Ёш мунаққид Ҳамидулла Болтабоевнинг
мазкур мақоласида
Василий Шукшиннинг маҳорат
мактаби, улкан ижодкордан
ўқиб-ўрганниш борасидаги
баъзи муаммолар таҳлил этилади.*

1900 йилнинг январда М. Горький А. П. Чеховга ёзган хатда: «Биляпсизми, Сиз нима қиялпсиз! Реализмин ҳалок этилпсиз... Сиздан кейин ҳеч ким оддий нарсалар ҳақида Сиз каби бунчалар содда қилиб ёза олмайдди. Сизнинг [ҳатто арзимас деб санаган] ҳикояларингиздан кейин ҳамма нарса қўпол туюлаверади, гўёки қалам билан эмас, палён билан, ўқлов билан ёзишгандай...» деган эди. Улуғ пролетар ёзувчисининг бу ҳақидаги беҳуда эмас эди. Реалистик ҳикоячиликда Чеховдаги сиққиқлик, соддалик ва энг асосийси, шу хусусиятлар орқали акс этган нозиклик ва гўзалликка эришиш учун ёзувчи ё унинг йўлдан боришга мажбур бўлар, ё буюк адибнинг сеҳрига берилиб, тақлидгўй бўлиб қолар эди. Ҳар икки ҳолда ҳам такрор ва тақлид адабиётда ёзувчининг ўзига хос қиёфасини белгилашда тарозининг салбий томонига тош босган.

Василий Шукшин адабиётда М. Горький ҳавас қилган, лекин маслаҳат бермаган йўлдан бориб, ҳаётдаги соддаликнинг ўзига хос қирраларини тасвирлашда, оригинал ижодкор сифатида, ажойиб истеъдодини намойиш этди. Шукшиннинг реалистик прозадаги тажрибаси шунинг исботлайдики, ҳаётнинг исталган, ихтиёрли парчаси бадий асар материали бўлиши мумкин. Шукшин асарига кирган ҳар бир ҳаётлий парча ўта оддийлиги ҳамда улкан воқеликнинг мураккаблиги ҳақида тасаввур бера олиш қудрати билан китобхонни ҳайратга солади. Адиб ҳаммага таниш, тушунарли ҳодисани тасвирлаганда ҳам, китобхон айнан шу воқеани шунча кўриб, шунча кузатиб, айнан шундай бўлишига нега эътибор бермадим экан, деб ҳайрон қолаверган. В. Шукшин прозаик сифатида «адабий аҳоли» составини ўзига хос характерлар билан бойитганида ҳам, актёр сифатида оддий ва жозибадор «дүмбүл» кишилар образларини кинога олиб кирганида ҳам, режиссёр, кинодраматург сифатида турмушимизнинг хилма-хил манзараларини, энг мураккаб даврлар тасвирини томошабин кўзи ўнгида жонлантирганида ҳам ўз услубига содиқ қолган, деярли барча асарларида оддий ҳодисада ғайриоддий, қандайдир кутилмаган ҳолатни кўришга орзуманд мухлислари ишончини оқлаб келган. «Чол, қиз ва офтоб» ҳикоясида шундай тасвир бор. «Қиз ёлғиз ўзи чолни ўйлаб узоқ ўтирди. Чолнинг бу қадар оддий, камсуқум ҳаётинда айни вақтда фавқулодда улкан, бениҳоя муҳим алпанарса борлигини теран англади. Мана қуёш, деб ўйларди қиз, у ҳам шунчаки чиқиб, шунчаки ботади. Лекин бу шунчаки одатдаги ҳолмикин!» Ҳар қандай «шунчаки» ҳолатни кўриб, унинг «шунчаки» эмаслигини англаш, одатий воқеликда фавқулодда улкан, бениҳоя муҳим нарсани кашф этиш, буни китобхонга англашти фақат бу парчагина эмас, умуман, Шукшин бадиятига дахлдор сифатдир.

Ёзувчи услубининг яна бир ўзига хос хислати шундан иборатки, унинг қаҳрамонлари ҳикояда кўпинча ўз сўзи ва ҳаракати билангина қатнашади, китобхон асарини ўқимайди, воқеа худди саҳнада бўлаётгандай кўриб-кузата олади. Шукшин яратган саҳнавий асар ёки образини кўришгина кинога қилмайди, томошабин унинг ҳаракатларини «ўқиши», ўрганиши ва унга кўникиши лозим. Ана шундагина у бу ғаройиб қаҳрамонлар руҳиятини тушуна бошлайди.

В. Шукшин услубининг мазкур сифатлари унинг ўзбекчага таржима қилинган асарларида ҳам кўринади. Дастлаб ўзбек китобхони ёзувчининг «Любавинлар» романини Эркин Миробидов таржимасида¹ ўқишга муяссар бўлди. Бир оила қисматиға бағишланган бу романдаги бир-бирига ўхшамайдиган биродарлар характерини беришда, ўша

¹ В. Шукшин. «Любавинлар». «Ёш гвардия» нашриёти. Т., 1979.

давр руҳини китобхон кўз олдига гавдалантира олишда Эркин Миробидов таржимонлик салоҳиятини кўрсатган. Дастлабки йирик асари тўғрисида Шукшин шундай деган эди: «Бу биринчи йирик иш — роман. Уйлаб кўрсам, мен — деҳқон боласи, совет деҳқонининг ҳаёти ҳақида нимадир дейсам керак... 1922 йил. Сибирь бурчакларидаги қишлоқлар... У ерда ҳали асрлар давомида ўрнашиб қолган қонулар яшайди ва амал қилади. Ҳали янги ҳокимият — Советлар ҳукумати жорий этган қонулар кучга киргани, қудратию одиллигини кўрсата олгани йўқ...»¹. Ўзвучини Сибирь қишлоқларида янги ҳокимият учун кураш масалари билан бирга, асосан деҳқонлар онғида содир бўлган ахлоқий-маънавий ўзгаришлар қизиқтиради. Э. Миробидов таржимасида биз табиий куч ва мулк қудратига ишониб, доим шунга таяниб иш кўрувчи қари Любавин билан, «кўпинча икки кўзи ерда, бордию бировга қарайдиган бўлса, хўмайиб, шубҳа билан боқувчи» тўнғич ўғил Кондрат, «сал мулойимроқ, гоҳо гоҳо илжайиб ҳам қўядиган қув йигит, мушкул дамларда довдираб қолмай чора-йўригини топиб кетишга ақли етадиган» Ефим, гўзал ва ёвуз юзларидан доим захар томиб турадиган Макар, «қиз боладай хушқад, ўйчан йигитча» Егор билан — бутун Любавинлар оиласи, уларнинг кеккайиши, аламлири ва шулардан келиб чиқадиган фожиаси билан танишамиз.

Шукшин асарларини таржима қилишининг ўзига хос мураккабликлари бор. Аввало, таржимада адиб ижодига хос соддаликни бериш қийин — жўнлаштириб қўйиш хавфи муқаррар. Қолаверса, ўша содда кишилар табиатида, оддий воқеалар замирида ёзувчи назарда тутган улғу ва гўзал ҳақиқатни китобхонга етказа билиш, етказиб берганда ҳам унинг ўзига хос тили ва услубини, бадий мушоҳада тарзини, боринги, асарлари орқали намоён бўладиган Шукшин истеъдоди табиатини китобхон кўз олдига яққол гавдалантириш керак. Буларнинг барчаси таржимондан икки тилни билишинга эмас, чинакам бадий маҳоратни [таржимонлик салоҳиятидан ташқари] талаб қилади. Масалан, Шукшиннинг «што»сини «йима» деб таржима қилиб бўлмайди, «нима» деб таржима этганингизда эса нимадир етишмайди. Ана ўша «нимадир»ни топиш ва уни Шукшин руҳига мослаб ишлатган ҳолда, унинг маъносини, оҳангини бошқа сўзларга едириб юборишга тўғри келади.

Уткир Ҳошимов ва Хайриддин Султонов таржимасида нашр этилган «Чол, қиз ва офтоб» ҳикоялар тўплами ана шу жиҳатлари билан эътиборга лойиқ. Таржиманинг муваффақиятини таъминлаган унсурлардан бири шуки, У. Ҳошимов ҳам, Х. Султонов ҳам бадий ижод билан шугулланишади [бундан прозаик асар таржимони ёзувчи бўлиши керак экан-да, деган хулоса чиқмаслиги лозим]. Энг муҳими, улар Шукшиннинг таржимони бўлишдан аввал унинг жонкуяр муҳлиси сифатида адиб асарларини тушуниб етишга ҳаракат қилишган. Таржимонлар [шунинг қайд этиш керакки, нашриёт тўпламдаги қайси ҳикоя ким томондан таржима қилинганини кўрсатмаган] ўзбекчага ағдарган «Қишлоқлар», «Чол, қиз ва офтоб» ҳикоялари Шукшин ижодига юксак меҳр ва ҳурмат асосида ёндошиб чекилган заҳмат меваларидир. Мана бу тасвирга эътибор беринг: «Кўқда ой жимгина кезади, беором кўнгил нимадир кўмсаб орзиқади. Кишини сархуш қилгувчи мастона, анвойи ҳидлар таратиб ётган хуморга тўлик, осуда, ойдан кечаларда тоғли, ёруғ хаёллардан дил энтиқади. Йўқ, бу хатто хаёл ҳам эмас, бу зориқтириб-соғинтирган, кўнгилга интизорлик солувчи алланечук бўлак нарса...» «Қайғу» ҳикоясидан олинган бу парчани таржима деб атагингиз келмайди. Бу сўзма-сўз ёки ҳижолаб қилинган таржима эмас, китобхон ўша асар руҳини, қаҳрамон кайфиятини дилдан ҳис қилади. Ҳикояни ўқир экан, унинг таржима асари эканини ҳам унутиб, қаҳрамон руҳиятига сингиб кетади.

В. Шукшинни таржима этишининг яна бир қийинчилиги шундаки, аввало, ундаги соддаликнинг ўзини бериш қийин, қолаверса, у қанчалик оддий ёзмасин, эга-кесимини жойига қўйиб, одатдагидай: «Мне было двенадцать лет» шаклида эмас, «Было мне лет двенадцать» деб ёзади. Қани энди, таржимада ўша сўзларнинг ўрин алмашиши натижасида содир бўлган «оддийлик технологиясини» бериб кўринг-чи! Буни таржимонлар ўз табиийлигича кўчириш учун бошқа сўз қўшишга мажбур бўладилар. Оқибатда жумла «Ун икки яшар пайтим эди», деб таржима этилади. Гарчи бу билан жумла Шукшинникидай аниқ ва оҳангдор чиқмаса ҳам, бошқа гаплар таржимаси билан биригиб, Шукшин қаҳрамонларини ўзбек китобхони кўз олдига келтиришга ёрдам беради. Афсуски, нисбатан дуруст бу таржимада ҳам қусурлар учрайди. «Была и нету, ушла», деб ёзади. Шукшин. Таржимада бу: «Бечора, кечагина бор эди — энди эса йўқ, ғойиб бўлди», деб ўзбекчалаштирилган. Бунда кўпсўзликнинг ўзи бир камчилик сифатида кўриниши билан бирга, «ғойиб бўлди» ўзбек тилидаги қўпол «ўлим» сўзининг юмшоққина айтилгани эмас, тўғрироғи, у тилимиздаги «ўлди»га эквивалент бўлолмайди, таржимада шу маънони берувчи халқона ибора ишлатилиши керак эди. В. Шукшиннинг анча эътибор топган «Раскас» асарида 1 класс шофёри Иван Петин узоқ рейсдан қайтиб келса, хотини кетиб қолади. «Кетганда ҳам қандоқ денг! Худди қадимги олижаноб романларда тасвирланганидек, бир офицер билан қочди-кетди...» У ўзини кўярга жой тополмай, район газетасига ҳикоя ёза бошлайди.

Оригиналда:

Раскас

Значит было так: я приезжаю — на столе записка. Я ее не буду пирисказать: она там обзывается начала. Главное я же знаю, почему она сделала финт ушами.

Таржимаси:

Хикойа

Демак бундоғ бўлди, кесам — стол устида хат ётипти. Мазмунини ёзиб ўтирмайман: оғзига келганини вайсапти. Муҳими, мен уни нега бунақа найранг қилганини яхши билман.

Иван Петин томонидан саводсизларча ёзилган «хикойа» ни таржима этишда унинг руҳий ҳолати билан бирга хатга нўноқлиги ҳам кўрсатилиши керак, бунга сўзма-сўз таржима билан эришиб бўлмайди, ҳар бир нуқта, вергулга бадий функция юклаш билан бирга, ўша белгилар иккинчи вазифага — саводсизнинг комик характерини яратишга хизмат қилиши лозим. Уйлаймизки, таржимада бу икки ҳолат ҳам ўз аксини топган. Бироқ бу адекват таржима — аслига қараб тортиш. Чунки асар трагикомик характерда. Бир томондан, қаҳрамон тушган ҳолат фожиавий, лекин у ўз фожиасини тушуниб, қўлга қалам олиши билан комик ситуация юзага келади. Таржимада кўпроқ эътибор мана шу иккинчи ва учинчи [хатга нўноқлигини кўрсатиш] ҳолатга қаратилади-да, Иван Петиннинг фожиаси ўзбек китобхони кўз ўнгига тўла гавдалантирилиб берилмайди. Таржиманинг сўзлари тўғри топилиб, грамматик томони расо ишлангани билан уларни қўллашда [«настоле» — «стол устида» эмас, «столда» деб таржима этилиши керак: «муҳими» — Петиннинг тилига тушмаяпти. У китобий сўз ўрнига, жонли тилдаги бошқа сўзни ишлатиши керак в. х. қ.] Шукшин руҳи етишмайди. В. Г. Беллинский ёзадики: «Бадий асарни таржима қилишининг битта қондаси бор: таржима қилинаётган асарнинг руҳини бериш. Бунинг учун агар, башарти, автор рус бўлганда, у ҳам асарни рус тилида шундай ёзган бўларди, дейдиган қилиб таржима эта билиш керак». Худди шу ўринда, Бе-

¹ В. Шукшин. Нравственность есть правда. М., 1979, стр. 134—135.

¹ В. Шукшин. Чол, қиз ва офтоб. Ҳикоялар (У. Ҳошимов ва Х. Султонов таржималари), Ф. Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1980.

линский тажрибасига асосланиб, бордию Шукшин ўзбек бўлганида бундай ёзмади, дейишга ҳақлимиз.

Шукшин асарлари ҳали таржима этилмай туриб, ўзбек китобхонлари томонидан яхши кутиб олинган, кўпчилик унинг муҳлисига айланган эди. Унинг маҳорати ва санъаткорлигини ўрганишда шунга эътибор бериш лозимки, Шукшиннинг ўзбекча овози насримизда юз бераётган услубий изланишларга ҳамоҳанг ҳолда жараанглайди. Гўёки бу ҳолатларнинг баъзиларини Шукшин ижоди бошқариб тургандай. Уткир Ҳошимовнинг яқинда эълон этилган «Одам нимадан пайдо бўлган!» ҳикоясида В. Шукшиннинг «Хўроз уч қичқиргунча» асарининг композицион жиҳатини яхши ўргангани сезилади. Атоқли ёзувчининг тили ва ифода тарзига эмас, балки асарларнинг қурилиш техникаси, ундаги соддалик сирларини ўрганиш маълум даражада таржимонлар ижодига ҳам ўз таъсирини кўрсатган. Х. Султоновнинг илк тўпламидаги ҳикояларида ҳам ана шундай табиийлик ва ёрқинликка интилиш, аниқ сўзининг мангу сөҳрга берилиш ҳолларини кузатиш мумкин. Ёш ижодкор учун улуг санъаткорга эргашишнинг ҳеч бир ёмон томони йўқ (агар бу эргашиш ёки таъсирланиш унга ёзувчилик қиёфасини тиклаб олишга ёрдам беради). Бироқ биз баъзан ўрганиш, таъсирланиш деб унчалик эътибор бермай қўйган ҳодисалар бутунлай таъсирга берилиб кетиш ёхуд ҳикоя ё қиссанинг ташқи жиҳатларинигина ўша улуг ёзувчилар асарларига қараб сошлаш сифатида кўриниш бермоқда. Ҳар икки ҳолат ҳам [М. Горькийнинг юқорида келтирилган гапини яна бир бор эслатишга тўғри келади] ёш истеъдоднинг ўзинга хос ижодий қиёфасининг шаклланишига халақит беради. Айрим ёш, бошловчи қаламкашларгина эмас, беш-олтита китобнишдан ҳануз қутулганларича йўқ. Лекин ёшлар адабиётимизнинг истиқболи бўлгани учун ҳам улардан ҳавотиримиз каттароқ. Ёш ҳикоянавислар ижодида ана шундай «таъсирланиш»нинг бир неча кўринишларини кузатиш мумкин. Улардан бири, Шукшин ёзган мавзуларда асарлар битиб, ундаги хулоса ва умумлашмалар доирасидан чиқолмай, ўз қаҳрамон руҳига тўғри келадиган «ғоя»лар чиқариш сифатида намоён бўлмоқда.

Ёш адиб Мирзоҳид Мирзараҳимов ҳикояларида урбанизация туфайли одамлар феъл-атворида рўй бераётган ўзгаришларни кузатишга ҳаракат қилади. «Қадр» ҳикоясида қишлоқда яшашдан бош тортган кишининг ўй-хаёллари ифодаланса, «Қовун сайли»да қаҳрамон қишлоққа қовун сайлига келади-да, уни қайта ёқтириб кетолмай қолади. Гап ўсмирни қишлоққа олиб қолиш ёки шаҳарга жўнатиб юбориш ҳақида бораётгани йўқ. Аксинча, ёзувчи келтирган баҳона бадий жиҳатдан асосланмагани учун ҳикояга арзирли деталь бўлолмайди. Қаламкаш катта ҳаётга тапниби турган ўсмирни қишлоққа даъват этаётган кучларнинг моҳияти ҳақида бош қотириш ўрнига, тайёр андозалар билан уни қишлоққа қараб тортқилайди. Бир вақтлар Шукшин шундай деб савол ташлаган эди: «Мана, одам қишлоқдан чиқди. Хўш, кейин-чи!» Қишлоқдан чиққан кишининг бу ҳаракатини тартибсизликка йўйиб, у «шаккок»ни дарров қишлоққа қайтаргандан кўра, ижодкор унинг юрак тебранишларини теран, рўй-роҳ тасвирлаши керак эди. Ёзувчининг санъаткорлик бурчи айнан шунга тақозо қилади.

«Таъсирланиш»нинг иккинчи кўриниши ҳикоялар шаклини Шукшин асарларига қараб тузишдир. Сотволди Ражабов кўпгина ҳикояларида ҳаётнинг бир парчасини олади-да, уни бўрттириб, қаҳрамонларини иложи борича бошқалариникига ўхшатмасликка тиришади, ҳатто уларни яққол ажратиб турадиган чизиқларни ҳам аниқ кўрсатади. Лекин бу ҳикоялар улкан ёзувчининг асарлари каби ҳаёт ташвишларига уйғун жозибали бир парча сифатида эмас, ундан қирқиб олинган лахтаклигича қолиб кетади. Шунинг учун айрим ҳикоялардан сарлавҳага чиқарилган битта жумлагина китобхоннинг ёдида қолади [«Ой пахтага ўхшаб кўринди», «Шаҳар доим гавжум!», Шукшин эса ҳаёт мураккабликларини, турмушдаги баъзи носозликлар ва ҳатто фоживий ҳолатларни тасвир этса ҳам, китобхон хотирида ҳаётнинг лойқа бир парчаси эмас, аксинча, ич-

ичидан ёруғлик нурига, инсоннинг қудратига барқарор ишонч билан йўғрилган фикр ва туйғулар жозибаси сақланиб қолади. Бу жозоба кучи уни ҳикояни қайта мутолаа қилишга ундайди, биринчи бор ўқишда эътибор берилмаган деталлар, баъзан эса сўзлар энди ёрқинланади, китобхон кўз ўнгига қаҳрамон бўй-баста билан гавдаланади. Унинг нега бундай «ғалати» эканини ўйлаб ҳам ўтирмай, борлигича қабул қиласиз, бошқача бўлолмаслигини англайсиз. Биздаги «шукшинчилар» эса ҳаётнинг зиддиятли мураккаб манзараларини тасвир этсалар ҳам, улкан бир ижтимоий фикр асарининг ички руҳини ёритиб турмайди, аксинча, гўёки муаллифнинг бадий мақсади ҳаётнинг мураккаблигига бир мисол келтириш билан кифояланишдек туюлади. Агар бунга эътироз билдирсангиз, бу қаламкашлар ҳаётда ҳудди шундай воқеанинг шохиди бўлганликларини айтишлари эҳтимол. Тўғри, ҳаётнинг исталган парчаси бадий асарга, айниқса, ҳикояга материал бўлиши мумкин. Аммо ёзувчи мана шу одатдаги воқеадан бошқаларнинг кўзи тушмаган қирраларини топиб тасвирлаши, китобхоннинг туйғулар дунёсини янги-ча фикр, янги-ча ўйлар билан бойитиши керак. Акс ҳолда адабиётнинг энг ибтидоий, айна пайтда, энг муҳим талабларини назардан соқит қилган бўламан. Чунки Ф. Достоевский ёзганидек: «...Бадий асар яратиш ва ёзишгина эмас, балки адабий фактни топиш учун ҳам санъаткор бўлиш лозим. Баъзи кузатувчиларга ҳаёт ҳодисалари туйшунарли, оддий, уларни ўйлаб ўтиришнинг, ҳатто эътибор беришнинг ҳам ҳожати йўқдай туюлади. Лекин ҳақиқий турмушдаги бирор ҳодисани, ҳатто унчалик кўзга ташланмайдиган ҳодисани кузатиб кўринишга! Агар кучингиз етса ва кўзингиз ўтса, шу оддий ҳодисада Шекспирда ҳам топилмайдиган теранликни кўришингиз мумкин. Лекин ҳамма гап кимнинг кўзи ўтиши ва кимнинг кучи етиши-да».

Баъзан ёш ёзувчини Шукшиннинг оддий бир жумласи ўйлантириб қўяди, уни «чайнаб-чайнаб» ҳам қилолмайди, оғизда ҳадеб айланавергач, жумладан воқеа келиб чиқди-да. Шубҳасиз, бу воқеага хотирадан титкилаб топилган туйғулар қўшилади, ҳикояда ҳаракатдан кўра, шахсий кечинма кўпчилиги учун сарлавҳа остига «новелла» деб ёзиб қўйилади-да, гўёки бунинг Шукшинга дахли йўқдай [чунки у новелла ёзмаган] эълон этилади. Бунга кўпроқ Дилбар Саидовнинг «Лолақизғалдоқ» номли илк тўпламига кирган ҳикояларида кузатиш мумкин. Кўп ёш носирлар эса Шукшин бадийлигига мансуб сифатларни пухта ўрганмай туриб, унинг ташқи жиҳатларигагина маҳлиё бўлиши натижасида, фельетоннамо тасаввур берувчи тўмтоқ «ҳикоя»лар яратишяпти, баъзан ҳикоя бўлиб этилмаган туйғуларни этюд номи билан ўтказиб юборишга уринишмоқда.

Василий Шукшин ҳикояларининг воқеаси тўғридан-тўғри бошқа асарларда такрорланиш ҳоллари ҳам учрайди. Унинг «Илон захри» ҳикоясидаги қаҳрамон Максим ҳам, Гаффор Ҳотамовнинг «Дори» ҳикояси қаҳрамони Қурдош ҳам онаси касаллиги туфайли дори излайди. Ҳар икки ҳикояда шу деталь билан боғлиқ бир қанча тафсилотлар тасвир этилади. Эҳтимол, Гаффор ҳаётда шундай воқеанинг шохиди бўлган ҳам бўлиши мумкин. Ахир ҳаёт тасодифларга тўла бўлган каби, адабиётда ҳам ўхшаш воқеалар, сайёр сюжетлар ва такрор қаҳрамонлар учраб туради. Аммо бу китобда ёш ёзувчининг мана шу такрордан қочиш учун айрим нуқталарни атай ўзгартганини илғаш қийин эмас. Ўхшашлик, аввало сарлавҳада аниқ кўриниш беради, қолаверса, Шукшин қаҳрамони Максим яқшанба куни онасидан телеграмма олади, унда ёзилишича, онасининг касали фақат илон захри билан тузалади экан. Шукшинда дорини топишнинг мушкуллиги кўпроқ дам олиш кунига тўғри келгани билан изоҳланса, Гаффор Ҳотамов бунга тушлик пайтига тўғри келган деб тушунтирмоқчи бўлади. Максим илон захри топилмагач, ари захри олмақчи бўлади, Қурдош эса валокордин ўрнига валидол олади [ҳар иккаласи ҳам аптекачининг тавсияси билан]. Дори топилавермагач, Максимга 27-аптекага боришни маслаҳат беришади, Қурдош эса «Аҳмадга бормадингми!» [аптекачининг номи] деган кўрсатмага дуч келади. Ҳикояларнинг финали ҳам деярли бир хил. Бироқ

шундай бўлса-да, табиийки, Гаффор Ҳотамовнинг ҳикояси Шукшин даражасида эмас. Сабаби, Шукшинда биринчи планга қаҳрамон характери чиқарилади, унинг табиийлигини таъминлаш учун муаллиф бир қанча деталлар [қаҳрамон дорининг илмий номини билмаслиги, рецетт йўқлиги в. ҳ. к.] қўллайди, персонаж нутқиға катта эътибор беради. Гаффор Ҳотамовда эса бор-йўқ «ғоя» — дорининг топилаётгани, аптека ходимларининг «тўнка»лигидан шикоят, холос. Модомики, ёш адиб улкан ёзувчининг изидан бораётган экан, унинг шу одатдаги ҳаётий ҳодиса тасвири орқали эришган бадий имкониятларини чуқурроқ ўрганса, дори баҳона ҳаёт ҳақида, кишиларнинг феъл-атвори билан боғлиқ катта бир ижтимоий мақсад ёритилаётганини ҳис этиб, ўз ишида янада ҳушёрроқ бўлиб, ўз овозини топиб куйлашга интилса маъқул бўлар эди.

Маъсума Аҳмедова, Аббос Саидовнинг қатор ҳикояларида ҳам Шукшин таъсирида пайдо бўлган қаҳрамонларни учратиш мумкин (айниқса, чоллар тасвирида). Шукшиннинг «Этик» ҳикояси М. Аҳмедованинг «Байрамлик», «Чол, қиз ва офтоб» эса «Қувончининг ранги» ҳикояларига бевосита таъсир кўрсатган. М. Аҳмедовадаги «таъсирланиш» хийла кучлироқ, гўё ёш адиба ўзбек кишиларига Шукшин қаҳрамонлари либосини кийдираётгандай, уларнинг қўлоғига атоқли ёзувчи айтиб кетган гапларни шипшитиб тургандай... Эҳтимол, буни Маъсуманинг ўзи ҳам сезса керакки, китобхонлардан истиҳоло қилиб, Шукшин руҳи аққол акс этган ҳикоясини унинг хотирасига бағишлайди.

Аббос Саидов бўлса, ўз ишқибозлигини яширмай, ҳикоясидаги қаҳрамон тилидан Василий Шукшиннинг улуғ ёзувчи эканини тилга олади. Қаламқаш ҳикоя аввалида ўзини янги гап айтишга қурбн етадигандай тутади, воқеалар ривожинда эса маҳоратнинг етишмаслиги туфайли, қаҳрамоннинг ўзига хос қиёфаси хиралашиб, йўқолиб боради, ниҳоят, яқунга етганда ёш ёзувчи шошиб қолади. Гоҳида ҳикоя табиий хотима толмай ялланганча кетса, гоҳо Шукшиндан мерос қолган бирор ҳолат ёки деталь қўл келади. Қаламқаш бу билан ўзини бадий мақсадга эришган ҳисобласа ҳам, лекин ҳикоя оригиналликдан маҳрум бўлиб қолаверади. Буни, эҳтимол, Шукшиндай улкан истеъдоднинг ёшлар ижодига самарали [ҳатто керагидан ортиқ] таъсир этаётгани билан изоҳлаш мумкин. Бироқ адабий таъсир деганда, биронинг боғидаги кўчатни ўз томорқасига кўчириб ўтқизишни эмас, балки ўша таъсир доирасидан юқори турувчи, ёзувчининг ўзлигини топшишга ёрдам берувчи ҳаётбахш ижодий жараён назарда тутилади.

Бу каби ҳолатларни кузатар эканмиз, бир томондан, Василий Шукшиндай беқиёс маҳоратга эга бўлган ёзувчининг таъсирида хийла вақт бўлган бир неча ёш адиблар [Убайдулла Содиқов, Абдурашид Пардаев в. б.] ниҳоят ўзига хос йўл излашга интилаётгани умид тўғдирса, иккинчи томондан, бу ўқиб-ўрганишнинг салбий оқибатлари кишини ўйга толдиради. Энг ёмони, бу ҳолат баъзи асарлардагина учраб қолмай, адабиётга 70-йилларда кириб келган кўплаб қаламқашлар эътиборини жалб этгани, «шукшинпарастилик»нинг ялли жараёнга айланиб бораётгани насримиздаги миллий ўзига хослик тажрибаларидан узоқлашиб кетмаяпмизми, деган ташвиш тўғдиради. Қўлбуки, биз бугун Шукшиндан топаётган сифатларнинг кўпчилиги Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Фафур Ғулом каби ёзувчиларнинг ҳикояларида бор эди-ку! Бу улкан адибларда ўзбек турмушининг нозик манзаралари шундай назокат ва латифлик билан тасвир этилганки, уларнинг маҳорат сирларини ўрганш ёш ижодкорга айтиқса, истеъдоднинг табиатиға кўра, Шукшинга яқин бўлган ёзувчиларга кўп самара бериши мумкин.

Василий Шукшин катта истеъдод, улкан қалб соҳиби эди. У халқимиз маънавиятида Шукшин услуби, Шукшин руҳи деган ўзига хослик мактаби яратди. Мана шу руҳият, мана шу санъат адибнинг ўзбек тилида чоп этилаётган асарларида ҳам ўз ифодасини топиши, унинг услуби ўзбек ёзувчиларини бадий маҳорат бобида янгидан-янги изланишларга чорлаши шубҳасиздир.

НАФИСА
СУЛТОНҚУЛОВА

Арис дарёси соҳилида

Турарман соҳилда танҳо, паришон,
Ўқирарди шамол, чайқалар дарё.

Изтироб туйғуси қилади исён,
Ожиздир қалбим ҳам, асирдир гўё.

Ана хаёл қуши учар йироқда.

Мағрур ҳайқирмоқда кенг дарё бўйлаб

Аёвсиз тўлқинлар қаҳрин сочмоқда,
Қиргоқни парчалар ғазабдан титраб...

— Фарёдлар чекмагил, эй ташна дарё
Менинг ҳам қалбимни тинглагин бу он.

Асрлар ўтмоқда, сен бўлса танҳо,

Айрилиқ қўшигин куйлайсан ҳамон.

Беш юз йил муқаддам шу соҳил аро,

Оқ отда ўтганди бобом Бобир ҳам,

Шоирнинг қалбига бергансан ором,

Она юрт меҳрини ҳис этган у дам.

У кетди афгонлар, ҳиндулар томон.

Қайта ичолмади сувингдан қониб.

Қалбида қолганди чексиз бир армон,

Ватан деб, ўтгандир бир умр ёниб.

Мана бугун мен ҳам сенинг сувингдан,

Ичишни истайман бобом учун ҳам.

Ва Бобир куйлаган мана шу Ватан,

Мен учун муқаддас қўшиқдир ҳар дам.

Байрон фарёдлари

Юнон ўлкасида отар оппоқ тонг.

Сирли шивирлайди ҳазин яроқлар.

Қўнғироқ чалинар, таралади бонг,

Энтикиб тушарлар ташна юраклар.

Кишанлар судралар оёқ остида,

Узлигин кенгликка урар оломон.

Қиличлар силкинар ўчининг қасдида,

Қурбонларини кутар қонли бир майдон.

Кўёшга топиниб, кутиб саховат,

Минглаб Прометейлар чўзарлар қўли.

Оҳ, зардоблар ютиб... чекиб фарёдлар.

Энтикиб кўтдим-а, озодлик кўнин.

Юнон ўлкасида тонг отар, ана,

Товонлар зарбидан гўмбурлар Олимп.

Туманлар ортида қолган Англиям,

Сенга, Афродитам, ўтдим топиниб.

Мен сени тарк этдим оппоқ тонг учун,

Тутқун юракларда етилди исён.

Тикдим борлигимни ҳур бу бонг учун,

Қонимга бўялсин нотинч бу майдон.

Денгиздек галаён кўтарар қонлар,

Қаршингда тиз чўкиб, мададлар сўраб,

Англиям, ушалар буюк у армон,

Ана, эрк кўёши отар қизариб!

САДРИДДИН
АЙНИЙ

ЎГИТЛАРИМ

Мунақид, аллома сифатида, ақл ва тафаккур билан танқид қилишни ўз олдига вазифа қилиб қўйиши керак. Асарни чуқур ўрганиши ва ёзувчи воқеликни қандай акс эттирганлигини тўғри ҳам холисона баҳолай билиши зарур. Мен томдан тараша тушгандай қўпол танқидга мутлақо қаршиман. Танқид дўстоналиги, софдиллиги, исбот ва далиллари билан ишонтириши, оғир ботадиган гаплардан холи бўлиши шарт.

* * *

Ҳақиқий таржимон асл нусха адабий тилини ҳам, ўз она тилини ҳам яхши ўрганиши зарур. Баъзан «хунарманд» таржимон шу қадар «дўндириб» таржима қиладики, ўқиб бошинг гаранг бўлиб қолади, нима демоқчи эканлиги етти ухлаб тушинга ҳам кирмайди.

* * *

Тилчининг ёзувчи бўлиши шарт эмас. Ёзувчига келсак, бошқа гап, унинг тилчи бўлиши мажбурийдир. Кўп ёзувчилар бунни тушунмайдилар ва тил назариясини ўрганмайдилар. Бу ўзлари қалам тебратаётган тилга нисбатан нотўғри муносабатдир.

* * *

Мен ўртоқларнинг сўзларига, билим даражалари турлича бўлган кишиларнинг маслаҳатларига доимо диққат билан қулоқ солдим. Ёш ёзувчилар билан фикр алмашишдан ўзимни четга тортмадим. Бу нарса доимо асарларимни яхшилаб боришимга ёрдам берди. Ўз ўртоқларининг танқидий мулоҳазаларидан кўкка сапчийдиган, аччиқланадиган, хафа бўладиган баъзи бир тегманозик адабиётчиларимизнинг қилиқлари мени ранжитади.

* * *

Ёзувчиларимизни ҳамжиҳатлик билан ишлашга, бир-бирларига кўмаклашишларига, кекса ёзувчиларни ёшлар билан мустақкам ижодий алоқада бўлишга ўргатишимиз керак. Ёзувчилар коллективининг жипслигини доимо эътиборда тутмоқ лозим.

* * *

«Ҳолига қараган ҳоримас», деган гапларга рия қилмоқ, айниқса ижод аҳли учун жуда зарур. Ҳар бир иш режа ва тартиб билан бажарилса, вақтдан оқилона фойда-

ланилса, ҳамма ишга бафуржа улгуриш мумкин. Аммо вақтни беҳудага кетказиш оппа-осон. Бу қўнтсизлик, қўнимсизлик натижасида рўй берадиган ҳолдир. Баъзи кишилар, жумладан, ёзувчилар ҳам фикрни жамлаб олиб, тартиб билан ишлаш ўрнига ёзилажан асарлари ҳақида кунлаб, ҳафталаб, ҳатто ойлаб, йиллаб хаёл суриб, режа тузиб юрадилар-у, ўтган шу вақт мобайнида на бирор ёққа чиқа оладилар, на бир кўзга кўринарли иш қила оладилар. Ишлари ўнгидан келмаётганидан нолиб, жигибийрон бўладилар. Бундай кайфиятдан қутулмоқнинг бирдан-бир йўли — ҳар бир иш кунининг планини чамалаб чиқмоқ ва қўнт билан, умид билан ишламоқдир. Илҳом парисини кутиб, ширин хаёллар оғушида ғарқ бўлмоқдан наф йўқ. Зеро, илҳом париси хаёлпарастларга эмас, ҳақиқий заҳматкаш ижодкорга кулиб боқади. Ҳар бир дамни ғанимат билиб, ҳар бир дақиқанинг қадрига етиб иш тутган киши мақсадга тезроқ етади.

* * *

Ижодкорлик — бу санъаткорлик демакдир, қўғирчоқ-бозлик эмас. Афсуски, айрим ёшлар бунни тушунишмайди, тушунтирсангиз хафа бўлишади. Шунини унутмаслик керакки, ҳозирги китобхону газетхонлар зукко, билимдон кишилар. Қалам аҳлидан алмисоқдан қолган гапларнинг тақрорини эмас, теша тегмаган янги фикр эшитишни, улардан ўрганишни истайдилар. Уларнинг бу ҳақли талабини қондириш, уларнинг ихлосини ошириш учун тинмай меҳнат қилиш, машаққат чеккиш, одамлар орасида кўпроқ бўлиш, уларнинг феъл-атворларини ўрганиш ва шунга мувофиқ асарлар яратмоқ лозим. Лекин ҳамма қаламкаш ҳам талаб даражасида заҳматкаш, меҳнаткаш бўлавермас экан. Алмойи-алжойи сўзлар тизмасидан ўзларича асар ясаб, уни тезда чоп қилдириш йўли билан шуҳрат қозонишга орзумандлар, ижодкорликни сабаби тирикчилик, деб тушунадиганларнинг ҳали-ҳануз ҳам топилиб туришини ҳазм қилолмайсан киши. Чинакам қаламкаш эса, энг аввало, ўз имзосининг обрўини учун курашмоғи лозим.

* * *

Ҳаёт — курашмоқ демак. Инсон ўзининг эзгу ниятларини амалга ошириш учун, шу тилак-истакларини халққа хизмат қилдириш учун курашмоғи керак. Ана шу курашнинг ўткинчи қийинчиликларидан қўрққан кишиларни дунёга бемақсад келган, дейиш тўғри бўлур эди.

Нашрга Мажид ҲАСАНОВ
тайёрлаган

ШОКИРАЛИ
НУРАЛИЕВ

Илдизга назар солсак...

*Бригадир нега
ҳосилдорликдан қўчийди?
Бир колхозга нечта
сараловчи машина керак?
Тайёрлов ташкилотларининг
эртаги кун қандай
бўлмоғи лозим?*

К

арийб тўрт йилдан буён шундай савол-жавобни эшитаман:

— Қани, Мамажон полвон, бу йил қанча мажбурият оласиз энди! 300 центнердан бўладими!— сўрайди райком секретари район қишлоқ хўжалиги илгорларининг қурултойида.

— Энди... ундан кўп ҳам бўлади-ю... лекин сотиш қийин бўляпти-да,— жавоб беради сабзавотчилик бригадаси бошлиғи Мамажон полвон эҳтиёткорлик билан.— Етиштиришдан кўра сотиш қийин бўляпти. Оладиган одам топилмайди. Юрамиз кейин келин тушди қилиб. Шундай бўлгач...

— Йўқ, йўқ,— шошиб унинг гапни бўлади секретарь.— Сиз етиштираверинг, топамиз оладиган одамни. Келишдикми 300 центнерданга!

— Майли. Сотишга ёрдам берсаларинг бўлди... Мамажон полвон сўз беради. Планни ошириб-тошириб бажаради. Лекин ҳеч ваъдасидаги маррага чиқолмайди. Йўқ, ҳосил камлиги учун эмас. Масалан, қанча-қанча помидор, қарам кун сайин эмас, соат сайин сўляяпти, чиряпти олиб кетиб, қоқи қилиб, тузлаб олишади. Бироқ бу планга кирмайди, даромад ҳам келтирмайди. Хуллас, яна ўтган йилги аҳвол юз берган бўлади: оладиган ташкилот йўқ. Сотиш қийин...

Нима, райком секретари ваъдасини унутиб қўядими! Йўқ, унутмайди. Тайёрлов идорасининг бошлиғини чақириб қисти-басга олади:

— Қанақа беппан, бетадбир, беҳафсала одамсиз ўзи!! Истеъмолчи ташкилотлар билан шартнома тузиш пайтида қаерда юрувдингиз! Сабзавот осонлик билан етиштирил-яптими!

Тайёрлов идорасининг бошлиғи ҳеч қаерда юргани йўқ. Постида бўлган. Шартнома ҳам тузган. Лекин... Лекин райком секретари саволни берадими, аммо жавобни кутмайди. Ҳозир изоҳ тинглаб ўтирадиган пайт эмас. Помидор, қарам кун сайин эмас, соат сайин сўляяпти, чиряпти. Секретарь зудлик билан ишга ўзи аралашади. Шаҳардаги, ҳатто қўшни район, область, республикалардаги заводлар, идоралар, ташкилотлар билан телефонлашади. Харидор топади. Хуллас, ёрдамлашади. Ёрдамлашиб шунчаликка етказилади. Кейин эса... кейин пахта терими авж олиб кетадими, сабзавот кўнгилга сизмай қолади. Келгуси йили яна ўша савол-жаъоб такрорланади:

— Қани, Мамажон полвон, бу йил қанча мажбурият оласиз энди!.. Йўқ, йўқ, Сиз етиштираверинг, топамиз оладиган одамни...

Мамажон полвон бу пайтда қандай холга тушиши, нима дейиши сизга маълум. Энди четроқда қиснибгина ўтирган тайёрлов идорасининг бошлиғига разм солинг. Райком секретари «топамиз харидорни» деди, Мамажон полвон катта ҳосил етиштиришга ваъда берди. Буни эшитиб, тайёрлов идораси бошлиғи кўрқади. Ёзда бошига тушадиган савдоларни ўйлаб, юрагида қандайдир оғриқ сезади. Ҳа, ҳосил мўл бўлиши уни кўрқувга солади. Ун-ўн беш йил аввал бундай эмас эди. Нима, унда планли ишлармиди! Тадбиркорроқ, ҳафсалалироқмиди! Ҳамма ниши саранжом-сарништамиди! Ҳа, саранжом-сарништа эди. Лекин бунинг тадбирга, ҳафсалага алоқаси йўқ. Бу фази-латлар ҳам бор унда. Уларга қўшимча каттагина тажриба ҳам орттирган. Ундай бўлса, гап нимада! Гап шундаки, у пайтларда маҳсулотнинг ўзи кам эди. Бёғзи йиллари қабул қилиш планини бажаролмай хуноб бўларди. Энди-чи! Районда сабзавот экиладиган ер кўпайди. Бог-роғ кўпайди. Маҳсулотнинг тури кўпайди. Техника, химиянинг шарофати билан ҳосилдорлик ортди. Қолаверса, томор-қачилар ҳам чорбоғларига нуқул маккажўхори эмас, ка-

рам, помидор, картошка, мевали дарахт экадиган бўлиб кетдилар. Лекин бозорларда ҳамон нарх-наво нисбатан баланд. Бунинг сабаблари кўп: баъзи тур маҳсулотларни етиштириш қийин, дўконлардаги мева-чева сифати ҳамон ёмон, тайёрлов жараёни мукамал эмас ва ҳоказо. Энди у бунча миқдор, бунча тур маҳсулотни қаерга қўйишини билмай қолди. Ахир омбор, бироз кенгайгани ҳисобга олинмаса, ҳамон ўша-ўша-да... Хўш, ана, кенг ҳам дейлик. Кенг омборнинг ўзи нима қилиб беради. Холодильникни бўлмаса, иқлим яратувчи мосламаларни бўлмаса... Сақлаб туриб бўладими маҳсулотни! Тезроқ истеъмолчига топшириб қутулиш керак. Бироқ истеъмолчилар ҳам, қанча бўлса оламан, деб туришгани йўқ. Аслида-ку, қанча бўлса ҳам олишадими-я, лекин уларнинг омборлари ҳам ўзига яраша. Ҳозирча шу ёғи етади. Кейинроқ олиб келасиз, дейишади. Кейинроқ эмиш... Унгача маҳсулот сув бўлиб оқиб кетмайдими!..

Тўғри, битта йўли бор. У ҳам бўлса қишлоқ аҳолиси тутаётганидек йўл тутуш, яъни маҳсулотни қоқи қилиш, томат қилиш, мураббо, шарбат қилиш, тузлаш... Қуруқ мевага давлат хўл мевага тўлаганидан ортиқ бўлса ортиқки, кам ҳақ тўламайди. Қишда давлат корхоналаригина эмас, ҳатто қишлоқликларнинг ўзлари ҳам бундай маҳсулотларга зорикиб қоладилар. Бунинг бозорга қараб ҳам билса бўлади. Масалан, помидор қоқининг бир тизимчаси бир сўм бўлиб кетади. Ҳа, шундай қилиш мумкин. Лекин бунинг учун ишчи кучи керак. Асбоб-анжом керак. Аввало ишчи кучи — кам. Қолаверса, асбоб-анжом — кам. Идора хўжалик ҳисобида ишлайди. Кўп маҳсулот олишга қурб етмаганидан кейин даромади ҳам шунга яраша бўлади-да. Асбоб-анжом сотиб олишга пул қани! Ҳатто энг зарур нарса — юк машинаси ёллашга ҳам баъзан ўйланиб қолади-ю...

Шундай қилиб, деҳқон маҳсулотини прицепга ортиб тайёрлов идорасига олиб келади. Энди у ўз-ўзидан тайёрлов идорасининг ишчисига айланади. Транспортни эса идора гўё ёллаб олган ҳисобланади. Карвон шаҳарга йўл олади. Харидор топилгунча юраверади. Сарсонгарчилик баъзан ҳафталаб давом этади. Шунинг учун Мамажон полвон плани бир амаллаб 120—130 процент бажарадию, кейин, бўлади-е, қолгани қолар-е, дейди. Чунки у донгдор, тилга тушган бригадир. Плани 130 процентга етказмаса уят бўлади. Тилга тушмаганлар эса 105—110 процентдаёқ тахта-ўхловни йиғиштирадилар.

Матлубот жамиятларининг тайёрлов пунктларида манзара ана шундай. Фақат бу ерда эмас, пилла тайёрлаш, пахта тайёрлаш пунктларида ҳам, дон тайёрлаш пунктларида ҳам деярли шундай манзарани кўрасиз. Тўғри, бу пунктларнинг моддий-техникавий базаси замонавий талабларга ҳали тўла жавоб бермаса-да, ҳар қалай матлубот жамиятлари тайёрлов идораларининг базасидан мустақилроқ. Лекин барибир бу база кўзда тутилган самарани бераётгани йўқ. Масалан, Жиззах областидаги аксарият пахта тайёрлаш пунктларида қуритиш-тозалаш цехлари бор. Шунга қарамай, маҳсулот қабул қилиш ва уни дастлабки қайта ишлашнинг поток системаси тўлатўкис ўзлаштирилмаган. Иш эскича боряпти: пахта аввал бунт қилинади, кейин — пахта қабул қилиш тамом бўлгач, қуритишга, тозалашга киришилади. Бундан катта зарар кўрилмоқда. Пахтакор районидagi пахта тозалаш заводининг директори Ф. Худойқулов шундай дейди:

— Агар поток системасини ўзлаштирган бўлганимизда 1-сорт пахтадан 32—34 процент тола олишимиз мумкин эди. Ўзлаштирганимиз йўқ. Шунинг учун 30,1 процент оляпмиз. Бунга ишчи кучи етишмаслиги сабаб бўляпти. Ҳозир меҳнат қилаётганларнинг аксарияти ҳам вақтинча ишчи.

Кўрдингизми! Қаршимизда иккита муаммо кўндаланг бўлиб турипти: аввало тайёрлов пунктларининг моддий-техникавий базаси қоқоқ. Давлат ёрдами билан база мустақамланган тақдирда ҳам барибир ундан кутилган самарани олиш қийин. Чунки ишчи кучи етишмайди. Аслини олганда-ку, ишчи кучи кам эмас, вақтинча ишлашга рози бўлувчилар кам. Барча пунктда иш мавсумий. Иш мавсуми бирида 2 ой, бошқасида 3 ой, кўпи билан 4 ой, холос. Хўш, ким иссиқ ўрнини совутиб вақтинча ишга келади! Келмайди. Тайёрлов пунктларининг бошликлари

мавсум олдидан райком секретарининг ёки райижроком раисининг олдига илтимос билан киришади. Секретарь ёки раис колхоз-совхозларнинг, бошқа ташкилотларнинг раҳбарларига қўнғироқ қилади. Илтимос қилади. Жуда бўлмаса пўпаса қилади. Бир илож қилиб ишчи топилади. Бир илож қилиб мавсум ўтказилади. Ҳар йили аҳвол шундай. Буларнинг ҳаммасига, кўриб турибсизки, ишчининг мавсумийлиги сабаб бўлади.

МАВСУМИЙЛИКНИНГ ТУҒИЛИШИ

Сухбатларимиздан маълумки, кўплар мавсумийликни қишлоқ хўжалик ишининг ўз хусусиятидан туғилади деб, моддий-техникавий қоқоқликни эса планлаштиришда йўл қўйилган нуқсонларнинг оқибати деб изоҳлайдилар. Бизнингча бундай эмас. Мавсумийлик ҳам, моддий-техникавий қоқоқлик ҳам, бизнингча, битта насадан — қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлашнинг ҳозир амалда бўлган тартибидан туғилмоқда. Тайёрлашнинг амалдаги тартиби шундайки, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қабул қилиш ва дастлабки қайта ишлашдан иборат бир бутун иш бўлак-бўлақларга бўлиб юборилган. Тайёрловчи ташкилотлар ана шу бўлакларга ихтисослаштирилган, яъни тор доирада ихтисослаштирилган. Мана, эътибор беринг, матлубот жамиятларининг тайёрлов идоралари асосан мева, сабзавот, полиз маҳсулотлари, жун ва тери қабул қилади. Мева ва сабзавот тайёрлаш билан мева-сабзавот хўжалиги министрлиги ташкилотлари ҳам шуғулланади. Қишлоқ хўжалик маҳсулоти тайёрлаш министрлиги асосан дон тайёрлайди. Донни дастлабки қайта ишлаш, яъни қуритиш, тозалаш, саралаш билан колхоз-совхозларнинг ўзлари шуғулланадилар. Пиллани бошқа бир мустақил идора, пахтани яна бошқаси, гўшт-сутни яна бошқаси қабул қилади ва ҳоказо. Хуллас, ҳар бир районда бир-биридан мустақил 4-5 тадан тайёрловчи идора бор.

Бир бутун иш 4-5 та идора ўртасида сочилиб, бўлиниб кетдими, демак энди албатта мавсумийлик тусини олади. Ҳар бир идора йилнинг 3-4 ойида ишлайдию, қолган пайтда деярли бекорчи бўлади. Бир бутун иш 4—5 та идора ўртасида сочилиб, бўлиниб кетдими, демак, энди даромад ҳам сочилиб, бўлиниб кетади. Аксарияти хўжалик ҳисобида ишловчи бу идоралар ўзларининг моддий-техникавий базаларини замонавий талабларга мувофиқлаштирмай, давлатнинг алоҳида ёрдамига муҳтож бўлиб қоладилар. Мавсумийлик ҳам, моддий-техникавий қоқоқлик ҳам ана шундай туғилади. Демак...

Шу ўринда бир савол туғилиши табиий:

— Демак, тайёрлов идораларини бирлаштириш тақлиф қилинапти. Район агросаноат бирлашмалари худди шу мақсадни ҳам кўзлаб ташкил этилмадимми?

Йўқ. Бирлашма составига кирувчи корхона ва ташкилотлар хўжалик жиҳатдан мустақилликни, юридик шахс ҳуқуқини ва идоравий мансубликни сақлаб қоладилар. Англашиладики, биз тайёрлов идораларини бирлаштиришни кўзда тутамиз, бирлашма эса бирлаштиришни эмас, балки тайёрловчиларнинг бир-бирлари билан, шунингдек, уларнинг ишлаб чиқарувчилар билан алоқаларини мувофиқлаштиришни кўзда тутамиз. Мустақиллик бу алоқаларни мувофиқлаштиришга ҳалақит бермасмикин!

Аввал бошидаёқ айтиб қўяйлик, мустақиллик тайёрлов пунктларидан бошқа ҳеч қаерда ҳалақит бермайди. Аксинча, томонларнинг фаолиятини рағбатлантирувчи, активлаштирувчи роль ўйнайди. Масалан, хизмат кўрсатувчилар («Госкомсельхозтехника», «Союзсельхозхимия») район бўлинималари, сув хўжалиги идораси, қурилиш ташкилотлари] ҳар бири ўзича мустақил. Ўз планларини ўзлари тузадилар. Бирлашма кенгаши ишлаб чиқарувчилар [колхоз-совхозлар] талаб-эҳтиёжини назарда тутиб бу планларга ўз тақлифларини киритади. Ҳар бир хизмат кўрсатувчи ташкилот тақлифни ҳисобга олади. Чунки қанча яхши хизмат кўрсатса, шунча кўп манфаат кўради.

Ишлаб чиқарувчилар фаолиятини мувофиқлаштиришда ҳам шундай. Райондаги колхоз-совхозлар асосан пахтачиликка ихтисослашган, дейлик. Бундай шароитда, табиики, бошқа тур экин, масалан, озуқабоп қизилча оз майдонга экилади. Оз майдондаги қизилча ҳосили, [оз майдонда бўлишига қарамай], қўлда йиғиштириб олишга кўплик, оғирлик қилади. Аммо комбайн сотиб олишга арзимайди. Комбайн бунча ҳосилни 2 кунда йиғиштириб бўлади. Йил бўйи бекор туради. Хуллас, колхоз-совхозлар бирлашиб, битта комбайн сотиб олишса, ўша комбайн ҳаммасининг ҳосилини йиғиштириб берса, унда бошқа гап. Бирлашма кенгаши ўртага шундай таклиф қўяди. Ишлаб-чиқарувчилар жон-жон деб рози бўлишади. Кенгаш тadbирни амалга оширишда воситачилик қилади. Кўринадики, ишлаб чиқарувчилар бир-бирларидан мустақил бўлган шароитда ҳам бирлашма ўз функциясини муваффақиятли бажара олади.

Бироқ... тайёрлов ташкилотларининг ўзаро мустақиллиги уларнинг ишини мувофиқлаштиришда қийинчилик туғдирмай қолмайди. Хўш, бирлашма кенгаши тайёрловчиларнинг мустақиллигига дахл қилмай туриб уларнинг ишини мувофиқлаштириш бўйича қандай тadbирларни амалга ошириши мумкин! Фақат битта тadbирни, у ҳам бўлса шуки, мавсум олдидан, айтилик, матлубот жамиятининг тайёрлов идорасига маҳсулот қабул қилишда, қайта ишлашда, ортиқчасини сақлашда пахта тайёрлаш пунктларининг территориясидан, пилла тайёрлаш пунктининг омборидан фойдаланишига рухсат бериши мумкин. Ушанда ҳам агар пахта тайёрловчи, пилла тайёрловчи, уларнинг «главк»лари рози бўлишса, рухсат бериши мумкин. Ҳали-ҳозир-ку бирлашмалар кенгашлари бундай тadbирни амалга оширишга астойдил киришганлари йўқ. Киришсалар, мустақил идораларнинг қанчадан-қанча маҳкамачилик говларига дуч келишларига қарамай, амалга оширишади, албатта. Бунда матлубот жамиятининг тайёрлов идораси нисбатан қулайроқ шарт-шароитларга эга бўлади. Лекин барибир асосий муаммо — ишнинг мавсумийлиги сақланиб қолаверади. Фақат тайёрлов соҳасида ишлайман, деб аҳд қилган ишчи бу ташкилотда иш турагач, расман бўшади, бошқасига расман ишга кириши керак. Хуллас, бир йилда беш жойга расман кўчиши лозим. Табиийки, у бундай шароитда «аҳдига вафо» қилолмайди. Бинобарин, мавсумий ишчи топиш муаммоси ҳам, фонд-даромад тарқоқлиги ҳам барҳам топпайди. Тайёрловчиларга ишчи кучидан ёрдам беринг, деб колхоз-совхозларга энди райком секретари ёки райинжроком раиси эмас, бирлашма кенгашининг раиси кўнғироқ қилади. Фарқ шу ҳолос.

Арзирли фарққа эришиш учун бирлашма кенгаши тайёрловчиларнинг мустақиллигига дахл қилишига, мустақилликини бекор қилишига тўғри келади. Бу аслида мустақилликини эмас, тор доирада ихтисослашишни бекор қилиш бўлади. Майда тайёрловчи ташкилотлар бирлашиб, районнинг яққа, йирик ташкилотига айлангач, ана энди...

ЯНГИ ТАШКИЛОТ ТАВСИФИ

Бир-биридан мустақил идоралар бирлаштирилди, районда яққа, йирик тайёрлов ташкилоти барпо этилди, деб фараз қилинг. Уша заҳотиёқ ишдаги мавсумийлик барҳам топади. Биз кўпроқ Урта Осиё республикаларини назарда тутаямиз. Бу ерининг заминни, табияти саҳий. Йил бошидан оқ ҳосил бера бошлайди. Қабул қилиш керак. Аввал пиллани қабул қил, қайта ишла, истеъмолчига топшир. Кейин ғалла ортилган карвонлар кела бошлайди. Сўнг мева-сабзавот карвонлари. Ниҳоят, «оқ олтин» карвонлари. Кейин-чи! Яъни қишда-чи! То пилла қабул қилиш мавсуми бошлангунча, қарийб тўрт ой нима иш қилинади! Иш кўп. Мавсумга тайёргарлик кўриш ҳам бор. Камлик қилса, унда ғўзапо я ҳам қабул қил. Ахир ғўзапо я ҳам қишлоқ хўжалик маҳсулоти эмасми! Қишлоқ хўжалик маҳсулоти. Маҳсулот бўлганда ҳам унча-мунча маҳсулот-

дан қолишмайдиган маҳсулот. Ўзбекистон ССР Давлат план комитети раиси Қ. Аҳмедов «Пўлат ва биллур» сарлавҳали мақоласида [«Правда», 1982 йил 3 апрель сони] шундай ёзади:

«Ҳамма яхши биладики, республикамиз пахта толаси етказиб берувчи асосий базадир. Бироқ, ғўзапо я ҳам гоят қимматли хом ашё эканлиги ҳали кўпчиликка маълум эмас. Ғўзапо ядан қоғоз ва картон, сифати ёғоч чиқиндисидан тайёрланганидан қолишмайдиган қурилиш плиталари, озуқа хамир ачитқиси тайёрлаш, фурфурол, органик кислоталар, химия sanoati учун бошқа маҳсулотлар ҳам олиш мумкин. Ғўзапо яни, [ҳар йили даладарда олти миллион тоннагача ғўзапо қолиб кетади] комплекс қайта ишлаш ҳаётий заруратдир».

Хуллас, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш ва дастлабки қайта ишлашни районда битта ташкилот ўз қўлига олса, бу ташкилотда иш йил бўйи қайнайди. Йил бўйи тер тўкиб ишлашга тўғри келади. Шунга яраша бу ташкилотда даромад ҳам катта бўлади. У тез орада ўзига замонавий омборлар қуриб олади, замонавий техника воситалари сотиб олади.

Янги ташкилот ўзига замонавий омборлар қуриб олгунча бироз вақт ўтар, албатта. Лекин ташкилот этилиши биланоқ шундай имкониятларга эга бўлиб қоладими, бу имкониятларни ҳозирги ҳар қандай тайёрлов идорасининг имкониятларига ҳатто таққослаб ҳам бўлмайди. Доний иш, доний ишчига эга бўлиш у эга бўладиган имкониятнинг катта қисми, албатта. Аммо ҳар ҳолда қисми. Энди бунга территорияни ҳам қўшинг. Матлубот жамиятининг тайёрлов идораси помидорни, мева-чевани, колхоз-совхозлар эса ғаллани ёйиб қуритишга жой тополмайди ёки топишга қийналишади. Худди ана шу пайтда райондаги пахта тайёрлаш пунктлари — ҳар бири неча гектарлаб очиқ майдонни эгаллайдиган пунктлар янтоқ босиб ётади. Қуеша кунгай бўлган ана шу майдонлар энди янги ташкилот тасарруфига ўтган бўлади. Бу майдонларда дастлабки замонавий омборларни қуришга ҳам жой топилади.

Пунктларнинг техника воситалари-чи! Масалан, узатиш транспортёрларини олинг. Ҳозир улар йилнинг қарийб тўққиз ойида бекор туради. Янги ташкилот эса уларни бекор турғизиб қўймайди. Ҳар ҳолда бирор корига яради.

Мутахассислар-чи! Масалан, товаршуносларни, лаборантларни олинг. Ҳозир улар билим ва малакаларини асосан уч ой — пахта қабул қилиш пайтида ишга солишяпти. Янги ташкилот эса бу билим ва малакадан қарийб йил давомида баҳраманд бўлади.

Пилла тайёрлаш пунктининг территорияси, пилла сақлайдиган қават-қават тоқчалари, техника воситалари, мутахассислари тўғрисида ҳам шундай дейиш мумкин.

Энди колхоз-совхозлар ғаллани дастлабки қайта ишлайдиган хирмон жойларга назар ташлайлик. Масалан, Фарғона областининг Фрунзе райониде пахта билан бир қаторда ғалла ҳам етиштирадиган колхоз-совхоз бешта. Ҳаммасида биттадан, яъни район бўйича бешта ғалла тозалайдиган, бешта саралайдиган, бешта маккажўхори донини сўтадан ажратадиган машина бор. Ваҳоланки, районнинг жами дон топшириш плани бор-йўғи 1547 тонна. Битта дон тозалаш машинаси икки сменада тўлиқ қувват билан ишлатилса, бунча донни узоғи билан олти кунда тозалаб бўлади.

«ОВХ — 20А» машиниси 1 соатда 20 тонна дон тозалаш қувватига эга. Демак, районга битта дон тозалаш машинисининг ўзи ҳам kiffoя. Лекин на илож, барча хўжалик ўз бошига мустақил. Дон топшириш ҳаммасидан бир пайтда талаб қилинади. Шундай экан, ҳар бири ўз-ўзига машина сотиб олмас бўлмайди. Шундай қилиб, донни дастлабки қайта ишлаш билан колхоз-совхозларнинг ўзлари шуғулланиши, бу ишнинг тарқоқлиги машиналарнинг сунъий равишда кўпайишига, фойдали иш коэффициентининг эса пасайишига олиб келяпти. Донни қабул қилиш, дастлабки қайта ишлаш янги ташкилот ихтиёрига ўтгач, яъни иш шу ташкилотда марказлашгач, бу сунъийлик барҳам топади. Деҳқон фақат деҳқончилик билан — маҳсулот етиштириш билан шуғулланади. Маҳсулотни дастлабки қайта ишлаш, қолаверса, уни истеъмолчиларга етказиб ҳам бериш ташвишидан қутулади.

«ОҚ ОЛТИН» СОВХОЗИ «ЁШЛИК» ОТАЛИҒИДА

*«Ёшлик» журнали «Қаршистрой»
территориал бошқармасига қарашли
Нишон районидаги «Оқ олтин»
совхозини оталиққа олди.
Қуйида совхоз директори,
қишлоқ хўжалик
фанлари кандидати
Равшан Тоштемиров журналимиз
оталиғидаги хўжалик, унинг тарихи,
буғуни ва истиқболи
ҳақида ҳикоя қилади.*

арши чўлларига баҳор келди...
Юртимизнинг жамоли айни навбаҳорда ўзгача
бўлади. Чор томонга, ўру-қирлар сатҳига та-

бнат қип-қизил, ям-яшил, сап-сарик гуллардан гилам ёза-
ди. Қирларда кўю-кўзичоқлар чопқиллашиб ўйнашади.
Кўм-кўн осмонда эса оппоқ булутлар кезади.

Совхозимиз ана шундай кўркем воҳода жойлашган.
Ёнгинамизда... Амударё савлат тўкиб оқади. Йўқ, мен
янглишганим йўқ. Амударё сувлари магистраль канал ор-
қали Қаршига етиб келганига бир ярим йил бўлди.

Совхозимиз ҳақида гап кетаркан, мен уни партия ва
ҳукуматимиз иродасининг фарзанди деб таърифлаган бў-
лардим. Маълумки, Қарши даштини ўзлаштириш ҳақида-
ги тарихий қарор бундан йигирма йил аввал қабул қилин-
ган эди. Ана шундан буён қадимий чўл қўйнида 200 минг
гектарга яқин янги ерлар ўзлаштирилди. Олтига насос
каскадларидан иборат Қарши магистраль канали ишга ту-
ширилди. Чўлнинг тиниқ кўзгуси — Толимаржон сув ом-

бори бунёдга келди. Қарши даштида янгидан олтига рай-
он, ўнлаб совхозлар ташкил этилди. Бизнинг «Оқ олтин»
совхозимиз ана ўша хўжаликларнинг биридир.

Энди мен қимматли журналхонларни совхозимиз билан
қисқача таништириб ўтай. Жами экин майдонимиз 6612
гектар. Шундан 3580 гектарига пахта экалмиз. Кейинги йил-
ларда ингичка толали пахта етиштиришга катта аҳамият
берилляпти.

Совхоз 1977 йилда ташкил этилган. Учта агроучасткамиз
бор. Хўжалик тузилган дастлабки йилларда гектар боши-
га 14—15 центнердан пахта ҳосили олинарди. Утган йил
эса 21 центнердан ҳосил кўтардик. Планимиз 120 процент-
дан ошди.

Қишлоқ хўжалигининг бошқа соҳалари ҳам гуркираб
ривожланмоқда. Масалан, қўйларимиз беш йил давомида
ўн барабар кўпайди, яъни 500 бошдан 5 минг бошга ет-
ди. Бизда қоракўлчиликнинг истиқболлари катта.

Ниҳоятда қийин шароитда деҳқончилик қиламиз. Аму
сувлари совхозимиз территориясига етиб келгунча узун-
лиги 150 километрли магистраль каналлар орқали кучли
насослар ёрдамида 132 метрга кўтарилади. Биз эса бу
сувни кичикроқ насослар воситаси билан яна 30 метр
баландга олиб чиқамиз-да, экин майдонларимизни суғо-
раамиз.

Совхозимиз ҳали ёш. Унинг меҳнат ахли ҳам асосан
ёшлардан иборат. Хўжалигимиз тузилганига энди беш йил
бўлганига қарамай, рентабел бўлиб олди, яъни даромад
келтирмоқда. Кейинги йилларда икки марта республика
мусобақасида биринчиликни қўлга киритиб, Ўзбекистон
Компартияси Марказий Комитети, республика Министр-
лар Совети, Узсовпроф ва Ўзбекистон ЛКСМ Марказий
Комитетининг кўчма қизил байроғига сазовор бўлдик.

Хўжалигимиз далаларини кезар экансиз, ҳали бу ерлар
том маъносин билан очилмаган кўриқ эканига ишонч ҳо-
сил қиласиз. Янгидан ўзлаштирилган минглаб гектар
ерлар чўлқуварларимизни кутиб ётибди.

Совхозимизни, образли қилиб, энди тетапоя бўлиб
келяпти, десам хато қилмайман. Ҳали бизда намунали,
обод, кўркем қишлоқлар йўқ. Янги, замонавий аҳоли
пунктлари энди қуриляпти. Маданият ва истироҳат боғи,
клублар ҳам энди бунёд этиляпти.

Бутун муваффақиятимизни таъминлаётган — оловқалб
ишчиларимиз. Уларнинг кўпчилиги — ёшлардир. Ёшлари-
мизнинг тақдирини совхозимизнинг тақдирдан ажратиб
бўлмайди. Масалан, таниқли бригадирларимиз Жума Эш-
маматов, Муҳаммади Жумаев, Умбар Ҳайдаровларни
олиб кўрайлик. Пахтазорда жонини жабборга бериб иш-
лашади улар. Чўпон Нормурод Қўзиёев, сут соғувчи Ой-
рўзи Орипова, бўрдоқбоқар Панжи Абдураимовлар эса
совхознинггина эмас, бутун районнинг фахри.

«Ёшлик» журнали совхозимизни оталиққа олаётганлиги
маданий ҳаётимизда катта воқеа бўлади. «Ёшлик» чўлқу-
варларимизнинг сеvimли журнали. Биз унинг саҳифала-
рида босилган қисса, ҳикоя, очерк ва публицистик мақо-
лаларни зўр қизиқиш билан ўқиб борамиз. Айниқса, ёзув-
чи Эмин Усмоновнинг ўтган йил 2-сонда босилган, Қарши
чўлини ўзлаштирувчилар ҳаётини ёзилган «Ҳаловатдан
кечмасанг...» ҳужжатли қиссаси бизда катта таассурот
қолдирди.

Бизнинг бу яхши ташаббусдан умидларимиз катта. Жур-
нал коллективи, ижодий ходимлари, унда ўз асарлари
билан иштирок этаётган ёзувчилар билан ўтказилажак учра-
шувларимиз чўлқуварларимизга маънавий мадад бери-
шидан умидвормиз.

Биз чўлнин обод қилишда юксак меҳнат намуналарини
кўрсатамиз, сеvimли журналимиз эса юксак ғояли бадиий
асарлар, замонамиз қаҳрамонларининг меҳнатини мадҳ
этувчи пишиқ публицистик мақола ва асарлар билан ўз
мухлисларини хушнуд этишига ишонч билдираамиз.

**АТОУЛЛО
ОҚИЛОВ,**

биология фанлари доктори,

**АБДУКАРИМ
УСМОНХҲҲАЕВ,**

медицина фанлари кандидати

Заргар табиат мўъжизаси

*Инсон организмине ҳали кашф
этилмаган сирлари, инсон психологиясидаги
қўпчилиликни ҳайратга солувчи хусусиятлар,
ирсият қонунлари,
ташқи муҳит таъсири...*

*Бу муаммолар ёлғиз шифокорларнигина
эмас, ҳаммани қизиқтирса керак.*

*Биология фанлари доктори,
профессор А. Оқилов ва медицина
фанлари кандидати*

А. Усмонхўжаев шу ҳақда фикр юритадилар.

Инсон тирик мавжудотнинг олий вакили. Улик табиат (тош, тупроқ, турли маъданлар) билан тирик табиат вакиллари (вирус, бактерия, ўсимликлар, ҳайвонот олами, одам организми) тузилишида муқим бир умумийлик бор. Уларнинг ҳаммаси маълум химиявий элементлардан тузилган. Бироқ тирик табиат вакиллари тузилиши, тўқималардаги модда алмашилиши, кўпайиш, ўзаро ирсий таъсирланиш, ташқи муҳитга жавоб каби белгилари билан ўлик жисмлардан ажралиб туради.

Биз биологика, энг тубан ўсимлик ё гигант дарахдан тортиб то кит, фил каби ҳайвонларгача митти микроскопик қисм — ҳужайралардан тузилган. Одам организми ҳам бундан мустасно эмас.

Ҳужайра ўзаги ядро бўлиб, организмдаги модда алмашилиш, кўпайиш жараёнларини, умуман ҳужайра ҳаётини бошқариб туради. Ядронинг бебаҳо ҳислати шундаки, у организмнинг ирсий табиатини ҳам белгилар экан. Ҳар бир ядро бир неча жуфт хромосомалардан, яъни ўрчатиш компонентларидан тузилган. Олимлар кейинги йилларда одам ҳужайрасини сунъий ўстириб, ундаги хромосомаларнинг саногини, уларнинг нозик таркибини мукаммал ўрганмоқдалар. Маълум бўлишича, тирик табиат вакилларида муайян бир сифатни наслдан-наслга элтгучи етакчи генлар хромосомаларда тартибли жойлашар экан. Уларни оддий ва ўта замонавий «электрон микроскоплар орқали ўрганиш оқибатида фанда анчагина янгилик қилинди. Шунингдек, ҳужайра ядросини, ҳатто ядронинг бир бўлагини операция йўли билан кўчириб ўтқизиш кутилмаган самаралар берди. Натижада айрим касалликларнинг илдизини аниқлаш, ирсият билан боғлиқ масалаларни ҳал этиш, авлоддан-авлодга ўтадиган баъзи салбий хусусиятларни даволаш имкони туғилди.

Одам ҳужайраларида 46 хромосома бор. Улар таркибидаги генлар инсоннинг яхши-ёмон ҳислатларини, турли хил касаллик белгиларини авлоддан-авлодга ташиб турар экан. Ҳозир одам танасида ана шундай генлар — ирсий молекулаларнинг 100 мингдан ортиғи аниқланган. Бироқ бу генлар хромосомаларнинг қайси бирида жипслаганлиги, улар кўпроқ қандай сифатларини аждоддан-авлодга ўтказиши, генларнинг одам организмда кечаётган мураккаб жараёнлар билан алоқаси каби масалалар ҳозирча аниқланмай турибди. Фақат шу нарса маълумки, одамларда икки мингдан ортиқ касаллик ирсий экан. Узоқ йиллик текширишлар натижасида асаб, бош ва орқа мия хасталикларини, кўз касаллиги, юрак ўйноғи, қон босими, қанд касаллиги сингари нарсалар ота-онадан болага, ё неварачеварага ўтиши аниқланди. Бу текширишларнинг қувонарли жойи шундаки, эндиликда шифокорлар илгари жумбоқ бўлиб келаётган айрим ёмон касалликларнинг тағига етдилар. Маълумки, диагноз тўғри қўйилса, беморни даволаш осонлашади.

Одам танасидаги айрим ҳужайраларни, тери, суяк мияси, қон элементларини лабораторияда сунъий ўстириш, уларга ирсий омилни «оқтириш», хромосомаларни махсус ўрганиш натижасида бефарзандлик, ёмон ўсма, қон касалликлари, қанд касаллиги, меда-ичак яраси, юрак инфаркти, хафақонлик каби касалликларнинг сабаби, бу хасталиклар ривожига генларнинг қай даражада «хизмат» қилиши ойдинлашди. Шунингдек, одам гавдаси тузилиши, бўй-баст, тери ранги, кўз қорачиғи, қафтдаги ва бармоқдаги чизик изларини кузатиш ҳам ҳар бир шахс ирсиятини ўрганишда биолог олимлар учун қимматли маълумотлар берди.

Хуллас, одам ирсиятини ҳар томонлама тадқиқ этиш, ирсий касалликларнинг кўплигидан қатъий назар, уларни аниқлаш ва даволаш мумкин эканлигини кўрсатди.

Одамлардаги ирсий касалликлар билан яхши-ёмон

одатларнинг ўзаро алоқаси борми! Бу ҳақда тўхташдан олдин масаланинг муҳим бир томонига диққатингизни тортмоқчимиз.

Инсон фарзанди азиз, инсон — табиатнинг гултожи. Дунёда олижаноб одамлар кўп. Бировга беминнат яхшилик қиладиган, дўстга содиқ, маҳалла-кўй ёки қариндошларининг меҳрини қозонган, камтарин, ишчан, зукко, ўзганинг дардига куйиб, шодлигига қувонадиган софдил кишиларни кўргангизда кўнглинг тоғдай кўтарилади. Шундай инсонлар бор экан, дунё кўзингга янада чиройли ва баркамол кўринади. Лекин ҳар тўкисда бир айб, деганларидек, орамизда инсон деган улуг номга доғ тушириб юрган кимсалар ҳам оз эмас. Кўчабезори, ичкилик-боз, бахил, саёқ, ғийбатчи, эгриқўл шахслардан жамият қанча зарар кўрмоқда. Бундай «вирус»ларнинг ёшлар орасида ҳам тез-тез учраб туриши бизни ташвишга солади. Олтинга тенг даврини елга совириб юрган баъзи йигит-қизларни кўргангизда «Ҳайф, ёшлик! Ҳайф йигитлик йиллари!» деб ачиниб кетасан киши.

Тўғри, гоҳо «Гўдақда гуноҳ йўқ, онадан ҳамма мусоффо бўлиб туғилади» деган гапни эшитиб қоласиз. Бу гапда ҳақиқат бор, албатта. Кўп нарса ташқи муҳитга, парварнишга ҳам боғлиқ. Маълумки, ота-онасиз, етим ўсган ё болалар уйда, мактаб-интернатларда тарбия топган ёшлардан замонанинг етук одамлари, йирик арбоблар етишиб чиққан. Лекин айрим ҳолларда аксинча ҳам бўлади. Туппа-тузук, ўқимшли, меҳнаткаш, обрўли оиланинг болалари ёмон чиқади, ота-онасининг юзини ерга қаратади, на ўзига, на халққа фойда етказилади. Энг хунуғи, улар худбинлик, танбаллик, текинхўрлик кўчасига кириб, эл-юрт оромини бузади, ҳатто жиноий ишларга қўл уради. Бу — оилада, мактабда тарбиянинг сустлиги, болаларни бетига қараб ўстириш, «Майли бизнинг давримизда ўйнаб олсин», қабилидаги «хотамтойлик» оқибатидир. Биз изчил, принципиал тарбиянинг кучига ишонамиз. Лекин шу билан бирга ёмон одатлар ҳақида гап кетар экан, масаланинг яна бир муҳим томонига диққатингизни тортмоқчимиз. Бу — одам қонидидаги ирсий, яъни авлоддан-авлодга ўтадиган яхши-ёмон хислатлардир. Доно халқимиз «Олманинг тагига олма тушади, ўриннинг тагига ўрик», «Аслинг — наслинг», «Палаги тозадан чўчима» каби нақллари бекор тўқимаган. Дарҳақиқат, ота-она бўлажак фарзандига ўзининг ташқи қиёфасидаги айрим белгилар билан бирга маънавий сифатларини ҳам мерос қолдиради. Бундай мерос кўпинча дилингизни чоғ этиб, ўша фарзандга олқиб келтирса, гоҳо акси бўлади. Яхшининг минги ҳам оз, ёмоннинг бири ҳам кўп, деганларидек, бундай хунуқ қилиқ эгалари ёнверидидагиларни ҳам тўғри кўлдан озиради.

Барчага, хусусан ёш йигит-қизларга ярашмайдиган бачкана, зарарли одатлардан бири ичкиликка ружу қўйишдир. Бу иллат ҳам наслдан-наслга ўтадиган ирсий касалликлар сирасига кириди. Яъни ичкиликбозлик дардини ўзи билан олиб кетмайди, балки бўлажак фарзандига ҳам юқтиради. Бир бора «тўйиб» ичган одамнинг қонидида алкоголь асорати ўн-ўн икки ҳафтагача кетмаслиги аниқланган. Ичкилик мияга, юракка, томирларга, буйракка ва жигарга жиддий таъсир этиб, уларни заҳарлайди. Сурункасига ичиб юрадиган ота-оналарнинг болалари жисмонан ва ақлан ногирон бўлиб туғиладилар. Биз ичкилик оқибатлари ҳақида гапириб, вақтингизни олмоқчи эмасмиз. Унинг саломатлик кушандаси, бахт заволи, умрнинг эгови эканлиги ҳақида кўп бор айтилди, минг марта ёзилди. Бу ўринда ичкиликбозлик туфайли хонумонидан айрилиб,

одамгарчилигини йўқотаётган бир беморнинг афсус-надомат тўла ҳикоясини келтирмоқчимиз... «Хуллас, ичкиликдан бош кўтаролмайдиган бўлиб қолдим. Уйдагилар йиғлаб-сиқтаб, охири мендан қўл силташди. Қариялар насихат қилавериш чарчашди. Ишхонам безор бўлди. Ҳайдаб юборай деса, кўлимдан иш келади, ичмаган кунларим балодай ишлайман... Мен худди баланд тоғдан пастиликка қараб думалаб кетаётган одамга ўхшардим. Қаерга бориб тўхташимни билмасдим. Бир кун кўзим очилди. Нима бўлди дегил! Яна жўралар билан машаққат қилиб, маст-аласт аранг уйини толиб келдим. Қарасам, ўн олти-ўн етти ёшлар чамасидаги бир қиз эшигимизни супуриб турибди. Мени кўриб четланди. Чайқалиб ичкари кирдим. «Хўб, онаси, дедим, эшигимиздаги қиз ким эди! Кўча супураётган!» Хотин йиғлаб юборди. «Вой, ўлмасам, отаси! Сиз бутунлай одамликдан чиқиб қолибсиз. Ахир у қизингиз Гулнора-ку, танимадингизми!» деди. Шу-шу, ичкиликни қайтариб. Аммо бутунлай ташлаб юборолмадим. Қўшниларимнинг айтишича, дадам раҳматлик ҳам кўп ичар эканлар. Демак, бу менга отамерос экан-да! Наҳотки мени ичкилик еб, хароб этса!»

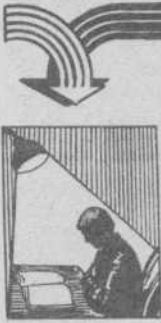
Бошқа ирсий хасталиқлар сингари, насл билан боғлиқ бўлган ичкилик дардини ҳам даволаса бўлади. Бу аввало, ўша беморнинг иродасига, қолаверса шифокорларнинг саъй-ҳаракатига боғлиқ. Лекин ҳар қандай хасталикнинг ҳам, ичкиликка мойилликни ҳам даволашдан кўра олдин олиш осон ва мақбулдир.

Маълумки, ёшларга қақмоқдек яшнаб туриш, хўшчақчақлик, тетиклик, муҳаббат, дилбарлик ярашади. Лекин айрим ёшлар кўпинча ақлга эмас, ҳиссиётга қулоқ солади. Ҳирсларини жиловлай олмай, хулқи ёмон, бетайин кимсалар билан машаққат қиладилар. Натижада турли хил касалликларга гирифторм бўлиб, ўзларини ҳам, врачларни ҳам қийнаб қўядилар. Бундай тасодифий учрашувлар туфайли орттирилган дард бир кун зурёдингизга ҳам ўтади, наслингизни бузади, оилангизга путур етказилади.

Ирсий касалликларни келтириб чиқарадиган омиллардан яна бири туғишган кишилар ўртасида қуда-андачилиқдир. «Қариндошга қиз берманг», деган ҳикмат бежиз айтилмаган. Баъзи халқларда яқин қариндошлар — яъни бир ота ёки онадан тарқалган авлодлар орасида қиз олиб, қиз бермаслик одати бор. Йигитлар ўзлари яшаб турган жойдан эмас, узоқдан уйланадилар, қизлар эса, бегона кишиларга турмушга чиқади. Бундай одамларнинг фарзандлари бақувват, соғлом, бенуқсон бўлади.

Баъзи миллатларда бу ҳолнинг тескарисини кўриш мумкин. Уларда ака-ўка, тоға-жиян, опа-сингил бир-бирига қиз бериб, қиз олади. Шу туфайли авлодларда яширин, баъзан ошқора ирсий касалликлар пайдо бўлади. Бу тартибда никоҳланган оилаларда кўпинча нимжон, касалманд болалар туғилади, улар суст ривожланади. Ута яқин қариндошлардан эси паст, анқов, кар ё кўр, жисмоний ожиз болалар дунёга келади.

Фарзанднинг бекаму кўст, сиҳат-саломат туғилиши асосан ота-онага боғлиқ. Нури дийдаларимиз соғлом унбўссин, деб атрофларида парвона бўламиз, емай едирамиз, киймай кийдирамиз, уларга совуқ шамолни раво кўрмаймиз. Лекин баъзан ўзимиз гоҳо билиб-билмай, тузатиб бўлмас хатоларга йўл қўямиз. Оқибатда фарзандларимиз умр бўйи дардга чалиниб ногирон бўлиб қоладилар. Бу бизнинг кўнглимизда бир умрлик армонга айланади. Хатонинг олдини олиш учун оилани ёки энди турмуш қураётган йигит-қизлар бўлғуси фарзандининг соғлигини, наслининг пишиқ, покиза бўлишини ўйлаш керак.

КОМИЛЖОН
ТОШМИРЗАЕВ

Яшил дафтар

* Инсон тақдири ўйинчоқ эмас.

* Меҳр ҳам ризқ каби тенг бўлинмайдими?

* Қалбингиз шунчалар қаттиқми, дадажон?

* Яшил дафтар — дил ҳамрози.

оездда тўни бўйи ўхлай олмай, тонг отарда мудраб қолган эканман, қаттиқ товушдан ўйғониб кетдим.

— Бунча ўйқучи бўлмасангиз, жиян! Тошкентга келиб қолдик, ҳа, Тошкентга!

Поезд проводникларининг галати бир одатлари бор. Ҳали сўнгги бекатга етиб келгунча бир соат-икки соат вақт бўлишига қарамай, йўловчиларни шошилтира бошлашади.

— Туринглар, келиб қолдик.

Бу «чойшабларни топширинглар» дегани... Тошкентга эса, ўхў, яна роса эллик чақирим бор.

Вагон ойнасидан ташқарига қарадим. Ҳаммаёқ сутдай ойдин. Фзқат узоқ-узоқларда, чўққилар ортида осмон аста-секин қизариб келяпти. Поезд ҳаллослаганча кенг дала ёқалаб чолиб бормоқда. Ичкарида эса одатдагидай ола-говур, патир-путир билан вагон ўйғонаётир.

— Дафтарингиз тушиб қолибди жиян,— деди яна ҳалиги қария проводник,— сизга айтаяпман, сизга!

Қаредим. Пастда, полда ялтироқ шилдироқ муқовага ўроғлик яшил дафтар ётибди. Меники эмасди у. Кимники бўлди экан! Ҳа, эсладим...

Ярим кечада қаердандир, Қўқонданми, ундан нарироқданми ёшгина бир аёл чиққан эди. Қўлида кичкина, ширингина ўғилчаси. Биз ётган купеда экан ўрни. Бошқа иккита аёл ҳам бор эди биз билан. Йўл-йўлакай бир оз гурунглашиб кетгандилар. Бу ёш аёл ўқитувчи экан. Мирзачўлдаги районлардан биринга қандайдир бемор қариндошини йўқлаб кетаётганини айтганди. Хийла кеч бўлиб қолганлиги учун дарровгина ўхлаб қолишди. Едимда, аёлниинг сумкачасидан мана шу яшил дафтарнинг ўчи чиқиб тургандай бўлувди. Ўғилчаси ўйнаб, тушириб юбордимми экан!..

Дафтар саҳифаларини бирма-бир варақладим. Чиройли, бежирим ёзувга деярли тўла эди у.

Бировнинг хатини ўқиш одобдан эмаслигини яхши билман. Аммо дафтарни эгасига қайтариб юбориш керак эди-да! Мен бирон-бир адресга дуч келиб қоларман деган умидда варақлашда давом этдим. Лекин ҳар қанча ўринмайин, тополмадим.

Дафтар биринчи саҳифаларидаги ёзувлари биланоқ мени ўзига ром қилиб олди. Ундан бош кўтаролмай қолдим. Бу ёзувларда менга нотаниш бир кимсаниннг чуқур ҳасрати, дил рози бор эди. Дафтарни ўқиб чиқдим уларга келдим. Бундай самимий, нозик туйғуларга, қайноқ қалб ҳароратига, юракдан айтилган гапларга биринчи бор дуч келишим эди. Шу пайт бир фикр тугилди менда. Балки мана шу яшил дафтар кимларнидир ҳаётнинг мураккаб чорраҳаларида тўғри йўлга бошлар, кимларгадир маслаҳатчи бўлар. Шу ўйлар билан мен уни деярли ўзгартирмаган ҳолда севимли журналга тақдим этишга қарор қилдим. Бунинг учун мени ўша тунги нотаниш ҳамроҳим — Зиёда [исмини ҳам шу дафтардан билиб олдим] кечирса керак, деб ўйлайман. Мана ўша дафтар:

«...Ҳамма нарса унут бўлиб кетар экан бу дунёда. Фақат меҳр қоларкан... Инсоннинг инсонга меҳри-муҳаббати...»

Мен ҳаётда кўзимиз кўзимизга тушиб, сизни «Дада, дадажон!» деб атай олмадим. Оқ қоғоз саҳифаларида эса бу сўзни ўн бор, юз бор такрорласам ҳам бўлаверади. Такрорлаб, «мениннг ҳам дадам бор», деб роҳатланаман.

Мен бу дафтарим ҳеч қачон сизнинг қўлингизга бориб тушмаслигини яхши билман. Баъзилар, ишчи йиғласа, кўз ёшлари уни енгиллатади, руҳини тетик қилади, дейдилар. Мениннг эса мана, билсангиз, эсимни таниганимдан бери қалбим кўз ёши тўқади. Шунда ҳасратларимни оқ қоғозга тўқаман, дадажон ва, ишонинг, бироз енгил тортаман.

Ҳар бир одам дунёга келар экан, ўз ризқи билан ту-

ғилади, деган гап бор. Бу балки ростдир. Лекин, афсуски, ўзига аталган меҳр билан туғилмас экан, дадажон! Шуниси ачинарли, холос...

Болалик йилларимни элас-элас эслайман. Қишлоқнинг четидаги пастқамгина уйда яшардим. Мен, катта бувим ва оймим. Оймим, катта бувим ва мен. Фақат уччаламиз. Йўқ, тўртта эканмиз. Қўрқмас деган йўғон, баҳайбат итимиш бўларди. Балки узун-узун қиш кечалари тунни тонгга улаб, шитирлаган ҳар бир товушдан чўчиб, қўрқиб чиққанлигимиз учун ҳам итимишни ана шудай деб атаганмизми, билолмадим.

Уша узоқ-узоқ болалик йилларимда оймимнинг иссиқ пинжига кириб олиб, кўпинча мижожа қоқмай тонг оттирар эканман, кўп ўйлар сурардим. Кимман ўзи аслида мен! Бундан беш-ўн йил илгари дунёда йўқ эдим. Кейин пайдо бўлиб қолдим... Кичкина бўлса ҳам уйчамиз бор. Ҳеч вақт тиниб-тинчмайдиган, ҳамisha бирон-бир нарсанинг ташвишида юрадиган катта бувим, ўйчан оймим бор. Содик ҳимоячимиз, ўзи арслондай йўғон бўлса ҳам ҳатто мен, кичкина қизалоқнинг олдида тиз чўкиб, дуимни шийпанглатадиган қопқора Қўрқмасимиз бор. Наздимда, ҳамма нарсам бор эди менинг...

Йўқ, янглишган эканман. Ҳамма нарсам бор эмас экан. Ойлар, йиллар ўтиши билан менинг кўзимга бу нарса очик-ойдин, равшан кўрина бошлади. Байрам кунлари кўни-кўшни болаларни дадалари кўчаларга етаклаб чиқиб кетишарди-да, ҳаммалари хушчақчақ ҳолда, совға-салом билан қайтишарди. Мени эса оймим олиб чиқарди кўчага.

— Ойи, нега менинг дадам йўқ!— сўрардим ҳайрон бўлиб.

— Мен сенга ҳам оймиман, ҳам дадаман,— деб жавоб қиларди у ва негадир кўзларини яшрарди.

Кейин билсам, мен тақдирнинг ташландиги, Сизнинг эса нафратингиз маҳсули эканман. Ҳа, нафратингиз маҳсули. Бу нарсани ҳис этмиш эсимни таниганимдан кейин менинг учун қанчалар катта азоб бўлганлигини тасаввур қила оласизми, дадажон!

Аваллари оймим менга, «даданг ёшлигингда аварияда ҳалок бўлган» деб юрарди. Мен, ақлим киргач, «бўлмаса қабрини топиб беринг, баҳор гулларидан гулдаста ясаб, кўйиб келай қабрига» дедим.

Ана шундан сўнг оймим ростини айтишга мажбур бўлди. — Даданг бор, ҳозир у катта одам. Лекин сен билан бизни кўрншни хоҳламайди.

— Ахир дада ҳам ўз боласини кўришни хоҳламайди-ми!— Гўдак қалбим билан ажабландим мен.

— Бир кун келар, гапириб берарман, кейин ҳаммасини тушуни оларсан,— деди оймим.

Ун уч ёшимдами, ўн тўртимдами, ана шундай кун етиб келди. Мен аччиқ оилавий фожиа тарихини билиб олдим.

Оймим онасининг якка қизи экан. Узоқ қариндош бўларкансизлар. Оймимни сизга зўрлаб олиб беришибди. Аввалига «шаҳарда ўзимнинг танлаганим бор, фақат ўшани оламан» дебсиз. Лекин дадангизнинг вазоҳатидан қўрқибсиз. Баъзи таниш-билишларингиз ҳам «маслаҳат» беришибди: «Сен ўша ота-онанг айтганини олавер. Ярим йилми-бир йилми турмуш қур-да, характеримиз тўғри келмади, деб жавобини бер».

Қаранг-а, маслаҳатчиларни! Инсон тақдири ўйинчоқ экан улар учун.

Лекин сиз ўшалар айтгандай иш тутибсиз. Оймим билан бир йилга яқин яшабсизу, кейин ҳар хил баҳоналар билан уйингиздан ҳайдаб чиқарибсиз.

Аммо оймим қишлоқ четидаги ўша пастқам уйига бир ўзи кетмади. Икки киши бўлиб кетибди. Юрагининг остида ҳали дунёга келмаган гўдак, беш ойлик ҳомиласи бор экан — ўша мен эканман, дадажон!

Дунёнинг ишларини қаранг: мен ҳали туғилмабман, қуёш нима, ҳаво нима, ота нимаю, она нима, меҳр-муҳаббат нималигини билмабман, сизнинг қаҳрингизга дуч келибман. Вожаба!

Ҳали бу оламда иккалаимизнинг кўзимиз кўзимизга тушмабдию, сиз мени уйингиздан туртиб чиқарибсиз...

Кейин эса... кейин тўйларингиз бўлибди ўша шаҳарлик, маданиятли, ўқиган қизингиз билан. Бу галги тўй аввалги сафардагидай ғарибона, бир амаллаб эмас, ҳақиқий

тантана билан, ўйин-кулги билан, шўху шодон тарзда ўтказилибди. Ўзбекининг ўша пайтдаги энг яхши қўшиқчиси хизматда бўлибди.

Тақдирнинг таҳқири деб балки шунини айтсалар керак: ўша сизнинг каттадан катта, данғиллама уйингизда тўй базми, «ёр-ёр» авжига чиқаётган соатларда, қишлоқ касалхонасининг совуқ, нурсиз бир хонасида мен дунёга келибман. Мен — пешонасига бир умр отасизлик тамғаси босилган қизча...

Уч-тўрт кун ўтгач, сизга бу «янгилик»ни хабар қилибдилар. Қўл силтаб қўяқолибсиз: «Майли, катта бўлаверсин. Қонун бўйича оладиганини олаверади ойини!»

Уша қонунлар қуриб кетмайдими! Уша қонунлар кучи билан олинмадиган нафақа пули ҳар қанча кўп бўлмасин, инсон меҳр-муҳаббатининг ўрнини боса оладими, ахир!

Яна тақдирнинг таҳқири ҳақида ўйлайман. Табиатнинг моҳирлигини, усталигини, удабурролигини қаранг: мен, ноҳақ ғазабингизга дучор бўлган қизчангизни худди-худди сизнинг ўзингиз қилиб яратибди. Оймимнинг айтмишча, кўзларим, қошларим, ҳатто кулишларим ҳам сизга ўхшар эмиш. Мен сизнинг кичик бир нусхангиз бўлсам, бунинг нима ажабланарли жойи бор, дадажон! Ахир менинг томиримда сизнинг қонингиз жўш умроқда-ку! Менинг юракчам — сизнинг юрагингизнинг бир парчаси-ку!

Сизни омадли одамлар қаторига қўшишади. Бу гапда жон бор экан. Чунки ҳаёт йўлида тездагина камолотга эришибсиз. Уттиз ёшингизда қўлингизда бир неча юз киши ишлайдиган ташкилотга раҳбар қилиб тайинлашибди.

Шахсий бахтингиз ҳам инсон боласи ҳавас қилса арзийдиган даражага етибди. Янги оилангиздан уч ўғил, икки қизлик бўлибсиз. Сизнинг ўғил-қизларингизга жуда меҳрибон дейишади. Бўлса бордир. Хаёлимда тасаввур қиламан. Мана, сиз ишдан қайтингиз: кичиктояларингиз чопқиллаб бориб бўйингизга осилишади, юзларингиздан чўлп-чўлп ўпишади. Сиз эркалаб, уларнинг сочларини силайсиз...

Ахир ўша фарзандларингиздан менинг нимадан кам эди, дадажон! Ёки менинг бахтга, ота меҳрига бўлган ҳаққим-ҳуқуқим ўша болаларингизникидан озроқмиди!

Мақтабдаги йиллар-чи, мақтабдаги йиллар... Ох, у йилларнинг азоблари! Ушанда менга ўқинч доимий ҳамроҳ эди. Болаликдаги байрамлар кишида қанчалик катта таассурот қолдиришини биласизми, дадажон! Мен байрамларни жуда-жуда севар, жуда-жуда орзиқиб кутардим. Уртоқларимга, дугоналаримга дадалари совға-саломлар олиб келишар, мен эса шумшайиб қолаверардим. Авваллари «сенинг даданг қаерда!» деб сўрашса, «узоқ сафарда, яқинда келиб қоладилар, мана кўрасизлар» дер эдим. Узимни ҳам алдардим, ўзгаларни ҳам. Лекин ҳеч қачон, ҳеч қачон келмаслигингизни яхши билардим.

Орият деган нарса ёмон бўларкан. Бу хусусиятим менга оймимдан ўтган бўлса керак. Сиз «қонун бўйича нафақасини олиб тураверади» деганингиздан кейин, у «нафақасини бошига урсин, ўзим боқиб оламан» деб, ўша берадиган пулингиздан кечган экан. Йигирма беш йил битта идорада фаррошлик қилди оймим. «Ўқимаганман-да, қизим, ўқимаганман,— дерди у,— аммо сен қизчамни бир бурда нонга зор қилиб қўймайман. Сен латта гадоси эмас, ота гадосисан, ота гадоси». Менинг бахтимни ўйлаб, тинчимни ўйлаб, у бошқа турмуш қурмади.

Яқинда бир ёзувчининг китобини ўқидим. Унда ерин супурган одам савоб иш қилган бўлади, дейилибди. Демак, менинг муштипар оймим йигирма беш йилдан бери савоб иш билан шуғулланиб келаркан. Қайси қилган гуноҳлари учун савоб орттириши керак эди у — билмайман. Шунини биламанки, у ҳеч қачон ўз ишидан, фаррошлигидан нолимасди, ор қилмасди.

Мен эса ор қилардим, биласизми, нимадан! Йўқ, онамининг фаррошлигидан эмас, отасизлигимдан! Уртоқларимга айтардим, «Мана, кўрасизлар, дердим, дадам бир кунни албатта етиб келади».

Сўзларимни дам-бадам «исботлардим» ҳам. Сизнинг номингиздан ўзимга-ўзим хат ёзардим... Ёзардим-да, шаҳарнинг бошқа бир чеккасига олиб бориб почта қути-сига ташлаб келардим. Кутубхоначи опамиз: «Зиёда, сенга хат бор!» деганида қўзичоқдай ўйноқлаб унинг ёнига

чолиб борар, хатин қўлидан тортиб олар ва синфдошларим томон мағрур қараш қилиб кўярдим. «Ана, кўрдиларингми! Сизлар эса ишонмас эдиларингиз... Дадамдан хат!»

«Салом, жоним қизим!— ўқир эдим мен «сизнинг» хатингизни»,— ҳали ҳам узоқ юртда юрибман, ишимни битира олмаяпман. Аммо ҳар соатда сенга ошиқаяпман. Роса кўзимдан ўтдинг...» Синфдошларим ажабланишарди: «Қизиқ, дадангнинг ёзуви худди сеникига ўхшайди экан-а!» «Ахир, қизи бўлганимдан кейин ўхшамасинми!»— бегуноҳ назар ташлардим мен уларга.

Аммо, уйга келгач, тўйиб-тўйиб йиғлардим. Ўрта мактабни ҳам битирдим. Улғайган сайин, қалбим сизни ўзгача бир интиқлик, ўзгача бир соғинч билан кўмсай бошлади.

«Ойижон,— дедим бир кун мен,— майли, тақдир шу экан, кўникмасдан илож йўқи. Файласуфларнинг оқил гаплари бор. Узгартиришнинг иложи бўлмаган нарсага кўникмоқлик керак, дейишади. Отасиз яшаётган битта мен эмасман. Аммо, айтинг дадам қаерда, ким у! Бир кўрай, майли, ўзимни танитмайин, аммо бир марта бўлса ҳам кўзларига тикилайин».

Ойим хўрсинди. «Майли, айтсам айтайин» деди. Гапириб берди. Билдим, катта ишда ишлар экансиз. Жуда обрўли ишда... Битта областда яшар эканмиз...

Бу орада ўрта мактабни ҳам тугалладим. Институтга кириш учун бир йиллик иш стажини зарур бўлиб қолди. Сизнинг идорангизда ишламоқчи бўлдим, дадажон. Ёшликдан менинг романтикага, саргузаштларга мойиллигим бор эди. Ҳинд кинофильмларида бўладигандек, сизга кимлигимни билдирмай, қўл остингизда ишлашга қарор қилдим.

Суриштириб билсам, лаборантнинг ўрни бўш экан. «Бир-икки ҳафтада ишни ўрганиб оласиз» дейишди. Ишга киришнинг расмийчилиги кўп бўларкан. Охири сизнинг ёнингизга олиб киришди мени.

Мана ўшанда, туғилганимдан кейин роса ўн етти йил ўтгач, биринчи бор кўзимиз кўзимизга тушди. Сизнинг қандай одам эканлигингизни биринчи бор кўрдим, дадажон! Барваста, сочларига оқ оралаган, чуқур, ўйчан кўзли, қирқ беш ёшлардаги киши... Ўшанда сизнинг юрагингиз жизилладим, йўқми, билмайман.

Ишонангизда кўша-кўша телефонлар, биллур қандиллар, ҳарир дарпардалар.

— Келинг, қизим,— илиқ кутиб олдингиз мени,— ўтиринг.

Ўтирдим. Сиз ҳужжатларимни бирма-бир варақлаясиз, мен эса «Дадажон, ахир бу мениман, Зиёдаман, сизнинг қизчангизман!» деб юборишга сал қоляпман. Оёқларим, қўлларим қалтираяпти, ич-ичимдан титроқ чиқиб, босиб келяпти.

— Русларда Иванов фамилияси кўп бўлгани каби, ўзбекларда кимсан Турсунов кўп. Мен билан фамилиядош экансиз, қизим,— дедингиз аризамнинг бир четига имзо чекаётиб.— Хўп, яхши ишланг.

Қаранг-а, дадажон, сиз билан биз фақат фамилиядош эканмиз, холос. Сиз бу гапни билмай айтдингизу, аммо тўғри гапириб қўйдингиз...

Бир йил, роса бир йил сиз бошлиқ ташкилотда ишладим. Ҳафтада-ойда кўриб қолар эдим сизни. Оқ «Волга» эрта билан ишга олиб келарди-да, кечқурун уйингизга олиб кетарди. Менинг учун сизнинг тик қоматингизни узоқ-узоқдан бўлса ҳам бир мартагина кўриб қолиш катта бахт эди.

Ҳатто ойим ҳам билмасди сизнинг қўл остингизда ишлаётганимни!

Бир йил ўтгач, институтга кирдим. «Ўқи, қизим,— деди ойим,— мен ўқиёлмадим, сен ўқи. Мен сенинг учун ҳатто кечаю кундуз бўлса ҳам ишлайман».

Шундай қилиб, ўқиб ҳам олдим, дадажон! Қизингиз институтни қизил диплом билан битирди.

Ҳаёт инсонни аста-секин вояга етказар, ўз пиллапояларидан бирин-кетин етаклаб чиқаверар экан. Кези кел-

ганда қалбига муҳаббат уруғини ташларкан у. Институтни битираётиб, мен ҳам ўз тенгимни топдим. У билан севишдим, аҳд-паймон қилишдик. У ўзимизнинг ҳамюртимиз, оддий ўқитувчининг ўғли эди.

Кишининг ҳаётидаги энг унутилмас кунлардан бири тўй бўларкан. Ниҳоят, дадажон, сиз севмаган қизчангизнинг тўйи ҳам бўлди.

Бу кунни асло унутмайман. Ҳали-ҳамон худди кечагидек ёдимда. Кенг ҳовли сатҳи меҳмонлар билан лиқ тўлган. Узун-узун симларда осилиб турган ҳар бири тарвуздай чироқлар кўзни қамаштиради. Ҳофизлар, [Ўзбекистоннинг энг машҳур кўшиқчиси эмас, ўзимизнинг қишлоқ маданият уйидаги ҳаваскор ёшлар] бири-бирдан ширин кўшиқларни шўх-шўх куйларга, куйларни кўшиқларга уламоқдалар.

Тўй раиси тантанали равишда эълон қилди.

— Ҳозир сўз кўёвнинг дадалари, ҳаммамизнинг ҳурматли ўқитувчимиз Носиржонга берилади.

Эллиқларга бориб қолган, ўрта бўй, башанг кийинган одам ўртага чиқди. Кимдир тутқазиб қўйган микрофонни авайлаб қўлига олди.

— Менинг энг катта орзум ушалаётган кун бу оқшом,— деди у тўпланганларга тикилиб,— чунки битта болам иккита бўляпти...

Эшитдингизми, шу кундан бошлаб менга дада бўлаётган бу одам ўз сўзини «битта болам иккита бўляпти» деб бошлади. Йўқи, «ўғлимнинг тўйини кўряпман, шунинг учун ҳам шодман, бахтлиман» демади, «болам иккита бўляпти» деди...

Бизнинг дадамиз шу сўздан кейин иккаламизнинг ёнимизга келди-да, таъзимга эгилган бошларимизни кўтариб, пешонамиздан ўпиб қўйди...

Сиз қаерда эдингиз ўшанда, дадажон!

Балким сиз мени, соғга-саломимга муҳтож бўлгандир, деб ўйларсиз. Йўқи, асло! «Менга ҳеч нарса, ноз-неъматларингиз ҳам, еру осмоннинг дуру жавоҳирлари ҳам, ҳеч нима, ҳеч нима керак эмасди. Менга сизнинг ўзингиз, бир оғиз ширин сўзингиз керак эди, холос, дадажон. Ахир мен инсон фарзандиман-ку! Ахир ғойибдан пайдо бўлиб қолганим йўқку бу дунёда! Уша, ҳаётимда унутилмас кун бўлиб қолган ўша кунда менга бир нарса керак эди, холос. У ҳам бўлса — сиз. Тоқи одамлар кўриб қўйсинлар эди менинг ҳам дадам борлигини! Сизнинг пешонамиги слагаувчи, меҳрибон, иссиқ кафтингизга зор эдим, холос.

Ҳа, ҳамма нарса унут бўлиб кетар экан дунёда, фақат меҳр қоларкан. Инсоннинг инсонга меҳри...

Тўй тантаналари давом этарди. Мен эса ҳеч нарса ҳақида ўйламасдим... Ойим бечора узун столнинг энг четиде, кўзга кўринмас бир жойда рўмолига бурканган ҳолда ўтирар, дам бадам менга меҳр тўла, муҳаббат тўла кўзлари билан тикилиб кўярди. Нима ҳам қила оларди у, менинг муштипарим, кўйинчагим! Умри бўйи қўлидан супурги тушмаган бўлса, тўртта одамнинг олдида гапирмаган бўлса, микрофонни ушламаган бўлса!

Ана шундай дамларда даданинг ўрни бошқа бўларкан, дадажон!

Кейин, аста-секин тушуниб олдим. Ҳаёт биз ўйлаганчалик сип-силлик, текис йўлдан иборат эмас экан. Унинг ўру-кири, ўнқир-чўнқир кўп бўларкан. Дунёда қўйдимчиқдиларнинг сон-саногига етиб бўлмас эмиш. Демак, отасизлик дардидан азият чеккан ёлғиз мен эмас эканман.

Ҳа, мен сизнинг дунёга бир ўйинчоқ, одамларга эса кўғирчоқ сифатида қараганлигингиз туфайли туғилиб қолибман. Лекин мен кўғирчоқ эмасдим, кичкина бўлса ҳам тирик одам эдим, қалбим, юракчам бор эди. Меҳр-да ташна эдим. Лоқал ойда бир марта бўлмаса ҳам, йилда бир марта нега келиб қўймадингиз ёнимга, дадажон! Майли, ойимни-ку, севмас экансиз, лекин менинг нима гуноҳим бор эди! Виждон азоби ҳеч қийнамадими сизни! Ахир ойда-йилда бир келиб, ўша ташландиқ болангизнинг бошини силаб қўйсангиз қалбингиз таскин топмасиди,

Бир оз энгилламасмидингиз ўзингиз ҳам! Яна ҳалиги гапни қайтараман: инсон ризқи билан дунёга келади, дейишадди. Қани ўша менинг меҳрга, ота муҳаббатига бўлган ризқим!

«Ота муҳаббати» деб ёздиму ўйланиб қолдим. «Она муҳаббати» деган иборани кўпроқ ишлатадилар. Лекин отанинг муҳаббати онаникидан камроқ бўлади, деб ким айта олади!

Сиз катта, ўқимишли одамсиз. Ўзбек адабиётида кейинги йилларда пайдо бўлган яхши романлардан бири — «Юлдузли тунлар»ни ўқигандирсиз! Ёдингиздами, Ҳиндистонни сўраб турган шоҳ ва шоир Бобир ўғли Ҳумоюн ўлим тўшагида ётганида «О, парвардигор, керак бўлса менинг жонимни олгину, лекин шаҳзода яшасин дунёда!» дея нола қилгани!

Мана шундай оталар ҳам бўлган экан бу ёруғ жаҳонда...

Сиз юз ўғирган қизингиз фарзандлик бўлди: ниҳоят. Ҳозир қўлимда кичкина гўдакчам бор. Унга мен ҳаёт бағишладим. Унинг бутун тақдири учун, мана шу кичкина, бегуноҳ мавжудотни ҳеч нарсага муҳтож қилмаслик учун мен ва отаси жавобгармиз. Унинг томирларида менинг, демак сизнинг ҳам қонингиз гупиллаб уряпти, дадажон! Мана шу кичкинанинг бахтига дадаси омон бўлсин, мен омон бўлай, у ҳеч нимага, ҳеч кимсага зор бўлмасин.

Тақдирнинг тақдири... Бу иборани мен кўп ишлатяпман. Аммо яна бир марта тилга олмасдан иложим йўқ. Ахир ўйлаб кўринг: ўғилчам худди ўзингиз. Табиатнинг устамонлигига, ирсият қонунларига яна бир марта қойил қолдим. Одам одамга икки томчи сувдек ўхшар экан-а! Ўша сиз кўрмаган, дунёда борлигидан хабарингиз ҳам бўлмаган набирангиз — сизнинг шундайгина кичрайтирилган жажжи нусхангиз.

Минг марта шукр: сизнинг ўрингизга ҳаёт бошимни силади. Яхши одамларнинг қўлига тушдим. Дадам [қайнотам дейишга тилим бормайди] обрўли ўқитувчи. Турмуш ўртоғим совхозда хизматчи, экономист. Кўплардан яхши ҳам, ёмон ҳам яшамаймиз. Уртача турмуш кечирамиз. Оила учун энг керакли нарса — иттифоқлик бор орамызда. Менинг учун энг катта бахт — турмуш ўртоғимнинг ишдан келишию, истиқболга чопиб чиққан Беҳзоднинг оппоқ кулча юзларидан чўпиллатиб ўпишлари. Мана шундай пайтларда ҳамма-ҳамма қийинчиликлар, турмуш ташвишлари, бошимдан кечирганларим, ҳатто отасизлигим ҳам унут бўлиб кетади бир сонияга...

Дам бадам эса, Беҳзод иккаламиз ёлғиз қолганимизда узоқ-узоқ ўйларга толаман: ким бўлиб етишар экансан, болам! Ким бўлиб! Инженерми, олимми, врачми, ўқитувчимми! Ким бўлсанг ҳам майлию, аммо одам бўлгин. Тошбағир бўлма. Меҳрсиз бўлма, оқибатсиз бўлма.

Мақтабда она тилидан, адабиётдан дарс бераман. Йигирма жуфт кўз менга тикилиб туради. Уларга сўз тузилишлари, қўшимчалар, гап бўлаклари, келишиклари тўғрисида гапираман, «Она», «Қутлуғ қон», «Зайнаб ва Омон» дан дарслар ўтаман, аммо беш минут вақт топиб, ҳеч қайси мактаб программасида ёзилмаган инсонийлик қонун-қоидалари, одабийлик, садоқат, бурч, олижаноблик ҳақида гапириб ўтишни ҳам унутмайман. Чунки ўқувчиларим энг аввало яхши, меҳрибон одам бўлишларини хоҳлайман.

Ҳамма нарса унут бўлиб кетар экан дунёда, фақат меҳр қоларкан. Инсоннинг инсонга меҳри...

Ҳар бир кишининг ўз сирдоши, ҳамрози бўлади. Менинг ўшандай ишонганим — мана шу дафтар. Сиз билан рўбарў келганда балки мана шунча сўзларни ёзилиб айтолмасдим. Аммо дафтарга айта оламан. Оқ қоғозга ишонаман. Шунинг учун ҳам уни, содиқ дўст қатори, ҳаммиша ёнимда олиб юраман. Бу дафтарим, дадажон, ҳеч қачон сизнинг қўлингизга бориб тушмаслигини билганим учун ҳам унга қалб ҳисларимни, тўлиб-тошган туйғуларимни ишониб ёзаман...

Ҳамма нарса унут бўлиб кетаркан дунёда, фақат меҳр қоларкан...

ОЙГУЛ
СУЮНДИКОВА

Мен туғилган уй

О, табиат, бегуноҳман мен,
Бегуноҳман севгинг олдида.
Сени севдим ёнганда тун,
Сени севдим нурлар қадида.

Бормикан ҳеч энг тугал севинч!
Бормикан ҳеч энг тугал орзу!
Онажоним, биргина ўтинч,
Кўзларингизда кўрмайин қайғу.

Менга бердинг қуёшли Ватан,
Менга бердинг ўзбек номини.
Орзу йўқдир Ўзбекистондан
Айрилмасдан бермоқлик жонни.

Бу орзунинг ўзи — тўқис шон,
Борлигининг ўзи — қасида.
Яралгандай мен учун жаҳон
Онам эккан райҳон исиди.

Буни шеърга жойламоқ осон,
Тизилади қофиялар ҳам
Кўз қувонар эгатдай равон,
Лекин меҳнат бошқача олам.

Бошқачадир шудрингли дала
Қучоғида қуёшни кўрмоқ.
Йўллар ўхлаб ётган паллада
Йўллар ҳақда орзулар сурмоқ.

Пахтазорга қуйилар яна,
Оқшом ранги — қуёш қайтиши.
О, бошқача, бошқача, она,
Келинларнинг қўшиқ айтиши.

Унда соғинч, унда садоқат,
Унда олов, унда ҳаё бор.
Дегим келар куз фасли фақат
Ўзбекистон учун бетакрор!

Чаманларнинг ранги атиргул
Шамолларнинг қўшиғи қувноқ.
Ўйларимдай тугамайди йўл,
Ўйлар эса порлоқдан порлоқ.

Нечун битма энг ажойиб шеър,
Атлас рангда товланади ўй.
Хаёлимдан гўзалдир бу ер —
Ўзбекистон — мен туғилган уй!

ДОМЛАНИ ҲАМ ТУШУНИШ КЕРАК

«ГАВҲАР ЙЎҚОТГАН ОДАМ»

Журналимизнинг ўтган йилги 11-сонидан шундай сарлавҳали очерк берилган эди. Кекса отасини гайрисихтиёрий равишда қариялар уйига элиб ташлаган бир профессорнинг изтироблари, кечинмалари журналхонлар ўртасида баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Редакциямизга келаятган кўплаб мактубларда бу масала юзасидан турли фикрлар билдирилмоқда. Қуйида ана шу хатларнинг айримлари билан танишасиз.

ен «Гавҳар йўқотган одам» мақоласидаги «оқпадар» домлага нафрат кўзи билан қарай олмадим. Биламан, бировни ёқладингми, унинг ижобий томонларини ҳам очиб беришинг керак. Назаримда, мен ёқлаган домла ҳам жамиятимиз кишиларига хос бўлган кўпгина камчиликлардан холи эмас.

Инсонда ўз манфаати, оиласи, ота-она ташвишидан ташқари, одатда яна бир соҳага (илм, фан, ижод) эътиқоди, майли кучли бўлади. Айтайлик, астойдил ижодга берилган кишилардан баъзилари маълум бир муддатга оиласи, дўстларини, шахсий бурчини унутиб қўйиши ҳам мумкин. Бу, албатта хато. Лекин шахсий бурчини унутиш эвазига, гоҳо бундай одамлар ўз ижтимоий фаолиятлари билан жамиятимизга фойда ҳам келтирадилар. Бу — парадокс ҳолатдир.

Мунозара қаҳрамони ҳам маълум даражада бир ёқламлик тўғрисида шу кўйга тушган. У ўзи шуғулланётган соҳани севади. Шунинг учун ҳам фанда катта унвонлар соҳиб, ишда раҳбар. Ишга муккасидан кетиб, оила ҳақида жиддийроқ қайғуриш домланинг иккинчи даражали вазифасига айлана боради. У ўзини журъатсизликда айблайди. Мен унинг турмуш ўртоғи олдидаги журъатсизлигини назарда тутяпман. Агарда у бутунлай журъатсиз шахс бўлганда, бир ўртаҳол оиладан чиқиб шу даражага етмас эди. Домланинг рафиқаси олдидаги журъатсизлиги ҳақ. Домла ўз эътиқоди йўлида оилавий раҳбарликдан кечган эди. Оилавий раҳбарлигини эса, турмуш ўртоғи сунистьемол қилди, қайнотасини уйдан қувиб солди.

Домла ўзи етган погонани ҳам, олдинда уни кутиб турган мартабаларни ҳам севарди. У бундай пайтларда янги бир машаққат чиқишини асло хоҳламасди. Хотини билан ади-бади айтишиб қолишдан чўчирди. Отанинг «икки энлик хатида» ҳам бу яққол сезилиб туради. Ота ҳам бир тасодиф тўғрисида ўғлининг унвондан, вазифадан маҳрум бўлиш, обрўсиз бўлиб қолишдан чўчишини биларди. Бир қарашда ота фарзандининг тутган йўлига қайишганга ўхшайди. Чунки ўғил эришган ютуқлар отанинг орзуси эди. Бундай «ҳадиксирашлар» хотиннинг оиладаги вазоҳат кучини мустаҳкамлаб борди.

Кўрган-билган кишиларим орасида домланинг турмуш ўртоғидек аёлларни ҳам учратганман. Баъзан улар амалдор турмуш ўртоқларининг мансабига пугур етказиш, «юқорига» шикоят қилиш каби воситалар билан чўчитмоқчи бўладилар. Гоҳо, афсуски, шунга эришадилар ҳам. Улар юқори маъмуриятга югуришдан олдин, оилавий маъмурият, унинг таркибида ота-она, эр, фарзандлар, ака-укалар борлигини унутадилар. Энг одилона ҳулоса асосан оилада юзага келишини, рўзғордаги машамшаларни, яхшиси бировларнинг аралашувисиз, оиланинг ўзида ҳал этиш маъқулроқ эканлигини кеч пайқайдилар.

Энди икки оғиз гап — домланинг отасига бўлажак муносабати ҳақида. Ота ўз орзусига эришган — фарзанд баркамол зот бўлиб етишди. Фарзанд ундан қарздорлигини ҳис этади. Аммо, буни кун сайин кечиктиришга не ҳожат! Домла отасини ўз бағрига олишга журъат этиши керак. Ота эса, уни кўкрагидан итармайди. Қолган оилавий масалалар мана шу бирлик: ота ва фарзанд ҳам-корлигида ечилиши тайин.

Чори ЛАТИПОВ,
Фузор район, «Янги ҳаёт»
газетаси ходими

арҳақиқат, мақоладаги воқеа қалбларни ларзага солади, кишини ўйлашга, қўлга қалам олиб, юрак акс-садосини сатрларга тизиб, қоғозга туширишга ундайди.

Ота ўглига умрини бағишлади: бахтдан, оромдан, ҳузур-ҳаловатдан кечди. Фарзандини еру-кўкка ишонмай парвариш қилди, ҳатто мактаб ёшига етган болани елкасидан туширмай, опичлаб юрди. Ўзи емай едирди, киймай кийдирди, тийинлаб йиққан, пешона тери тўкиб толган пулларини сарфлаб, олий ўқув юртида ўқитди. Бироқ, булар эвазига ўглидан нима кўрди! Ота, қариган чоғида кўчада қоламан, қатрадек меҳрга зор бўламан, деб ўйлаганмиди! Меҳр билан ўстираётган жигаргўшам кексайганимда белимга мадор бўлар, деб ўйлаганмиди!

Ота қалби шунчалар кенги, у ўглидан қанча хўрликлар кўрмасин, барибир уни айбдор санайди. Энг сўнгги дақиқаларда фарзандига меҳр билан боқиб, хоксоргина: «хотининг билан уришма, болам... Улигим кўчада қолмасин. Қишлоққа олиб бориб кўм»,— дейди.

Энди «муҳтарам» домла ҳақида икки оғиз сўз.

Ҳа, домла жуда катта шухрат топди. Мақолада айтилганидек, кишилар уни ҳурмат билан «домла» деб қақирадиган бўлишди. Тўй, йиғинларда унинг жойи доимо тўрда. Илмий унвонлар, шохона ҳаёт, юқори мансаб — буларнинг ҳаммасига эришди. Аммо у мана шуларнинг ҳаммаси кўзига қалин парда тортаётганини сезмади. Энг муҳими — дунёда унинг учун ягона бўлган улғу инсондан тирик туриб жудо бўлаётганлигига лоқайд боқди, ниҳоят, энг ёвуз кимсалар жуърят эта олмайдиган ишни қилди.

Хўш, бу домлага қандай ҳукм чиқаришимиз мумкин! Менингча, унинг юрагида виждондан заррача учқун қолган бўлса кераки, энг одил ва энг тўғри ҳукмини у ўзига-ўзи чиқарибди.

Эҳтимол, домла нуроний отахон оёқларига бош уриб, кеңирим сўраса, қилган гуноҳларига иқрор бўлса, инсон қиёфасига қайтса ота авф этармиди!

Домла, «Отанинг олдига нима деб, қандай қилиб бораман!» дейди. Нима, боришингизга гурур йўл қўймайди-ми! Ахир, сизда гурур йўқ-ку! «Обруйим тўкилади» деб чўчиёпсизми! Ахир, шу «лаънати» обруйи дея бемеҳрлик, тубанлик, андшасизлик, юзсизлик ботқоғига ботдингиз-ку, домлажон!

Мен мақола ҳақидаги фикрларимни қайсидир бир асарда ўқиганим қуйидаги ривоят билан тугатмоқчиман.

Қадим замонларда бир мамлакат бўлган экан. Уша юрт ҳукмдори бир аёлнинг отасини, эрини ва ўглини қандайдир гуноҳлари учун ўлимга маҳкум этди. Қатл олдидан аёлни қақиртирибди-да, унга шундай дебди:

— Э она! Сенинг кўз ёшларинг қалбимни эритди. Майли, бандилардан бирини озод қиламан, аммо қайси бирини! Буни сен айт!

Шунда аёл узоқ ўйлабди-да, жавоб берибди:

— О, раҳмдил ҳукмдор! Мен сиздан отамни озод қилишингизни ўтиниб сўрайман.

Ҳукмдор:

— Нега энди ўглингни ё эрингни эмас, отангни озод этишим керак.

— Менинг дунёга келишимга, эрлик, ўғиллик бўлишимга ҳам мана шу отам сабабчи. Мен бу буюк зотни қаердан топаман-у, кимнинг кўксига «отажон» деб бош қўяман! Қайси меҳрибон қўл ота бўлиб, бошимни силайди! Ҳеч ким! Отам мен учун ягона, меҳрибон, жафокаш...

Ҳукмдор аёлнинг оқиллигидан ҳайратланиб, уч бандини ҳам озод қилган экан.

Маҳбуба САФАРОВА,
Пастдаргом районидagi
«Партия XXII съезди» колхозчи

евимли журнализмнинг 11-сонида «Гавҳар йўқотган одам» сарлавҳали публицистик мақолани ўқиб, жуда таъсирландик.

Ўз онасини хўрлайдиган, ўз отасини ҳақорат қиладиган, ҳатто уларга қўл кўтаришга журъат қила оладиган бемеҳр, багритош фарзандлар оз эмас. Лекин бундай кишиларнинг деярли ҳаммаси одатда ўтакетган ичкиликбозлар, қўчабозорилар, касби кори бетайинлар бўлади. Шунанга қабиҳлик уларнинг қўлларидан келишига ажабланмаймиз, кўпинча уларни тартибга чақириш ўрнига кўрмаганга олиб, қўл силтаб кетаверамиз. Эҳтимол шунинг учунми, жамиятимизда ҳалигидек сарқитлар, иллатлар гоҳ у, гоҳ бу кўринишда учраб турибди, йўқолиб кетмаяпти.

Энди домла хусусида тўрт оғиз сўз. Беш йил институт, аспирантура, учта диплом, фан кандидати, доктори, профессор! Санаб кетишга осон. Энг муҳими, у бундай мартабаларга кўп учраб турадиган ғайри табиий йўллар, таниш-билишчилик, ошна-огайингарчилик орқасидан эмас, ўзи айтмоқчи, «йигирма беш йил игна билан қудуқ қовлаб» эришган.

Бизнингча, домланинг умридаги фожиа илдизини ўша бир лаҳзалик журъатсизлик, лоқайдликдан излаш ўнчалик тўғри бўлмас... Мақолада домланинг бошда қандай қизга, кимга уйланганлиги ҳақида, аниқроғи, муҳаббати ҳақида деярли сўз юритилмаган. Шундай бўлса-да, тапи авзойидан сезилиб турибди, «қаҳрамонимиз» ўзига бир умрлик йўлдош бўлаётган қизнинг маънавий дунёсини билиб-билмай турмуш қурган қурини. Балки уни «район миқёсидаги анча обрўли» қайнота кўпроқ қизиқтиргандир! Бу хусусда узоқни ўйламоғи, янада чуқурроқ мулоҳазалар билан иш юритмоғи лозим эдики, оқибат, бу даражадаги фожиа рўй бермасди.

«Одамнинг амали, мартабаси нечоғлик юқорилашган сари у хотинига шунчалик тобероқ бўлиб қоларкан. Домланинг бундай фикрлаши шубҳасиз, нотўғри. Ўзида бирор айб, гуноҳ бўлмаган киши ҳеч кимга, ҳеч қачон тобе бўлмайди.

Унвону мансаб кетидан қувиб, ўз падари бузрукворини хор қилиб қўйган ўғилни, у ким бўлишидан қатъи назар, асло кечириб бўлмайди. Шундай деб ҳукм чиқарамиз, бироқ ўша домлага яна негадир ачингимиз ҳам келади. Ҳар ҳолда ўз хатосини кеч бўлса-да, тушунибди-ку! Ўз виждони олдига жавоб беряпти экан-ку!

Оталаримиз, оналаримиз ҳамма вақт кечирувчан. Бизнингча, домла ҳалиям бўлса, бош эгиб отасининг олдига борсин, қўлларини тавоф қилсин, пойига бош урсин!

Айрам ЭРДОНОВ, Улмас ҲУСЕЙНОВ,
Рўзбой ҚҮЛДОШЕВ, Толибжон НОСИРОВ,
ТошДУ студентлари

ҚАЛТИС ХАТО

Гавҳар йўқотган одам... Балки шундайдир. Балки автор ҳақдир. Аммо мен бунга қўшилмайман. Чунки отани менимча ҳеч қандай бойликка, ҳеч қандай гавҳарга қиёслаб бўлмади. Гавҳар муқаддас эмас, ота — муқаддас.

Мен юраги уриб, яшаб, оталик меҳр-муҳаббати билан ўғлига илиқ-илиқ боқиб турган отани ўз уйдан қувиб солган ўша олимнинг — бир раҳбарнинг қилган ишнини ақлимга сиғдира олмай қолдим.

Менинг дадам 1981 йили 18 декабрда 67 ёшларда тўсатдан вафот эдилар. Оиламизда биз тўққиз фарзандимиз.

Мана, бир ярим йилдан буён дадам ҳамма вақт мен билан бирга, менинг қалбимда, юрагимда. Деярли ҳар кўни дадам билан хаёлан сўхбатлашаман.

...Дадамнинг қабрлари ишхонамнинг деразасидан кў-

риниб туради. Ҳар кун азонлаб энг аввал дадам билан саломлашаман, сўнг ишимни бошлайман.

Бизнинг дадамизни биздан шафқатсиз ўлим айирди.

Олим домланинг дадасини-чи! Унвон ёки Мансабми ёки хотиними! Ёинки олим фарзанд отасининг меҳр-муҳаббатини қадрлай олмадим! Мен бу ўринда домлани ҳам, унинг оиласини ҳам айблайман. Чунки домланинг хотини ҳам оталик. Уз отасини қайнотасининг ўрнига қўйиб кўрсин-чи! Ахир, қайнота ҳам ота-ку! Яхши ўғилни тәрбиялаб вояга етказган инсон — келинга ҳам ота!

Мен истардимки, агар домланинг отаси ҳаёт бўлса, домла ва хотини ўз қилган хатоларини тан олиб, отадан кечирим сўрасалар, отани ўз бағирларига олсалар. Ҳаёт бешафқат. Қайтар дунё деган гап бор. Сен ота-онангга нима нармат кўрсатсанг, бир кун, албатта фарзандларингдан қайтади, дейди халқимиз.

Домланинг фан учун яратган янгиликларидан ёшлар ўрнак олса арзийди, лекин отасини ўз уйдан қувиб, қариялар уйига хотини орқали қариндошим, деб топширганидан-чи! Домла отасининг сўнгги васиятини бажара олармикан! Ота жасадини қишлоққа қайси юзи билан олиб борар экан! Уни ҳамқишлоқлари, опалари қандай қарши олар экан!

Умуман, ҳаётда ўз ота-онасидан ўлмай туриб ажралиш ақлли, фаросатли фарзанд учун даҳшатдир.

Салимахон ЭРГАШЕВА,
Фарғона область, Ўзбекистон
районидаги «Қўқон» совхози

ОДАМ БЎЛИШ САНЪАТИ

авҳар йўқотган одам»даги масала ниҳоятда актуалдир. Бундай хунук ижтимоий-индивидуал воқеалар, афсуски, ҳаётда тез-тез бўлмас-да, ҳарқалай учраб турибди. Ота-онага зулм ўтказиш, уларни хўрлаш инсон боласини ўта тубанлаштириб юборадиган даҳшатли иллатлардан, деб ҳисоблайман. Ота-она фарзанд учун муқаддас, даҳлсиз бўлмоғи керак.

Мақолани ўқиб, анча мулоҳазага бордим. Аввало, оқпадар раҳбарнинг хотини анча мураккаб шахс: аёл орқасида маълум кучлар бор, унинг ҳали амалга оширилмаган турли яхши-ёмон режалари бор. Ота-жафокаш, диёнатли одам, у уйда — кўзқулоқ. Шунинг учун ундан қутулиш лозим. Эр эса, ишга муккасидан кетган, ҳаётни фақат ишдан иборат деб тушунади. Табиатан бўшанг киши. Шунинг учун ҳам унинг хотини ғайратчан, ўз режасини оғишмай енгилгина амалга оширади. Хотинининг қўлидан кўп ишлар келади, у «зўр» хотин, эрининг шунчалик мартабага етишувида хотинининг ҳам [ё отасининг] хизматлари сингган бўлиши мумкин.

Балки домла рафиқасидан кўрқар. Нега хотини унинг ишларига аралашиб туради! Эҳтимол, бу аёл айрим сирларни билар, сир очиб, эрини кўрқитмоқчи бўлар!

Гоҳо оилада бир «яра» пайдо бўлади-ю, у газаклаб кетади. Биз аввалига жим юраверамиз. Гўё соғлиқни, асабни, иш [амал] ё келажакни ўйлаймиз. Тинчлик керак, деб ўзимизни овутамиз. Яқин дўстларимиздан, ҳатто қариндошларимиздан яширамиз дардимизни. Вақт ўтиб, кеч бўлгач, афсус чекамиз, шикоят қиламиз, ўксинамиз. Ахир «ярани» газак олдирмаслик иложи бор эди-ку! Қалбимиз кўрмиди! Бефарқ, лоқайдмиди! Мен домлага ўхшаганларни назарда тутмоқдаман.

Менимча домлани маълум даражада кечирриш мумкин. Кеч бўлсада, ўз хатоларини тушуниб етган. Унинг ишида, ҳаётда, муносабатларида ундан кўра хотини ва унинг атрофидаги одамларнинг таъсири кучлироқ бўлган. Бу қийин, мураккаб вазиятни инobatга олишимиз лозим.

У киши ҳали ҳам хатосини тўғрилаши мумкин: отасини бошпаналик қилиши, оиласига қайтиб бориши ҳамда фарзандларини ўйлаши керак. Уларни келажакда ўзидек меҳнаткаш бўлишга, аммо ўзидек бемеҳр бўлмасликка ўргатиши керак.

Ғулум НУРИДДИНОВ,
Тошкент Политехника институти
ўқитувачиси

Журналимизнинг келгуси сонида Қамчибек КЕНЖАнинг
«Чимилдиқда берилган сўз» ҳикоясини ўқийсиз.

ҚУВНОҚ ҚИТМИР

Ғалати бир нарса

Муҳтарам журналхон! Сиз бир йилдан буён «Ешлик» саҳифаларида Қувноқ Қитмирнинг ҳангомаларини ўқиб келдингиз. Аммо унинг ташқи қиёфасини тасаввур этишга қийналардингиз. Мана, ниҳоят, рассом Баҳром Тожиев ёрдамида Қувноқ Қитмир портретини эълон қилмоқдамиз.

Баҳром ҳали ёш, йўлдан йўлнинг. Ҳар сафар хаёл сурганида ё лирик мавзуда бир расм, ё миниатюра, ё портрет тугилади. Кейинги пайтларда Баҳромнинг хаёл (яъни ижод) мевалари сифатида нозик юмор билан йўғрилган расм ва карикатуралари пайдо бўлди. Уларни матбуотда, жумладан «Ешликнинг ақл тиши»да ҳам тез-тез учратиш турибсиз.

Биз Баҳромга унинг кулгипарварлик йўлидаги жиддий ишида яхши кайфият ва илҳом тилаймиз.

дамнинг кўксига ғалати бир нарса бўлармиш. Унинг бори ҳам бало, йўғи ҳам бало дейдилар. Уша нарса бош кўтарганда кишининг кўзига оқ-қора кўринмай, не кўйга тушганини билмай қолармиш. Бу ҳикоя ана шу ғалати нарсанинг қурбони бўлаётган икки йигит ҳақида.

Умматали билан Ғайбулла девормиён қўшни. Иккаласи механизатор. Ёшлари ҳам деярли тенг. Ғайбулланинг мучали қуён, Умматалиники — балиқ. Қовун пишганда Умматали қирқ тўртга тўлса, Ғайбулла гилос пишғида қирқ бешга чиқади. Ғайбулла новчадан келган, шошмай гапирди, шошмай юради. Умматали қотма, ўрта буй, қўли ҳам, тили ҳам чакқон. Ғайбулла «Ассалом...» деб оғиз очгунча Умматали «Ваалайкумассалом вораҳматуллоҳ!» деб қўя қолади.

Ғайбулланинг ҳам, Умматалининг ҳам саккизтадан боласи бор: унда ҳам, бунда ҳам тўрт ўғил, тўрт қиз. Иккаласи бир йилда уйланган. Илгари улар қишлоқнинг кунчиқаридаги сувсиз қирда туришарди. Қолхоз сой бўйидаги тошлоқ ерларни участка қилиб бўлиб бера бошлади Ғайбулла билан Умматали ҳам ёнма-ён том солиб кўчиб тушдилар. Уникида қанча сигир, бузоқ, қўй, товуқ бўлса, буникида ҳам шунча. Ҳатто итлари ҳам ўхшаш. Бир қозоқ итнинг икки кўппагини асраб олишган; бириники Қоллон, иккинчисиники Сиртлон.

Ғайбулла бешинчи бригадада ишлайди, Умматали олтинчи бригадада. Бурноғи йили Умматали тўрт юз йигирма тонна пахта терганди, Ғайбулла бултур тўрт юз саксон тонна терди. Бу йил Умматали беш юз тоннани кўзлаб турибди. Бултур Умматали саккиз мингу тўрт юз етмиш беш сўм даромад қилди. Ғайбулла бу йил ҳисоботда саккиз мингу тўрт юз тўқсон тўққиз сўм олди.

Лекин одамларни қойил қолдирадиган нарса бу эмас. Одамлар икки дўст, икки қўшнининг сиз-бизига, бир-бирига бўлган меҳр-оқибатига ҳайрон қолади. Сой бўйига кўчиб тушганларига ўн йилдан ошган бўлса, шу ўн йил ичида улар бир-бирига ярим оғиз қаттиқ гапирган эмас. Иккаласининг лабидан бол томади. Қўл олишса, хийлагача бир-бирининг қўлини қўйиб юборишмайди. Уларнинг муомаласи устозу шогирд, ота-бола, ака-ука, эскичасига айтганда, пир билан муриднинг муносабатини эслатади. Ох, буларнинг ширинсуханлиги, сертақаллуф, сермулозиматлиги! Умматали ҳам, Ғайбулла ҳам уйларида бемалол ўтириб оват емайди, десак лоф бўлмас. Ё У Буни қақиради, ё Бу Уни! Оқшом бир коса шўрва Ғайбулланикига чиқса, бир тақсимчада манти Умматалиникига қиради.

Ана шундай қилиб, кунлар, ҳафталар, ойлар ўтаверди. Одамлар, «Ишқилиб, буларга кўз тегмасин-да», дея уларга ҳавасланиб қараб қўйишарди. Ниҳоят, бир куни...

Бир куни Ғайбулланинг хотини «ашула»сини бошлади. — Дадаси, машина олмасангиз бўлмайди шекилли. Сумка кўтаравериб қўлимда қўл қолмади. Магазин ўлғири ҳам яқин бўлса экан.

— Болаларни юбор эди, сенга нима азоб?

— Бе-е. Болани ишга буюр, орқасидан ўзинг югур. Қанд олиб чиқ десанг, шакар олиб чиқади. Тунов куни Ғайратингиз керосин идишни тўлдириб пахта ёғи олиб

чикибди. Тўкиб ташладим. Ойимни кўриб келай десам, бир куним кетади. Қишлоқнинг у бошида турадилар. Ҳадемай ёз. Бу ёқда олма-ўрик пишади, бу ёқда памилдо-ри, бодринг. Машина бўлса, бир эткизиб шаҳарга ташлаб келардингиз, болалар сотиб оларди.

— Сотолмасанг, томат қил, қоқи қил. Қишда жонингни ҳузури.

— Бодирингням қоқи қилайми? Келинг, битта машина олақолинг, жон дадаси! Раисга йўлиқиб, ёлгондан айтсангиз, чиндан беради. Сухбатиллонгиз йигит бўлиб қолди. Бир-икки ой ўргатсангиз, бинойидек ҳайдайди.

Ғайбулла энгасини қашлаб туриб қолди.

— Машина олсак зарар қилмайди-ю, аммо Умматалининг кўнглига келармикин, онаси?

— Товба! Нима, Умматали билан киндигингиз бирми? Кўнглига келса, келар! Ҳавас қилса, уям олсин.

Ғайбулла индамай ишга жўнади. У худди дўстига хиёнат қилаётгандай эди. Кўнгли хижил бўлди. Лекин эртасига, барибир, идорага бориб раисга йўлиқди.

Бир ойдан кейин Ғайбулланнинг ҳовлисида тўқ сарик «Москвич» ярақлаб турарди. Умматали қуллуқ бўлсинга чиққди.

— Яхши, буюрсин, дўстим,— деди у машинани силаб.

— Энди... шундоқ бўлиб қолди,— ийманиб кўлди Ғайбулла,— раис қақриб... оласан, деб қисталанг қилди.

Умматалининг хотини машина сиртига уч метр духоба ёпди.

Энди навбат Умматалиники эди. У раисга ялиниб ўтирмади. Белига икки даста пул тугди-ю, ёнига шорфёр қайинисини олиб, Жеқозгон томонга жўнади. Саккиз кун дегансиз суддай олпоқ «Жигули» миниб келди. Дўстини «тўрт оёқли тойчоқ» билан муборак этгани Ғайбулла кирди. Анчагача Умматали «Москвич»ни, Ғайбулла «Жигули»ни мақтаб ўтирди. Ғайбулла дўстининг машинасига сексон сўмлик шойи ғилоф ёпди.

Уч-тўрт кундан кейин «Москвич»нинг оёғини кўрган Ғайбулланнинг қайноғаси Эшпўлат келди. Негадир энгаси қотиб ёради.

— Умматали ҳам машина олдимми?

— Ҳа, уники «Жигули»,— деди Ғайбулла.

— Ана!— деди кесатиб Эшпўлат,— дўст бўлса, «Москвич» оларди. «Жигули» олгани— мен сендан ортиқман, дегани, билиб кўй!

Ғайбуллага бу гап ботиб кетди. «Ростдан-а? «Дўстим»-лаб юриб, бу нима қилгани? Сенга эшак, бизга от ярашади, деганими? Илгари ҳаёлимга келмабди-я?»

— Майли, хафа бўлма,— деди Эшпўлат,— Мирзачўл ёқда оғайниларим бор. Машинангни супер-люксга алмаштириб бераман.

Уч ойлardan сўнг Ғайбулланнинг ҳовлисида чўғдек қипқизил, яп-янги «Жигули» по-полаб кирди.

Умматалининг қайноғаси йўқ, аммо ерга урсанг, кўкка сапчийдиган қайинлари бор эди. Улар «почча-почча»лаб қўлтиғига киришди. Ҳадемай «Жигули»ни сотиб, Кавказ томонга учиди. Ун беш кунча йўқ бўлиб кетишди. Ниҳоят, ярақлаган «Волга» миниб қайтишди.

— Эски машинанинг мотори ёмон чиқди,— деди Умматали, қуллуқ бўлсинга кирган Ғайбуллага,— қайин тушмагурлар қўймай... манами «Волга»ни олдиришди.

— Ажаб қилибсан, дўстим,— деди Ғайбулла,— шу «Жигули» бўлмас экан ўзи. Улгудай нозик. Утирсанг, бошинг шинга тегиб қолади. Уйнинг ҳам каттароғи яхши-да.

Бу унинг, «Ғам ема, биз ҳам қандай йўлга тушамиз», дегани эди. Дарҳақиқат, пахта очилмасдан бурун Ғайбулла ўн кунча бир ёққа бориб келди. Пахта терими аини қизган кезларда ғалати машина минган грузинбашара икки йигит Ғайбулланнинг уйини йўқлаб келишди. Шундай қилиб у «Тойото»лик бўлди. Пичан ортилган чанадай келадиган бу машина жуда ваҳимали эди. Олди тор, орқаси кенг. Ҳаммаёғи лампочка. Қилт этиб ўрнидан кўзғолса, юлдуздай кўз қисиб лип-лип ёнади. Қишлоқда машиналик одам борки, ҳаммаси томошага келди. Умматалининг бир қайниси «Тойото»ни кўриб, поччасини овутиди:

— Бу машина эмас, дарди бедаво. Бир йилдан кейин сотиб юборади дўстингиз, мана кўрасиз. Запчаст йўқ бунга.

Умматали «Волга»сига ўзимизнинг магнитофондан олиб

кўйди. Ғайбулла «Машина японники, магнитофон ҳам жўровоз бўлсин», деб «Соная» сотиб олди. Умматали кўп ўйламади. Уста ёллаб машинасига жажжи телевизор билан кичкина холодильник ўрнаттирди. Бир кун Ғайбулла дўстининг машинасига тушиб қолди-ю, астойдил мақтади:

— «Волга» деса, «Волга»-да, жонивор! Сувдай оқадия! Зериксанг, ана, телевизор, чанқасанг— муздек қимиз! Яша, дўстим!

— Энди, узоқ йўлда эрмак-да,— деди уялган бўлиб Умматали.

Бирор ойдан кейин «Тойото»нинг ҳаммаёғи автоматлашиб кетди. Эшикни очсанг, Муножат Йўлчиева «Қаро кўзим»ни айтади, рўпарада рангли телевизор, чапга-ўннга бурилмоқчи бўлиб чироқ ёқсанг, булбул сайрайди, иссиқласанг— конденционер совуқ ҳаво уфурлади. Бу машинанинг энг ажабланадиган ери—рулга ёш бола ўтирса юрмайди ва ҳоказо.

Дўстининг бу қилиги Умматалининг иззат-нафисига тегиб кетди. У, автоматлаштиришни биздан кўр, деди-ю, шаҳарга тушиб телеграфда ишлайдиган бир қариндошини бошлаб келди. Пахта йиғим-терими тамом бўлган, шудгор-гача бироз бўш вақти бор эди. Ҳалиги қариндоши билан бир ҳафта уйдан чиқмай уринишди. Аввало дарвозага реле ўрнатдилар. Энди эшикка яқинлашсанг, у ўзи очилади, ичкари кирсанг, яна ўзи ёпилади. Молхона эшигини очсанг— чироқ ёнади, ёпсанг— ўчади. Уйда ўтириб қизил тугмачани боссанг, газ плита ўз-ўзидан ишлаб кетади. Ҳаммаси яхши бўлди-ю, аммо қариндошининг гапига кириб, Умматали сал бўлмаса тоғасидан айрилиб қолай деди. Унинг олис тоғлик қишлоқда турадиган ёлғиз тоғаси бор эди. Шу меҳмонга келган эди. Бир кун тоға бомдод маҳали таҳорат олгани ҳовли этагидаги ҳожатхонага борибди. Шундоқ эшикни очса, ичкаридан кимдир «До-од!! Одамизод бир-бирига беш кунлик меҳмондир!» деб бақирди. Тоға турган ерида ағанаб тушибди. Яхшиям вақтида кўриб қолишгани. Шундан кейин Умматали у ёққа уланган магнитофонни узиб ташлади.

Энди навбат Ғайбулланники эди. У дўстининг «мўъжиза»ларини обдон томоша қилди, табриклади, ўзича маслаҳат берди ва мийиғида қулиб чиқиб кетди.

Куз ўтди, қиш ўтди. Баҳор келганда икки дўстининг уйи таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди. Уларнинг ҳовлиси ёнма-ён қурилган радиостанцияга ўхшаб қолди. Томларда ўнлаб антенналар, турли хилдаги катта-кичик лампочкалар, қизил, яшил, сариқ, ингичка, йўғон симлар. Ғайбулла ўчакишиб уйини тўла автоматлаштириб юборди. «Время» бошланса, телевизор ўз-ўзидан кўрсата бошлабди, «Тойото» ҳар кун эрталаб соат олтида ўзи «уйғонди» ўзи ўт олади, тонг отса— товуқхона катаги очилади, сигир хашагини еб бўлса айвонда қизил чироқ ёнади, дарвозадан биров кирса кўк чироқ липиллайди, молхона эшиги очиб қолган бўлса, сариқ чироқ ёниб, кўнғироқ чалади ва ҳоказо... Умматали энгилиб бораётган эди. У бир неча кун хаёлга толиб юрди-да, охири таваккал қилди. «Волга»га қийшиқ ўтириб область марказига жўнади. Тўғри бориб аэропорт бошлигининг олдига кирди. Узини таништирди. Кейин дардини айтди.

— Сиздан кичкина илтимосим бор эди, ўртоқ начальник. Илоҳи бўлса менга битта вертолёт тўғрилаб берсангиз.

— Вертолётни нима қиласиз? Ташийдиган юкингиз борми?

— Юким йўқ. Ўз-ўзимга керак эди. Агар бир эскироғи бўлса, сотиб олмакчидим.

Бошлиқ «Бунинг эси жойидами ўзи?» дегандек Умматалига бошдан-оёқ разм солди. Кейин хиёл кулимсиради.

— Оғайни, бу ер вертолёт магазини эмас, билсангиз керак. Мен давлат мулкани ким кўринганга сотолмайман-ку, тушунасангизми?

— Тушунаман,— деди Умматали,— аввало мен ким кўринган эмасман. Колхозда йигирма икки йилдан бери трактор ҳайдайман. Ҳар йили беш юз тонналаб пахта тераман. Газеталарда неча мартабала суратим чиққан, балки кўргандирсиз. Қолаверса, вертолётингизни пулини нақд тўлайман. Барибир эскириб учолмай қолганларини сотасизлар-ку, тўғрими?

Бошлиқ энди қаршида овсар эмас, донг чиқарган механизатор турганини фахлалаб, сөл пастроқ тушди.

— Тўғри,— деди у очилиб,— эски машиналар сотилади. Аммо вертолёт «Жигули» ё «Волга» эмас. Унга пулингиз етармикан?

— Етади. Бу ёғидан кўнглингиз тўқ бўлсин.

— Барибир мен бир нарсага тушунолмапман. Учмайдиган вертолётни нима қилмоқчисиз?

— Ҳозирча бу сир,— деди. Умматали жиддий,— аммо жуда керак эди-да.

Бошлиқ у билан самимий хайрлашди.

— Бўпти, оғайни, мен бошқарма билан бир гаплашиб кўрай. Сиз хабар олиб тулинг, келишдикми?

Умматали ҳафсаласи пир бўлиб қишлоғига қайтди. Кўчасига бурилди. Қараса, ҳовлининг этагидан тутун чиқаётганга ўхшади. Хаёлига ҳар хил фикр келди. «Тинчликмикан? Болалар ўт ёқиб ўйнаган бўлмасин. Олманинг тагига бензин кўмиб қўйган-а!..»

У машинасини учуриб уйга яқинлашди. Тутун Файбулланнинг ҳовлисида чиқарди. Умматали дўстининг эшигига тўхтади. Хавотирланиб тез ичкари кирди. Ҳамма ёқ қора тутун. Беш-олти киши пақир, резинка ичак кўтариб югуриб юрибди. Умматали елиб сўри тагига борди. Борди-ю, тахта бўлиб қолди. Файбулланнинг уйи бутунлай ёниб кетди. Том йўқ, қоп-қора деворлар сўппайиб турибди. Ярим куйган йўғон тўсинлар ерда тутаб ётибди. Умматали бир чеккада ҳангу манг бўлиб турган Файбулланнинг олдига борди, уни елкасидан кучди.

— Кўп ўкинма, дўстим. Бошинг омон бўлса, уй топилади. Бурунгисидан ҳам яхшилаб соламиз.

Бир қария уни қувватлади:

— Мен ҳам шунини айтдим. Эгам жонингни саломат қилсин. Боланг ёниб кетганда нима бўларди! Шукр қил.

Файбулланнинг Файзулла деган беш яшар ўғли маҳалладаги болаларни олиб кириб ўйнаб ўтирган экан. Мақтаниб ҳар кнопкани бир босаверибди. Охири симлардан чирсиллаб ўт чиқибди-ю, бирдан том гуриллаб ёнибди.

Умматали уйига чиқиб, кўча тарафга, молхонага тортилган ҳамма симларни узиб ташлади. Биронта автомат ё реле қўймади.

Бирор ойда Файбулла билан Умматалининг қариндошлари, дўст-ёрлари қўллашиб куйган уйни тозалаб олишди. Кейин икки дўст биргаликда тахта, тўсин, шифер излашди. Икки тележкалаб материал ташиб ҳовлини тўлдириб ташлашди. Энди томни ёпиш керак. Деворларга тў-

син солинадиган кунни Файбулланнинг хотини мингиллаб қолди:

— Дадаси, барибир томни қайта ёлпасиз. Шу девор ўлгирга тўрт қаторгина ғишт териб ёпинг. Уй бўлганга яраша ҳавоси баландроқ бўлсин. Узи илгаридан паст эди.

Файбулла иккиланди.

— Нима, паст бўлиб бошинг шипга тегиб қоляптими? Шунча йил ғиқ этмай юрдинг? Томни кўтарсам, Умматалининг кўнглига келади.

— Вой, манави кишимни! Унинг томига бир қаранг, ўзимизникига бир қаранг! Дўстингизникининг олдига бизнинг уйимиз етим боладай елкасини қиси-иб турибди!

Файбулла бошини қашиб турди-да, деворга тўрт эмас, икки қаторгина ғишт тердирди.

Умматали дўстиникидан бери келмай қўйди. Ёзининг ўрталарига бориб уй битди. Янги тўсинлар солиниб, янгидан шифер босилгани учунми ё орқа-олди ярқиратиб оқлангангами, ишқилиб, Файбулланнинг уйи басавлат, ҳашаматли кўринарди. Буни Умматалининг хотини ҳам пайқагандай бўлди. Бир кун у айвондан Файбулланнинг уйига тикилиб турди-ю, лабини буриб жовради:

— Товба, одамнинг ўзига-ўзи ёмонлик қилганини энди кўришим. Ойлаб дўстингизникида ётиб ишлаб, нима қилиб кирдингиз?

— Нима қилибман?— ҳайрон бўлди Умматали.

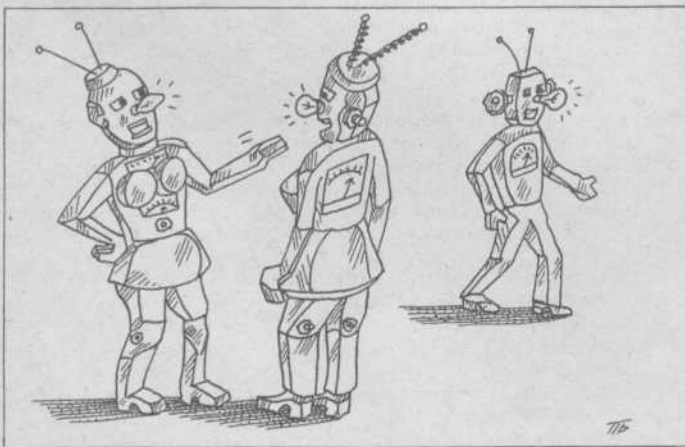
— Анавининг томига бир қаранг! Бурунгисидан бир метр баланд-ку? Олдимизга Қоратоғни кўндаланг қилиб қўйганга ўхшайди дўстингиз! Кун кўрмай ўлларинг, деганими бу? Энди агародим нима бўлади? Тўрт тол пиёз ҳам кўкармайди ҳовлида. Йўқ, сиз ҳам томни очасиз! Бир метр кўтарамиз.

Умматали енгилгина қаршилиқ кўрсатди:

— Бир-биримизга ўчакишиб нима бўлди охир, кўрдинг-ку? Шундоқ ўтирганиннга ҳам шукр қилмайсанми, лодон?

— Шукр қилса дўстингиз уйини аслидай қилиб соларди. Мен сендан ортиқман, дегани бу билсангиз. Унинг бойвачча қайногалари бор-да, пулига ишонади. Қўрқманг, мен ҳам укаларимга айтаман, қарашиб юборишади. Шу мирзатеракдан қаерингиз кам?

Умматалининг кўксига ғалати бир нарса гимирлагандай бўлди. У энсасини қашиб бир неча дақиқа турди-да, секин ўрмалаб томга чиқди. Қўлига болта олиб, оппоқ шиферларни кўчира бошлади...

Қиз борнинг нози бор,
қўлида тарози бор.

Расмларни Б. ТОҶИЕВ чизган.

— Анови турқи совуқни нимага ёқтириб қолдинг, ҳайронман?
— У эҳтиёт қисмлар омборида ишлар эмиш!

АВТОРЛАРИМИЗ

Ҳамидулла БОЛТАБОВ. 1954 йили Андижон шаҳрида туғилган. 1977 йили ТошДУнинг филология факультетини битирган. Бир неча адабий-танқидий мақолалари матбуотда эълон қилинган. 1982 йили Дўрмонда ўтган республика ёш ёзувчилари семинарининг қатнашчиси. Андижонда яшайди.

Шукр ДАДАШ. 1949 йили Тошкент шаҳрида туғилган. Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг филология факультетини 1970 йилда тамомлаган. «Тенгқурларим», «Бувимнинг эртаклари» шеърый тўпламларининг муаллифи.

Анвар ОБИДЖОН. 1947 йили Фарғона область, Олтиариқ райониде туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. «Она ер», «Баҳромнинг ҳикоялари» шеърый тўпламларининг муаллифи. «Ёш гвардия» нашриётида хизмат қилади.

Темур ПУЛАТОВ. 1939 йили Бухорода туғилган. Бухоро Давлат педагогика институти ҳамда Москвадаги Кинематография Олий курсини тамомлаган. «Мени ўрмонда чорла», «Ғоибнинг иккинчи саёҳати», «Мулк», «Мутаассир Алишо», «Душан қайсарнинг кўрган-кечирганлари» сингари асарлар муаллифи. Рус тилида ижод қилади. Асарлари кўплаб қардош ва хорижий тилларга таржима қилинган. Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати.

Нафиса СУЛТОНҚУЛОВА. Тошкент шаҳар, Фрунзе районидеги 127-мактабнинг ўнинчи синф ўқувчиси. Шеърлари илк марта эълон қилинмоқда.

Комилжон ТОШМИРЗАЕВ. 1957 йили Андижон область, Комсомолобод райониде туғилган. Район газетасида ишлаган. Ҳозир Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетиде таҳсил олаётир.

Ориф ФАРМОНОВ. 1950 йили Фарғона область, Ўзбекистон райониде туғилган. Тошкент Давлат университети журналистика факультетининг кечки бўлимини тугатган. Ҳажвия, юмористик ҳикоялари матбуотда тез-тез эълон этиб турилади. «Қаловини топсанг...» номли илк китоби 1978 йили «Ёш гвардия» нашриётида

чоп этилган. «Муштум» журнали редакциясида ишлайди.

Мурод ХИДИР. 1940 йили Қашқадарё область, Китоб райониде туғилган. 1962 йили Самарқанд Давлат университетининг филология факультетини битирган. «Қирғоқлар» (1972), «Аму соҳиллари бўйлаб» (1975) тўпламларининг муаллифи. «Шарқ юлдузи» журналининг проза бўлимида муҳаррир бўлиб ишлайди.

Чўлпон ЭРГАШ. Қирғизистон ССРнинг Ўш областида туғилган. А. Н. Островский номидаги Тошкент Театр ва рассомлик санъати институтини битирган. «Тонг юлдузи», «Муборак кунлар», «Умид чироғи», «Тонготар садолари» каби шеърый тўпламларининг муаллифи. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси.

Тоҳир ҚАҲҲОР. 1953 йили Наманган областида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини 1975 йилда тамомлаган. «Оқ ўрик», «Оқар дарё» тўпламларининг муаллифи. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси. «Шарқ юлдузи» журнали редакциясида ишлайди.

Пиримқул ҚОДИРОВ. Таниқли ўзбек ёзувчиси, Ҳамза номидаги Республика давлат мукофоти лауреати. «Уч илдиз», «Қора кўзлар», «Юлдузли тунлар» романлари, «Қадрим», «Мерос», «Эрк» каби қиссаларнинг муаллифи. Филология фанлари кандидати.

Саидбек ҲАСАН. 1945 йили Янгийўлда туғилган. 1967 йилда ТошДУнинг шарқ факультетини тамомлаган. Бобирнинг «Мухтасар», «Рисолаи аруз» асарларини ҳамда ўзбек ва рус тилларида шоирнинг «Сайланма» лирикасини нашрга тайёрлаган. Филология фанлари кандидати. Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёмалар институтининг бўлим мудир.

Ўткир ҲОШИМОВ. 1941 йили Тошкентда туғилган. Тошкент Давлат университетининг филология факультетини битирган. «Қалбинга қулоқ сол», «Баҳор қайтмайди», «Инсон содоқати», «Нур борки, соя бор» ҳамда «Дунёнинг ишлари» сингари асарлар муаллифи. Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати. Ҳозир Ғафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ишлайди.

«Ёшлик («Молодость») — ежемесечный литературно-художественный и общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган Союза писателей
Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор: М. НАБИЕВА

Адресимиз: 700000. Тошкент — П. Ленин кўчаси, 41.

ТЕЛЕФОНЛАР:

Бош редактор ўринбосари —
32-54-73

Масъул секретарь — 32-56-27
Проза бўлими — 32-57-34
Шеърый, адабий танқид ва санъат бўлими — 32-56-41
Ижтимоий-сиёсий бўлим — 32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёмасини қабул қилмайди. Бир босма листгача бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёмаларининггина қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан олинди» деб изохланиши шарт.

Босмаҳонага туширилди 22.02.83.
Босишга руҳсат берилди 30.03.83.
Офсет босма усулида чоп этилди.
P—07153. Қоғоз формати 84×108^{1/16}.
Қоғоз ҳажми — 5,25 лист.
Шартли босма листи — 8,8.
Нашриёт ҳисоб листи — 11,0.
Тиражи 88633 нусха.
Буюртма № 92. Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси.
Тошкент, 700029, «Правда Востока» кўчаси, 26.

АВТОРЛАРИМИЗ

© «Ёшлик» № 4, 1983.
«Ёш гвардия» нашриёти